

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL
SOÓS ISTVÁN

HETVENNEGYEDIK KÖTET
2001/3-4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMI

E számunk szerzői

Bertényi Iván, dr. egyetemi tanár, ELTE BTK
Bodor Imre, dr., művészettörténész (Hadtörténelmi Múzeum, Budapest)
Draskóczy István, dr., egyetemi docens, ELTE BTK
Körmendi Tamás, PhD ösztöndíjas, ELTE BTK
Nyulásziné Straub Éva, dr., levéltáros (MOL) a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke
Makk Ferenc, dr., egyetemi tanár (Szeged)
Mohos Márta, dr., főmuzeológus (Simmelweis Orvostörténelmi Múzeum. Könyvtár, Levéltár, Budapest)
Pandula Attila, dr., egyetemi adjunktus, ELTE BTK, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtktára
Rainer Pál dr., régész-muzeológus (Veszprém)
Ress Imre, dr., történész, MTA Történettudományi Intézet (Budapest)
Solymosi László dr., egyetemi tanár (Debrecen)
Thoroczky Gábor dr., tanársegéd, ETLÉ-BTK
W. Kovács András, könyvtáros, Erdélyi Múzeum Egyesület (Kolozsvár)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával készült

TURUL

LXXIV. évfolyam

2001/3-4. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

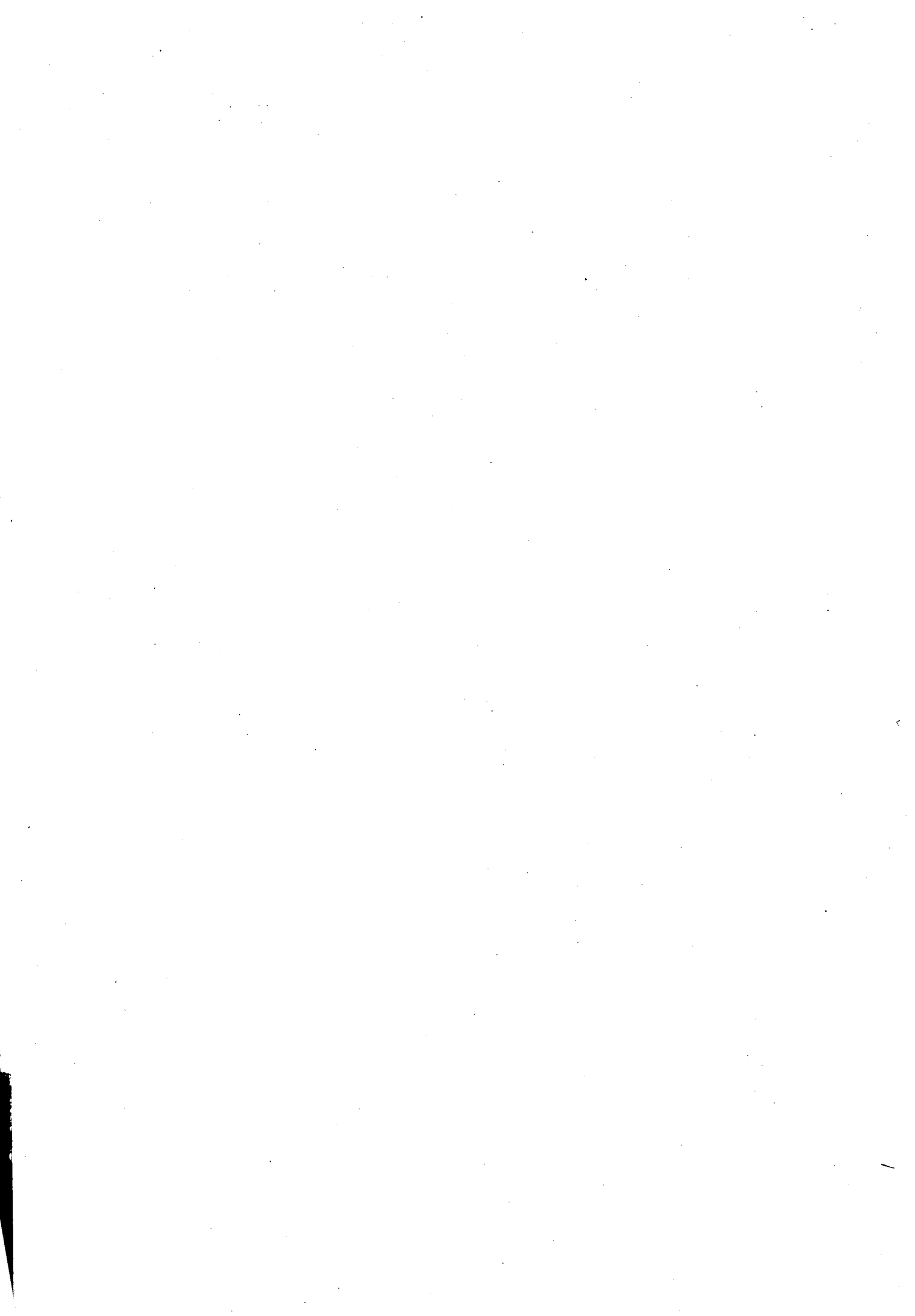
Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

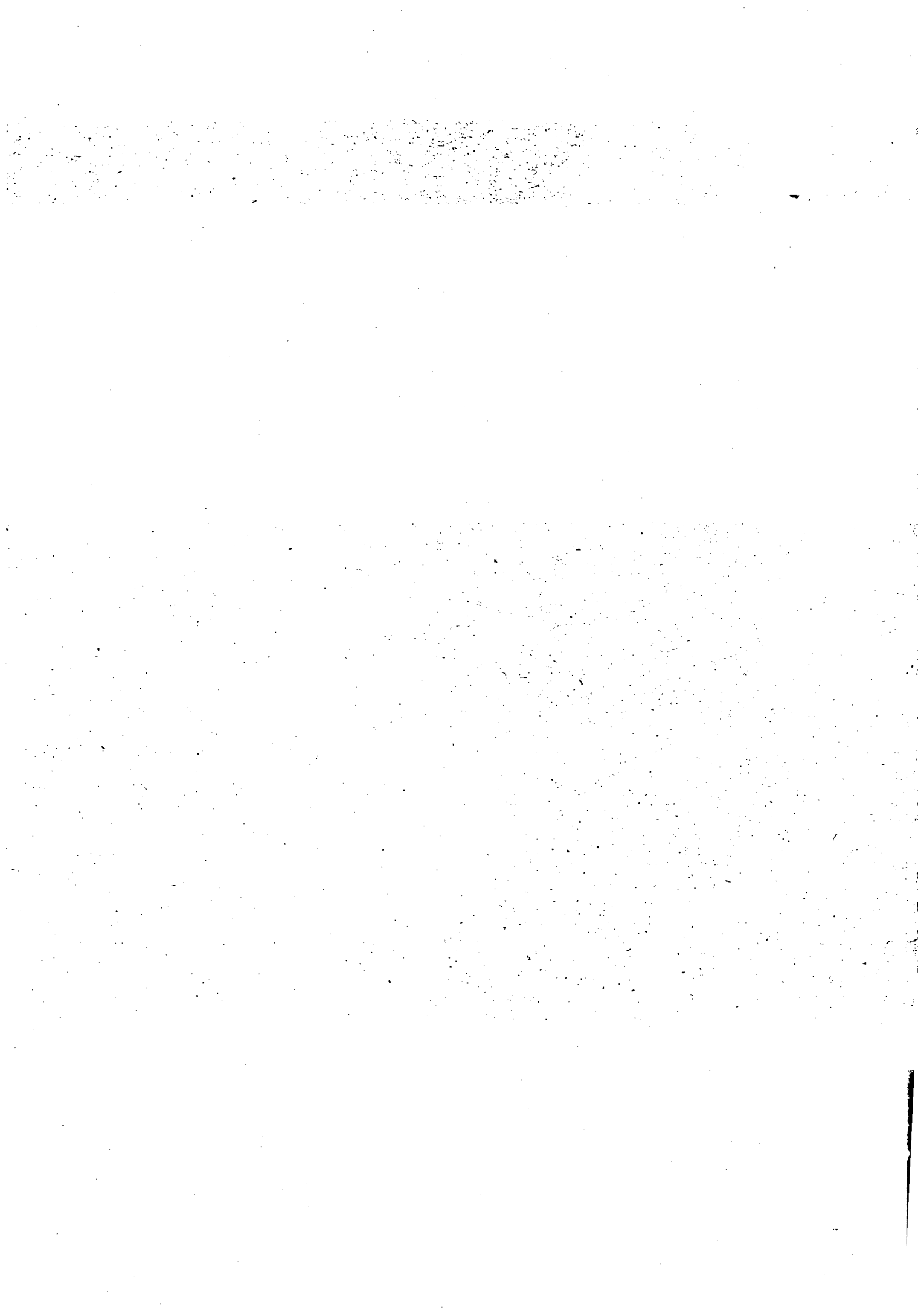

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomdai kivitelezés: Kurucz Gábor, 1025 Budapest, Törökveszi út 110/b..

ISSN 1216-7258

GERICS JÓZSEF KÖSZÖNTÉSE

Bármennyire is hihetetlen, Gerics József professor hetven esztendő. Budapesten született 1931. november 13-án. Egész életre szóló indítást kapott a Trefort utcai gyakorló gimnáziumban, ahol nemcsak megszerették a latin nyelvet és kultúrát, hanem a holt nyelvet az élőkhöz hasonlóan beszélni is tanították. 1950-ben lett az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója. Egyetemi tanulmányai során meghatározó volt számára a diplomatikai és a latin filológiai iskola. Az előbbit a nagy magyar diplomatikai triász még élő és alkotóereje teljében tevékenykedő tagja, az elődök (Fejérfpatak László és Szentpétery Imre) munkáját folytató Kumorovitz L. Bernát képviselte, míg a másikat Horváth János személye testesítette meg. Különösen Kumorovitz professor úr volt fontos számára, akit Gerics Tanár Úr tömören és a lényegre kifejezően mindmáig *Bernardus magister*nek nevez. Midőn a nyári katonai gyakorlatokat is átvészelve, a latin, történelem és levéltár szakos hallgató 1954-ben befejezte tanulmányait, Lederer Emma tanszékvezető – mindannyiunk szerencséjére –

kellően bátor volt ahhoz, hogy a tehetség alapján döntjön, és a fiatal diplomást az akkoriban többnyire elmaradhatatlan „menlevél” nélkül aspiránsként felvegye a Történelem Segédtudományai Tanszék munkatársai közé. Gerics Tanár Úr hamarosan meghálálta a bizalmat: néhány év múlva – még a harmincon innen – 1960-ban a Bölcsészkar valószínűleg legfiatalabb kandidátusa lett.* Oktatói és tudományos pályája egyenesen ívelt felfelé. 1981-ben megszerezte az akadémiai doktorátust. Még ebben az évben áthelyezték a Középkori és Korajkori Magyar Történelmi Tanszékre, majd a következő évben kinevezték egyetemi tanárrá.

Gerics Tanár Úr megszokás nélkül csaknem ötven esztendeje oktat. A középkortudomány – a medievisztika – szinte minden alkotóelemét tanítja. Kormányzat-, egyház-, művelődés-, eszme-, társadalom-, jog- és liturgiátörténelmi, valamint diplomatikai tárgyú előadásokat és szemináriumokat, továbbá oklevél- és latin auktorolvasási gyakorlatokat tart. Azóta, hogy 1952-ben egyetemi hallgatóként bekapcsolódott az oktatásba, szerény becslés szerint is több ezer középiskolai történelemtanár és mintegy kétszáz levéltáros képzésében vett részt. Tanítványai közül számosan történészként, levéltárosként tevékenykednek.

Gerics József professor döntően a krónika- és legendairás, a kormányzattörténet és az eszmetörténet kérdéseivel foglalkozik. Munkásságának tágabb időkerete a középkor, szűkebb és meghatározó korszaka az Árpád-kor. Komplex vizsgálódásaiban méltó helyére került a jog. Emiatt Mályusz Elemér mintegy szellemi tanítványává fogadta, amikor 1981-ben doktori értekezése hivatalos bírálójaként keserűen meg-

* Legkorábbi gestaértekezéseink keletkezésrendjének problémái. Bp., 1961. Értekezések a történelemtudomány köréből. Új sorozat 22. (szerk.)

jegyezte, hogy az 1930-as évek közepén hiába hívta fel tanítványai figyelmét a kánonjog fontosságára, intését nem fogadták meg.

Tudományos tevékenységét a források alázatos tisztelete, a széles körű nemzetközi kitekintés, az értékkörzés és teremtés jellemzi. Komolyan veszi a tudományt. Mindig a forrásokból indul ki, és sohasem valamely elképzelés, tetszetős ötlet erőszakolt, minden áron való igazolását keresi bennük. Műveinek igazi súlyát hitele adja. Sokoldalú munkásságának csúcsteljesítménye a korai rendiség európai és magyarországi történetét tárgyaló monográfia. Sajnálatos módon *A korai rendiség Európában és Magyarországon** című alapmű tudománypolitikai szűkkeblűségből vagy más okból nem jelent meg idegen nyelven. Tanulmányai közül kiemelkedő fontosságú az a sorozat, amelyik Szent István korával foglalkozik, és többek között a koronaküldés és a felségjelvények kérdésében az elterjedt felfogástól eltérő nézetet alapoz meg.**

Gerics Tanár Úr nem konfrontatív egyéniség. Ennek ellenére számos tudományos vita kapcsolódik személyéhez. Aki látta és hallotta nyilvánosan szerepelni, sohasem felejtí sajátos kézmozdulatait, hangmagasságának változásait, igazságérzetből fakadó indulatának megnyilvánulásait. Ez az érzelmi töltet azonban sohasem veszélyezteti a vita korrektségét, sohasem vezet *ad hominem* megjegyzésekhez, és teljességgel hiányzik publikációiból. Gerics Tanár Úr számára a vita tárgya, a felmerült kérdés korrekt

megoldása a fontos, amiért áldozni is érdemes. Egy alkalommal hosszasan szláv nyelvészettel is foglalkozott, hogy közelebb jusson a megoldáshoz.

Gerics József professzor a latin nyelv szerelmese, hobbija a latin filológia. A fáma szerint megesett, hogy nemzetközi tudományos konferencián német nyelvű előadását a jelenlevők meglepetésére és az elnök dicséretét kiváltva latinul folytatta és fejezte be. Amikor csaknem négy évtizeddel ezelőtt Bolognában leróta tiszteletét a számára oly kedves középkori jogtudósok sírjánál, szomorúan tapasztalta, hogy a ferences templomban alig találni szerzetest, aki Cice-ro nyelven tudna felvilágosítást adni. Néhány hete örömmel újságolta, hogy a Bölcsészkar új helyén tájékozódva, olyan latin szakos hallgatóra bukkant, aki valamelyik épület helyét firtató latin nyelvű kérdésre hibátlan latinsággal válaszolt, s mint utóbb kiderült, az illető régi tanítványának a leánya volt.

Van valami jelképes abban, hogy az első ezredfordulóval oly behatóan foglalkozó Gerics József professzor éppen a millenniumi ünnepségek keretében kapott magas állami kitüntetést iskolateremtő oktatói és nemzetközileg elismert tudományos munkásságáért, és azt a latinos műveltségű, jogtudós államfőtől vehette át. Szívből gratulálunk hozzá, és 70. születésnapja alkalmából tanári és tudósi pályája töretlen folytatását kívánjuk *ad multos annos*.

Solymosi László

GERICS JÓZSEF MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

(1994–2001)

Jelen munka szerves folytatása a KULCSÁR ERZSÉBET és THOROCZKAY GÁBOR által összeállított életmű-bibliográfiának – Gerics József műveinek bibliográfiája (1956–1993). In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József

professzor tiszteletére. Szerk. DRASKÓCZY ISTVÁN. ELTE Középkori és Kora-Újkori Magyar Történelmi Tanszéke. Bp., 1994. 259–266. –, s annak közlési elveit (kivéve a folyóiratcímek rövidítését) is híven követi. A kéziratot 2001. szeptember 1-jén zártuk.

* Bp., 1987. (szerk.)

** A tanulmányok egy részét Ladányi Erzsébettel írta, lásd a Bibliográfiában (szerk.)

1994

Hartvik. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerkesztő KRISTÓ Gyula. Szerkesztők ENGEL Pál–MAKK Ferenc. Budapest, 1994. Akadémiai Kiadó, 255.

Péter király egyházpolitikája és következményei. In: Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és rég-múltból. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára. Szerkesztette SZ. JÓNÁS Ilona. Budapest, 1994. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Egyetemes Történeti Tanszéke. 29–34.

Szent László uralmának vitás kérdései a krónikában és a legendában. In: Aetas 1997, 1: 28–34. Német rezümé 34. Angol rezümé 35.

– LADÁNYI Erzsébet: Kumorovitz L. Bernát professzor és a diplomatika. In: Magyar Egyháztörténeti Évkönyv–Annales Historiae Ecclesiae Hungaricae. 1. kötet. 1994. Kumorovitz Lajos Bernát emlékére. Szerkesztette BERTÉNYI Iván–DÓKA Klára. Budapest, 1994. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány, 27–36. Angol rezümé 203. (Klny. is)

1995

Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM-könyvek 9.), 318.

Ismereti: CSAPODI Csaba. In: Magyar Könyvszemle, 112. (1996), 2: 267.; KŐHEGYI Mihály. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum 8. (1996), 3–4: 250–252.; VESZPRÉMY László. In: Hadtörténelmi Közlemények 109. (1996), 2: 154–155.; ZSOLDOS Attila. In: Századok 130. (1996), 4: 1010–1011.; BERTÉNYI Iván. In: Irodalomtörténeti Közlemények 102. (1998), 1–2: 259–264.

De Hungaria, hereditate Beatae Mariae virginis. In: Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerkesztette KOSZTA László. Szeged, 1995. Szegedi Középkorász Műhely, 187–189.

Fordítás

Szent Ambrus és Barbarossa Frigyes (Milánó meghódolása, 1162). In: Magyarok kelet és nyugat metszsvonalán. (Nemzetközi történészkonferencia elő-

adásai, Esztergom, 1994. április 13–15.). Szerkesztette BEKE Margit és BÁRDOS István. Esztergom, [1995]. Esztergom–Budapesti Érsekség–Komárom–Esztergom Megye Önkormányzata–Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, 295–296. Német rezümé 296.

1996

De Hungaria Beatae Mariae Virgini commendata. In: Magyar Egyháztörténeti Évkönyv–Annales Historiae Ecclesiae Hungaricae. 2. kötet. 1996. Bogyay Tamás emlékére. Szerkesztette BERTÉNYI Iván–DÓKA Klára. Budapest, 1996. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány, 37–39. Angol rezümé 378.

– LADÁNYI Erzsébet: Az államférfi Szent István öröksége. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I. Szerkesztette TAKÁCS Imre. Pannonhalma, 1996. [Pannonhalmi Főapátság], 110–116. Német rezümé 598–599. (Klny. is) [A tanulmány megjelent a Mons Sacer Pannoniae. Ezer év bencés kultúrtörténete című CD-ROM-on is 2001-ben.

– LADÁNYI Erzsébet: Gesta és legenda a krónikában: Gesta Ladislai regis. In: Magyar Könyvszemle 112. (1996), 3: 273–281. Francia rezümé 282. (Klny. is)

– LADÁNYI Erzsébet: Szent Istvántól Szent Lászlóig. In: Magyar Egyháztörténeti Évkönyv–Annales Historiae Ecclesiae Hungaricae. 2. kötet. 1996. Bogyay Tamás emlékére. Szerkesztette BERTÉNYI Iván–DÓKA Klára. Budapest, 1996. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány, 57–64. Angol rezümé 379.

– LADÁNYI Erzsébet: A 11–12. századi magyar néptudat és Székesfehérvár. In: A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége. (Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai.) Szerkesztette FARKAS Gábor. Székesfehérvár, 1996. Székesfehérvár Város Levéltára (Közlemények Székesfehérvár város történetéből III.), 94–114.

1997

Nápolyi–szicíliai hatás jelentkezése a IV. Béla kori bírásokban és jogéletben. In: Fuga temporum. Ünnepi kötet Eperjessy Géza 70. születésnapjára. Szerkesztette ZÁVODSZKY Géza. Budapest, 1997. ELTE TFK, 39–41.

– BERTÉNYI Iván: Lederer Emma születésének centenáriumán. In: Magyar Tudomány 104. (Új folyam: 42.) (1997), 11: 1394–1395.

– LADÁNYI Erzsébet: A 11. századi keresztény néptudat kezdetei a két szent király alatt: Szent Istvántól Szent Lászlóig. In: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 7–8. (1995–1997), 289–297. Német rezümé 297.

1998

Az 1397. évi országgyűlés helye az országgyűlések történetében. In: Hadtörténelmi Közlemények 111. (1998), 3 (Memoria rerum Sigismundi regis): 618–622. Angol rezümé 693. Francia rezümé 695. Német rezümé 697. Orosz rezümé 699.

Papinianusi lex alkalmazása az 1298. évi törvényben. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerkesztette TUSOR Péter. Társszerkesztők RIHMER Zoltán és THOROCZKAY Gábor. Budapest, 1998. ELTE Bölcsészettudományi Kara, 47–49. (Klly. is)

– LADÁNYI Erzsébet: A Kálmán-kori szinodális bíraskodás valószínű mintája. In: Iustum, aequum, salutare. Emlékkönyv Zlinszky János tiszteletére. Szerkesztette BÁNREVY Gábor–JOBÁGYI Gábor–VARGA Csaba. Budapest, 1998. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara (A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Könyvei 1.), 112–115. Latin rezümé 324.

1999

A magyar királyi kúria 13–14. századi történetéhez. In: A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerkesztette KLANICZAY Gábor–NAGY Balázs. Budapest, 1999. ELTE BTK Közép- és Korajkori Egyetemes Történeti Tanszék, 239–244. (Klly. is)

– LADÁNYI Erzsébet: „Sem ingyen, sem ellenszolgáltatásért” (Az investitúra és kánoni választás fogalmának történetéhez). In: Turul 72. (1999), 3–4: 84–85. (Klly. is)

2000

Herrschaftszentren und Herrschaftsorganisation; Polen und Ungarn als Stützpunkte Ottos III. im Osten. In: Europas Mitte um 1000 (Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie). Handbuch zur Ausstellung. Bd. 2. Herausgegeben von Alfried WIECZOREK–Hans Martin HINZ. Stuttgart, 2000. Konrad Theiss Verlag, 570–573.; 784–785.

Országszervezés; Lengyelország és Magyarország mint III. Ottó keleti támaszai. In: Európa közepe 1000 körül (Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok). Szerkesztette Alfried WIECZOREK és Hans Martin HINZ. Stuttgart, 2000. Konrad Theiss Verlag, 354–356.; 489–490. (A kötet angolul, csehül és lengyelül is megjelent.)

Questiones Adalbertinae. In: Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt. Szerkesztette HEGEDŰS András–BÁRDOS István. Esztergom, 2000. Prímási Levéltár (Strigonium Antiquum IV.), 21–24. Német rezümé 182.

– LADÁNYI Erzsébet: A magyarországi keresztény egyházszervezés forráskritikájához. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerkesztette PITI Ferenc. Szerkesztőtárs SZABADOS György. Szeged, 2000. Szegedi Középkorász Műhely, 187–196. (Klly. is)

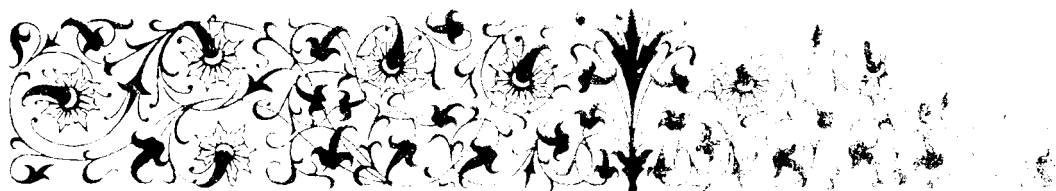
2001

Kodifikációs kérdések a magyar jogban. In: Történelem és a jog határán. Emlékkötet Kállay István születésének 70. évfordulóján. Szerkesztette SEIFERT Tibor. Budapest, 2001. ELTE BTK, megjelenés alatt.

– LADÁNYI Erzsébet: Honi néptudat Közép-Európa 11. századi történeti eseményeiben. In: Századok 135. (2001), 2: 377–384. (Klly. is)

– LADÁNYI Erzsébet: Szent László „csodás” tettei krónikáinkban. In: Magyar Könyvszemle 117. (2001), 1: 20–31. Francia rezümé 32. (Klly. is)

Összeállította Thoroczky Gábor

A MAGYAR HERALDIKA A 13–19. SZÁZADI SZÉPIRODALOMBAN

A címben jelzett tárgykör azokat az alkotásokat öleli fel, amelyeket elsősorban az erkölcsi tanulságok terjesztése, ill. a szórakoztatás igényével írtak. A középkorban pergamenre vetett krónikák (gesták), visszaemlékezések egyszerre történetírói és irodalmi munkák, s így feltétlenül témánkhoz tartoznak.¹ A korai újkortól kezdve fokozatosan szétválik a történetírás és az irodalom, megjelenik a heraldikai szakirodalom, ezért a modern kortól már valóban a szó modern értelmében vett szépirodalmat érezhetjük ehelyütt vizsgálándónak. Minthogy az 1988-ban rendezett keszthelyi nemzetközi városcímer konferencián S. Mohos Márta „Die Heraldik in der ungarischen Literatur” címmel tartott előadást, amelynek szövegét a konferencia referáló kötetében publikáltuk², mostani elemzéseinket főleg a régebbi korokra összpontosítjuk, a 19. századi irodalom kérdéseire csak néhány megjegyzést fűzünk.

Már a legrégebbi ránk maradt, vitatott korú – a kutatók többsége szerint és szerintünk is –, III. Béla király élete végén élt, és a 13. század elején alkotó magyar krónikaíró, Anonymus Gesta Hungarorum említ jelvényes zászló alatt („elevatis vexillis signiferis”) csatába induló magyar vezéreket³, de hogy pontosabban milyen jelvény volt a zászlókon, arról nem értesít. Ráadásul a szöveg kritikai kiadása szerint a szöveg „signiferis” szavának első részénél törlés figyelhető meg, ezért e korai adatot óvatosan kell kezelni.

IV. László király (1272–1290) történetírója, Kézai Simon már a vexillológián is túlmenő érdekességekkel szolgál, amikor Gesta Hungarorumában arról tudósít, hogy a magyarok ősapjának tekintett Attila hun király banerium zászlaján és pajzsán koronás turulmadarat viselt, a magyarok pedig Géza fejedelem koráig (a 10. sz. végéig) turulus zászló alatt harcol-

tak.⁴ Kézai munkája már a címerhasználat kialakulásának a kora előtt viselt címerekről számol be, s ennyiben kritikával szoktuk illetni, az ősi magyar totem-állat emlékét azonban fenntartotta. (A turult általában karvalynak, néha kerecsensólyomnak szokás értelmezni.)

Királyi zászló alatt vonult 1278-ban IV. László az Ottokár cseh király (1253–1278) elleni, Habsburg Rudolf (1273–1291) szövetségében vívott dürnkruti (morvamezei) csatába. Kézai elbeszélése arról, a Magyarországon úgy látszik korán meghonosodott szokásról is tudósít, hogy a király székhelyének (Székesfehérvárnak) az egyházában, a győzelem emlékéül, felakasztották a zsákmányolt ellenséges pajzsokat és zászlókat.⁵

De nem csak az uralkodók és az egész magyar sereg címeréről tudósít Kézai. Leírja a távoli Aragóniából Magyarországra költözött Bojótiai címertörténetét is. Eszerint, mivel még előző hazájukban a tuniszi szultán támadó seregét elűzték, (az ottani) király és a katonai közösség rendelkezésére korábbi jelvényüket, amely vörös volt, minden más ábrázolás nélkül, sassá változtathatták.⁶

Az 1241–1242. évi magyarországi tatár pusztítás leírója, Rogerius váradi kanonok Carmen miserabile c. munkájában a (címeres) zászló mint a felismerést lehetővé tevő hadijel tűnik fel. Bertalan pécsi püspök a tatárok elől futva László somogyi ispán magyar zászlók alatt felvonuló seregével találkozik, ezeket felismerve, és hozzájuk csatlakozva, megmenekül.⁷

A 14. századi Képes Krónika nemcsak leírja, hanem színes miniatúrákkal, iniciálékkal illusztrálja is a magyar történelmet. A Károly Róbert (1308–1342) és belső ellenségei közt megvívott rozgonyi csata (1312) leírásánál előadja, hogy elesett a királyi zászlótartó

(vexillarius), Gurke, a királyi zászló lehanyatlott, mire az uralkodó a keresztések zászlajával irányította tovább a küzdelmet.⁸

A csatát illusztráló miniatúrán a Képes Krónika kódexében megfigyelhetők a különböző címerekkel díszített zászlók. Heraldikai és történeti szempontból egyaránt tanulságos a magyar király 1330. évi, Basarab román vajda elleni hadjárata, amelynek során ellenségei Károly Róbertet egy szűk völgyben törbe csalták, és serege nagy részét megölték. Maga a király is csak úgy tudott megmenekülni, hogy egyik hű embere címert cserélt vele, s a románok így uralkodója helyett őt ölték meg.⁹

De találhatunk magyar királyi címerleírást és címeres zászlókat I. Mátyás király (1458–1490) 15. századi történetírója, Thuróczy János: A magyarok krónikája c. munkájában is,¹⁰ miként Istvánffy Miklós, a 16. század népszerű magyar történetírója is leírja az 1514-es nagy magyar parasztháború eseményeinél, hogy a később földesuraik ellen forduló keresztések Bakócz Tamás bíboros, pápai legátus, esztergomi érsektől fehér zászlót kaptak közepén nagy vörös keresztel, amelyet maga a bíbornok szentelt fel és adott át a parasztsereg vezérének, Dózsa Györgynek.¹¹

Istvánffy kortársa, Forgách Ferenc, I. Ferdinánd magyar király (1526–1564) egyik oldalán osztrák sással, a másikon Magyarország címerével díszített zászlaját örökíti meg.¹²

Mivel a 16. századot követő történelmi irodalmat (ha egyes képviselői szép latinsággal vagy magyarsággal és élvezetesen írtak is) már egyre kevésbé tekintjük a szépirodalom részének, szakítsuk itt meg a történetírói művekként is értékelhető régi magyar heraldikai források bemutatását, s tekintsük át a középkori magyar címertörténet külföldi irodalmi forrásait. A 13-14. századi cseh krónikás, Dalimil¹³ a régi időkről értekezve III. István magyar (1162–1172) és II. Ulászló (Vladislav) cseh király (1158–1172) háborújáról is megemlékezik. Elmondja Jurik Stanco vitézségét, akinek érdemeiért, haláláért gyermekei a cseh királytól engedélyt kaptak arra, hogy pajzsukon a magyar színeket, a vörös-ezüst sávot viseljék. Egy további német-magyar összecsapás kapcsán Dalimil előadása szerint a császár a csehek segítségével győz, mire a magyar király kénytelen megkeresztelkedni, és annak jeleként pajzsára a keresztet felvenni.¹⁴ Dalimil oly korai időszakba vetíti vissza a magyar (királyi) címert, amikor az még nem létezett, de szövegéből megtudjuk, hogy a magyar címer sávozata a vö-

rössel kezdődik, ami a színtelen pecsétek, mint források korában fontos információ. Az pedig, hogy a magyarok címerpajzsának kettős keresztjét a magyarság keresztény hitre térítésével kapcsolta össze, nem egyedül nála jelent meg. Thomas Ebendorfer de Haselbach bécsi kanonok és professzor a 15. század derekán Chronicon Austrie c. művében úgy vélekedik, hogy a magyarok a pápától azért kapták a kettős keresztet, voltaképpen a két összetett keresztet, mert 11. századi királyaik alatt (itt nyilván a pogánylázadásokra gondol) elhagyták a keresztény hitet, s így tulajdonképpen kétszer tértek meg.¹⁵

A magyar királyi címer másik felének, a vörössel és ezüsttel hétszer vágott mezőnek, a 13. század végén vörössel kezdődését tételezhetjük fel a Villani-Krónika 1295. évi bejegyzése alapján is, amely emellett negyedelt pajzsban valószínűsíti a sávozott és az arany lilimokkal behintett kék mezőnek az egymás melletti szereplését az 1295-ben elhunyt Martell Károly, Károly Róbert magyar király (1308–1342) nagypapja, illetve lovagjai öltözékén.¹⁶

Magyar születésű címerköltőről nem tudunk. A 15. században működtek heraldok Magyarországon, irodalmi tevékenységüknek a nyoma azonban nem maradt fenn. Mindenesetre a neves osztrák címerköltő, Peter Suchenwirt járt Nagy Lajos országában, s „Von Chunik von Ungerlant” írt verses költeményében nemcsak Nagy Lajos személyéről írt dicséző éneket, hanem bemutatva a magyar lovagkirály címerét is.

Eszerint – a szóvirágokat lerövidítve – a (két részre) hasított pajzs egyik felében, amely gyönggyel és rubinttal van ékesítve, nyolc fehér és vörös vízszintes rész látszik, amelyeket gerendánként (pólyánként) csiszoltak. A másik rész égszínkék, benne aranylilimok domborodnak ki. Aranykoronás sisakjának ormán két struccotoll között „Den strauzen hals hermleinen” látunk, melynek szeme rubin, csőre arany, aranypatkót tart aranykoronás fején. Lajos király dicséretét jelzi a „Hurta, Hurta Magyarország” csatakiáltás, amely ismert a legjobbak számára.¹⁷

A szép címerköltemény „Den strauzen hals hermleinen” sora értelmezési vitát is kiváltott a magyar heraldikusok körében. Bleyer Jakab szó szerint fogta fel a kifejezést. Ghyczy Pál több külföldi magyar heraldikai forrást tárgyaló tanulmányában úgy vélekedik, hogy az Anjou-sisakdísz struccának nyaka nem igazi hermelin, mert a valódi hermelint más helyen Suchenwirt „von harm geswentet” kifejezéssel adja vissza, míg a „hermleinen, hermperlein migriese” nála (másutt) az ezüst megnevezésére szolgál. A régeb-

bi heraldikai irodalom tagadta a bundabőrök jelenlétét a magyar heraldikában. Ha egy régebbi tanulmányomban sikerült is bebizonyítanom, hogy a 14. századtól nálunk sem ismeretlenek a bundabőrök, kétségtelen, hogy előfordulásuk rendkívül ritka, így a magam részéről valószínűbbnek tartom, hogy Ghyczynek van igaza, de – nem lévén német heraldikus és nyelvtörténész – a kérdés végleges eldöntésére nem tartom illetékesnek magamat.¹⁸

De leírja 1456-ban a – számára távoli – Magyarország királyának a címerét a francia Antoine de la Sale, „jó René király” fiának a nevelője is, a Jehan de Saintré lovag története című regényében. Az 1385 körül született, s 1448-tól a Saint-Pol-i udvarban Luxemburgi Lajos nevelőjeként működő szerző a nápolyi-szicíliai királyságban uralkodó Anjou-udvar révén juthatott a magyar király zászlója meglepően pontos ismeretének a birtokába. Regényének hőse szerelmében csalódva egyik vezetője lesz a keresztény országok nagy törökellenes hadjáratának. Itt Jehan de Saintré társaságában ott szerepel Misgrave herceg Magyarország királyának a zászlójával, amely vörössel és ezüsttel hétszer vágott (nyolc vörös és ezüst osztással), s számos más előkelő. A véres csatában a „Nostre Dame!” mellett a magyar király „Saint Lancelot!” csatakiáltása is hallatszik, amely utóbbit Antoine de la Sale regényének magyar fordítója és elemzője, Szabics Imre – véleményem szerint teljes joggal – Szent László királyunk nevével azonosít.¹⁹

A kora újkori magyar költők közül az egyébként botrányos életvitelű, életét pénzhamisítás miatt a vérpadon befejező Listius (Listi) László (1628–1663) írt szép, ugyanakkor a szak-heraldikus számára is hasznosítható verset „A’ nemes Magyar Ország chimeréhez”. Dicsőíti a „duplász” keresztet, a magyar címer négy ezüst sávját (a 16. századra kialakult felfogás szerint) a Tisza, Duna, Száva és Dráva folyókkal azonosítja, ugyanakkor a magyar címer második mezejében a zöldet (a hármas halom színét) csak „ékes lakó-föld” minőségében, tehát az ősi (középkori) „terra” értelmezésben írja le. Majd a Listius halála után negyedszázaddal író Anton Macedo portugál szerzetesnél jelenik meg 1687-ben a hármas halmot Magyarország három legnagyobb hegyével magyarázó értelmezés. Ő még nem nevezi meg, melyek e hegyek, s a később meginduló magyar irodalom érti csak a hármas hegyen egyértelműen a történelmi Magyarország három nevezetes hegységét, a Tátrát, a Fátrát és a Mátrát.²⁰ Név szerint említi a Tátra, Mátra és Fáttra hegységeket Josephus Koller²¹ a 18. század harmincas éveiben.

Listius a magyar országcímert dicsérve megemlíti versében „az égben repülő sas” alakját, amelyet a 17–19. századi magyar (és vele együtt gyakran szerepeltetett más országok és tartományok) pajzstartójaként sokszor láthattak a kortársak. Annak ellenére, hogy a kétfejű sas (Doppeladler) a Német-Római Birodalom, illetve ennek császári méltóságát, azaz a Listius korában már régóta császár, Habsburg-uralkodókat szimbolizálta, Listius szinte már Magyarország címéréhez tartozónak érezhette, hogy versében megemlékezik róla.

Még tovább megy a sas dicséretében gr. Gvadányi József, verselgető öreg Habsburg-hű huszárgenerális, aki – mint írja – már 1743 óta szolgál a „dicsőséges ausztriai ház sasának szárnyai alatt”. Gvadányi a II. József (magyar király: 1780–1790) halálát követő Habsburg-ellenes politikai mozgalmak időszakában arra figyelmeztet A mostan folyó országgyűlésnek satyrico critice való leírása²² c. rölapjában, hogy az örökösödés fonalát a Pragmatica (Sanctio) „szent szűz Pannóniát (=Magyarországot) és szűz Ausztriát a szerelem legerősebb kötelékével egymáshoz csatolta. Nyugodtak lehetünk, mert Ausztria kétfejű sasának hegyesek a körmei:

„Karmol igen nagyon,
Mint Jupiter sasa,
Mennykövel üt agyon,
Bár mennyi ellenség ellene támadjon.”²³

A Habsburgok kétfejű sasa a hosszú évszázadok alatt annyira beivódott a köztudatba, hogy a „hetvenkedő katona” magyar leszármazottját, Háy Jánost megörökítő Garay János is beiktatta halhatatlan művébe, Az obsitosba. „Vitéz Joannes Háy” miután különböző „hőstetteket” hajtott végre, elfogta Napóleont, megvívott a hétfejű sárkánnyal, látogatást tesz Bécsben is.

„És hogy hajnallal a városba értém,
A király házára mindjárt ráismértem
Kétfejű sasáról, mely a háztetőn ül,
S mindennap egy tulkot költ el egy ebédül.”²⁴

Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc résztvevői természetesen egészen más érzelmekkel tekintettek a sasos címerre. Arany János (1817–1882) a 19. század egyik legnagyobb magyar költője, 1848 nyarán látva, hogy a nép jelentős tömegei nem követik mindenben a forradalmárokat, és nem értik a

sas melléről levett magyar címer politikai jelentőségét, egyik prózai írásában így kesereg: „...a magyar ember sem tudja, miért van most a' sok nemzeti zászló, mit jelent a' veres, fehér és zöld bokréta; mit jelent az ' czímer, mellyen egy felől négy fejeér pántlika, más felől hármás halom kettős kereszttel, tetején pedig korona van. Csak a' sárga-fekete színt, csak a kétfejű sast kérdezik. – Uram! Bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek!... Minden sóháza, posta-hivatalra, kamarai, kincstári birtokra, minden magyarországi várra, kaszárnyára, minden középületre kifüggesztették a' kétfejű sast, rámásolták a sárga-fekete színt, hogy elhitessék velünk, miszerint nem Magyarországon, hanem Ausztriában vagyunk. El is hitték a' szegény emberrel, úgy hogy most már csak sóhajtoz a' kétfejű sas után...”²⁵

A szintén íróként (is) számon tartott, Arany Jánosnál radikálisabb Tánics Mihály (1799–1884) még tovább lép. Az általa szerkesztett Munkások Újságja republikánus szellemben írt cikksorozatának mindjárt az első számában a címlapra rajzolt képen máglyára vetve látható a Pragmatica Sanctio egy példánya. A cikkben Tánics a köztársasági eszme és Kossuth Lajos (1802–1894) kormányzóvá választása mellett agítál, a koronát (a Pragmatica Sanctióval együtt) tűzre szánja, legfeljebb annyi engedelményre hajlandó, hogy „tétessék a Nemzeti Múzeumba mint régiség”, de „német családbeli emberek fejére ne tétessék soha, mert az ausztriai házból 15 királyaink valamennyien megszegték esküjüket.”²⁶

Nagyon tanulságos, hogy ha a 18–19. század írói és költői az államcímer kérdéséhez fordultak, elsősorban nem szépíróként, hanem publicistaként, politikusként viszonyultak témájukhoz. Ugyanakkor Arany János hosszú, a 14. századi Magyarország egyik fontos eseménysorát megéneklő történelmi trilogiája középső részében, a Toldi szerelmében nem politikai íróként gyönyörű leírását adja a Nagy Lajos magyar király seregében a Nápoly elleni hadjáratba

vonuló magyar hatalmi elit címereinek. Alapossága, az általa egyébként költői művészete egyik alappillérenek tekintett „epikai hitel” követése még ma is dokumentálható: amint arról egy korábbi tanulmányunkban beszámoltunk, a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában megtalálhatók a költő jegyzetei, címerleírásai és sajátkezű címer-rajzai, amelyeket azért készített, hogy híven írhasse le a 14. századi magyar vezető családok címereit.²⁷

Arany János más verseinek heraldikai utalásairól és a 19–20. század heraldikájáról a magyar irodalomban S. Mohos Márta bevezetőben említett, egy évtizeddel ezelőtti előadása után már nem érzem feladatommak számot adni.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a források között a középkori időszakban főleg a krónikás feljegyzéseknek a címerek színeire, felhasználására vonatkozó utalásai a heraldika, mint szaktudomány számára nem egyszer nélkülözhetetlen ismeretekkel szolgálnak. Az újkorban a költők, írók feljegyzései többnyire már csupán színezik a más forrásokból is ránk maradt magyar címerekre vonatkozó ismereteket, ugyanakkor érdekesen árnyalják a szerzőjükről, mint költőről, íróról alkotott képet, s így nemcsak a heraldikust, hanem a történészt és az irodalomtörténet kutatóját is segíthetik munkájukban.

Végezetül fejezzük be e rövid összefoglalót Vörösmarty Mihály 1832 februárjában írt versével:

MAGYARORSZÁG CÍMERE

Szép vagy o hon, bérc, völgy változnak gazdag öledben,
Téridet országos négy folyam árja szegi;
Ám természettől mind ez lelketlen ajándék,
Naggyá csak fiaid szent akarátja tehet.²⁸

Bertényi Iván

JEGYZETEK

¹ *Quirin, Heinz*: Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte. Braunschweig, 1964. Westermann, II. B. 48–5.; *Brandt, Ahasverus*: Werkzeug des Historikers. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, 1958. Kohlhammer, 61–64.; *Hildesheimer, Françoise*: Introduction à l'histoire Hachette, Paris, 1994 (Les Fondamentaux), 85.

² Acta contionis heraldicae municipalis hodiernae anno 1988 in oppido Keszthely habitae. Redegerunt *Iván Bertényi et László Czoma*. Festetics-kastély, Keszthely, 1990. 151–157.

³ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery*. Budapestini, I–II. 1937–1938. (a továbbiakban Szentpétery: *Scriptores*) I. 92. 45. c.

⁴ *Banerium quoque regis Ethelae, quod in proprio scuto gestare consuerat, similitudinem avis habebat, quae Hungarice turul dicitur, in capite cum corona. Istud enim banerium Hunni usque tempora ducis Geichae, dum se regerent pro communi*

in exercitu semper secum gestavere. – Szentpétery: Scriptorum I. 152. 10. c.

⁵ Ut igitur in memoriam redeat Ladislai tam gloriosa triumphalisque victoria, in obproprium sempiternumque dedecus Boemorum, Polonorum, Moravorumque scuta et vexilla in albensi ecclesia, sede regni ac solio in pariete suspensa in aeternum perseverant. – Szentpétery: Scriptorum, I. 186. 75. c.

⁶ Unde regis et communitatis militia (!) decreto est statutum, quod priori signo (!) quod fuerat totum rubeum sine aliqua expressa figura, in aquilam mutaretur. – Szentpétery: Scriptorum I. 191. 91. c.

⁷ Ladislaus comes ... ad regem multis vexillis extensis cum sua militia veniebat ... Episcopus Hungarica vexilla cognoscens ad comitem declinavit, Tartari vero multitudinem advertentes abierunt... – Szentpétery: Scriptorum II. 571. 29. c.

⁸ Gurke sub vexillo regis vexillarius existens occisus, vexillo regis cadente, sub vexillo cruciferorum rege pugnante. – Szentpétery: Scriptorum I. 489. 197. c.

⁹ Rex autem mutaverat armorum suorum insignia, quibus induerat Desev filium Dyonsii, quem putantes esse regem crudeliter occiderunt. – Szentpétery: Scriptorum I. 500. 209. c. A Képes Krónikáról mint heraldikai forrásról vö. *Bertényi, Iván*: Les chroniques armoriées: L'exemple de la Chronique Illustrée hongroise (milieu du XIVe) – In: Les armoriaux médiévaux. Actes du colloque internationale „Les armoriaux médiévaux”. Institut de Recherche et d'Histoire des Textes CNRS sous la direction de *Holtz, Louis–Pastoureau, Michel–Loyau, Hélène*. Le Léopard d'or. Paris, 1997. 171–186.

¹⁰ Károly Róbert temetésének leírásánál a szertartás során az elhunyt uralkodót megszemélyesítő 3 (lovas) vitéz „sisakján a hadi jelvény egy struccmadár-forma volt, arany koronával ékesítve: ilyen jelvényt szokott viselni a király úr, míg élt”. *Johannes de Thuróc* Chronica Hungarorum I. Textus. Ed.: *Elisabeth Galántai–Julius Kristó*. Bp., 1982. 156–157.; magyarul: *Thuróczy János*: A magyarok Krónikája. Ford.: Horváth János. Bp., 1986. 244–245. Facsimile kiadásában további címerek rajzával. *J. Thuróc*zy: A magyarok krónikája. Bp., 1986. passim

¹¹ *Holub József*: Istvánffy Miklós Históriaja hadtörténelmi szempontból. Szekszárd, 1909. (Művelődéstörténeti Értekezések, 35. sz.) 87.

¹² *Holub József*: i. m. uo.

¹³ Személyére vö. *Hlavaček, Ivan*: Dalimil sog. – Lexikon des Mittelalters 3 (1986) S. 441. f.

¹⁴ Kněž i mrtva Jurika je sě ctiti

jeko dĕtem káza na šĕitĕ crvenĕ a bielĕ pruhu nositi

Neb šlechtný Jurik obersky byl přejimal

Když byl uhrat dojmal...

Do Hířk krale uherského král český zapudi

i k tomu jej připudi

že musí křest přijeti

u za znamenie kříž na šĕit vzieti. – *Gombos, A. F.*: Catalogus fontium historiae Hungaricae I–III. Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: *Gombos*) III. 1846. sz. 815–816. p. LIX. c. 11–14. és LXII. c. 29–33. sor.

¹⁵ Et hic claret quomodo Ungari post assumptam Christi fidem sub rege Stephano eandem semel sub Petro et Andrea, et vice altera sub fratre eiusdem Bela deseruerunt. Propter quod a summo pontifice insignia sunt regno tradita praefato, clypeus scilicet rubeus geminas albas in se continens cruces. – *Pez, J.*:

Scriptores rerum Austriacarum veteres et genuini ... Lipsiae. 1725. col. 701.

¹⁶ ...per farglisi in contro Carlo Martello suo figliuolo re d'Ungheria, e con sua compagnia, ducento cavalieri a sproni d'oro, Franceschi, e Provenzali, e del Regno, tutti giovani, vestiti col re d'una partita di scarlatto e verde bruno, e tutti con selle d'una assisa a palafreno rilevate d'ariento e d'oro, coll arme a quartieri a gigli ad oro e accerchiata rosso e d'argento cioè l'arme d'Ungheria, che pave la piu nobile e ricca compagnia che anche avesse uno giovane re con seco. *Historie Fiorentine Chronice di Giovanni Matteo e Filippo Villani*. – *Gombos F. Albin* II. 2541. sz. 1061. A leírásban problematikus a „quartieri” és az „accerchiata” együttes szerepeltetése. A magyar heraldikusok ezért eltérően értelmezik a leírást. Bárczay Oszkár arra gondolt, hogy a krónikás a „bordata” helyett használja az „accerchiata” szót, mert a boglárpajzsra helyezést szerinte „sopra il tutto” vagy „soprascudo” szavakkal szokták kifejezni, így végül arra következtet, hogy a leírás szerint az Anjouk családi címerét fehérrel és vörössel összerovott ráma övezte. („Semé de fleurs de lis d'or á la bordure componé d'argent et de gueules”) *Bárczay Oszkár*: A heraldika kézikönyve, Bp., 1897. (a továbbiakban: *Bárczay* 1897.) 385–386.; *Kumorovitz Lajos* Bernát ennek ellenére felteszi, hogy a vágások vörössel kezdődnek, s ezüsttel végződnek, s a leírás alapján elképzelhető címer olyan, mint Nagy Lajos (1342–1382) zászló- és pajzsmezője a Képes Krónika kódexének miniatúráin. – *Kumorovitz Lajos*: A magyar trikolor és a magyar államcímertől. Bp., 1955. Akadémiai doktori értekezés. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. D 447. 70. (V.) István stajer hercegi zászlajának szalagjaitól a Villani-krónika – valószínűsített – vágásain keresztül így egymást követik a vörös–ezüst sávzatú (magyar) címeres emlékek az Anjou-családban Mária királyné Santa Maria Bonnaregina templomban található pajzsaiig, illetve Magyarországi Klemencia (Clémence de Hongrie) pecsétábrájáig. (V.ö. *Bertényi Iván*: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. – *Levéltári Közlemények* 59. (1988) 5–10. p., az ott lábjegyzetekben felsorolt régebbi irodalommal, *Lővei Pál*: Anjou–magyar síremlékek és címeres emlékek Nápolyban. – *Ars Hungarica*, 26. (1988) 1. sz. 18–27. p.) V.ö. *Szikszay Béla* – más szerzők véleményét is idevonó – tanulmányával (Az országalma Anjou-címere – Művészettörténeti Értesítő 49. (2000) 3–4. sz. 285–297. p.), illetve ott kialakított ellentétes felfogásával. Mellesleg, ha feltételezzük az országalma címerének Mária királyné 1292 és 1294 közti tulajdonlásáról sikerül bizonyítani, újabb adatot szolgáltat a vörös–ezüst sávzat 1301 előtti, a nápolyi Anjou-csalághoz kötődéséről, (előnyben részesítéséről). Az Anjouk a magyar királyi családból való származásukra alapozták magyarországi trónigényüket. Értelmetlen annak a kérdésnek a feszegetése, hogy a vágásos címer (Klemencia pecsétjén) „nem az Árpád-ház, hanem Magyarországot jelenti”. (*Szikszay Béla*: i. m. 292. p.) – Mind a kettőt jelentette!

¹⁷ „Ain part di gelt liechten schein

Von perlen chlar und von rubein

Purliert, acht stukch sind dar gelait

In panaweiz und vol berait

Di ander part is hymel pla,

Der auf reichlich getziret da

Sind lilygen reich von gold erhaben

Gestrewt, di dikche stewart gaben,

Den wappen mit in reichen prehen,

Die liepleich wol sind an zesehen.

Seinz helmes dach gechrönet
 Mit gold ist reich beschönet,
 Dar in leit manich edel stain
 Verworcht und auch polliret rain;
 Tzwo stranzzen vedern in der chron
 Gestakcht, da tzwischen sicht man schon
 Den stranzzen hals hermleinen
 Sein augen von rubeinen
 Glesten gen des veinde schar
 Der snabel ist von gold, gar,
 Darinn er fürzt ze preisen
 Gestalt, als ein hüfeysen
 Gepogen chlar von golde vein
 Gechrönet ist daz hawbet sein
 Mit golde reich. Nu merkchet
 Wi er mit ein sterkchet
 Dy wappen und der chreyen schal
 Der gernden mund auch nie verhal
 In Ungerlant chunich Ludwig:
 Er hat gepent strazz und steig
 Die tzu den ein laitten,
 Sein lob daz wil ich praitten;
 Hurta, Hurta Ungerlant,
 Deyn chrey den pesten ist bechant!"

Peter Suchenwirt's Werke aus dem vierzehnten Jahrhunderte.
 Ein Beitrag zur Zeit- und Sittengeschichte. Hrsgegeben von *Alois Primisser*. Wien, 1827 alapján közli *Bleyer Jakab*: Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költeményeiben. – Századok. (XXXIII) 1899. (a továbbiakban: Bleyer i.m.) 788–812. és 879–912. (Az idézett rész: 808.), Bárczay 1897. 393–394.

¹⁸ Bleyer i. m. 808.; *Ghyczy Pál*: Gelre herold címerkönyve. – Turul, XXII. (1904) 9.; *Bertényi, Iván*: Fourrures dans l'heraldique du moyen âge hongrois. – Hungarian Studies 3/1–2 (1987) Bp., 33. és 39. 16. lj.

Hermelinnek értelmezi az idézett sort *Dercsényi Dezső*: Nagy Lajos kora. Bp., é. n. 43.

¹⁹ Et si fut le duc de Misgrave o la baniere du roy de Honguerie, qui estoit faissée de vij pieces de guelles et d'argent, avec grant compaignie... la fut la tres fiere, cruelle et mortelle bataille qui

eust fait du mal assez: mais l'arriergarde, au cry de „Nostre Dame!” et du roy de Honguerie, „Saint Lancelot!” – *Misrahi, J.* – *Knudson, Ch. A. (éd.) Sale, Antoine de la: Jehan de Saintré*. Genève, Droz 1967. 212. és 220.; magyarul: *Sale, Antoine de la: Jehan de Saintré lovag története*. Ford.: *Szabics Imre*. Bp., 1985. 195. és 203. vö. hozzá *Szabics Imre*: Magyarország Antoine de la Sale Jehan de Saintré lovag története című regényében. – In: A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk.: *Klaniczay Gábor-Nagy Balázs*. Bp., 1999. 443–446.

²⁰ *Listius László*: A' nemes Magyar Ország chimeréhez. In: Régi Magyar Költők Tára XVII. sz. 12. sajtó alá rendezte Varga Imre, Cs. Havas Ágnes, Stoll Béla. Bp., 1987. 476–477. 117. sz. A zöld hármashalom középkori értelmezéséhez vö. *Herrade de Landsberg*: Hortus deliciarum. Publié aux traits de la société pour la conservation des monuments historiques d'Alsace. Strasbourg, 1899. bis LV. tábla, ahol a XII. századi miniatúrán egy hasonló funkciójú talapzat mellé korabeli értelmezésként odaírták, hogy „terra”. – *Kumorovitz L. Bernár*: A magyar címer kettős keresztje. Turul LV. (1941) 61. 174. lj. *Antonius Macedonál*: „In dextera mons assurgit numero triplex, qui tres praecipuos ejusdem Regni montes significat”. – In: Divi titulares Orbis Christiani. Ulyssipone MDCLXXXVII. fol. 369. idézi: Kumorovitz (1941) uo.

²¹ *Cerographia Hungariae. Tyrnaviae, 1734. 20.*

²² Lipsiae 1791. 33–37.

²³ Uo.– Idézi: *Széchy Károly*: Gvadányi József (1725–1801) Bp., 1894. (Magyar Történeti Életrajzok X.) 136.

²⁴ *Garay János*: Az obsitos. Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp., 1960. 20. Az utószó írója Czibor János egy kissé „a néppel egy királyt óhajtó emberek álmai” megfogalmazását látja Az obsitos „hazugságaiban”. uo. 33.

²⁵ *Arany János*: Országcímer, nemzeti szín. In: Nép Barátja 10. sz. 1848. augusztus 6. – *Arany János*: Próza Művek 1. (Arany János Összes Művei 10. kötet). Szerk. *Keresztúry Dezső*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1962. 176–178.

²⁶ *Táncsics Mihály*: Respublica. – Munkások Ujságja I. (1848) 5. sz. október 13. 1.

²⁷ *Bertényi Iván*: A Toldi szerelme heraldikája. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XX. (1962) 1–2. szám 295–325.

²⁸ *Vörösmarty Mihály* összes versei. Bp., 1961. 221. A tanulmány a Széchényi Professzori Ösztöndíj támogatásával készült.

HERALDIKA A 19–20. SZÁZADI MAGYAR IRODALOMBAN

A gondolatok kifejezésének és a társadalmi érintkezésnek az eszköze a nyelv, amely szavakat alkotó beszédhangokból álló jelrendszer.

Létezik olyan jelrendszer, amely nem beszédhangokból áll, de megállapodott jelentéssel használatos a közösségben. Ide sorolható a zene, vagy – témánkra térve – a címerekben található jelképrendszer, amely a legkülönbözőbb tudattartalmak közlésére alkalmas.

Maga a *címer* szó is képes széleskörű mondanivalók tolmácsolására. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei mutatják, hogy már a paraszti kultúra szóbeliségében is élt. A három-fa virága, címere eufemisztikus kifejezés, tulajdonképpen akasztófa címerét, az az akasztófára való gazembert jelentette.

Nagyot ugorva az időben, egy néhány hete elhangzott rádióinterjú lehetőséget ad arra, hogy napjaink városi köznyelvi alkalmazására is példát említhetünk. Egy gasztronómiai kiállítás kapcsán a muzeológus így tömörített: „a vendéglős címere a pörkölt”.

A megkülönböztető jelként előforduló jelvény, azaz címer fogalmának szépirodalmi megjelenése a mindennapi iratlan nyelvhasználatnál későbbi.

Említhetnénk Listius László intelmeit a 17. századból vagy 19. századi költőink: Arany János, Vörösmarty Mihály, Tompa Mihály műveit. Petőfi Sándor életművének szóképzésében tizenhatszor fordul elő a címer szó. Említ városcímet, családi, grófi, királyi rangjelző jelvényt, a nemzetgyűlés megnyitáson az elnöksék előtti, dekorációként szereplő országcímet. A különböző jelentés tartományokra is találunk példát költészetében. Hol cégérjelentéssel említi, hol valakinek nemesi voltára, kiváltságára utalóan. Más esetben a címer elvetése az igazság, az egyenlőség megteremtését segítené. Olykor a hangulati tar-

talmat ragadta meg, érzelmvilágának jelképeként használta:

„Címerem most rózsza, nem borág.
Szerelemnek katonája lettem...”

Arany János érdeklődése a dicsőséges múlt iránt a reménytelenséggel küszködő hinni akarást erősítette. Olvasójának szemtanúkenti jelenlétélményét teremt meg a Stancák „Mátyás dalünnepe” eposzi kísérletből c. művében. A nagy király zászlólobogással és katonazenével kísért diadalmas bevonulását Bécs városába a magyar felségjelvény és a társországok címereinek felvonultatása teszi képileg sodróvá. A heraldikában előforduló hat szín közül megjelenik az ezüst, a vörös, a zöld és az arany. A számos heraldikai elem mozgalmasságot, elevenséget érzékeltet. Az ősi mesteralakok: A „négy ezüst csík szép vörös mezőben”, a kettős kereszt, a természetes állati eredetű címerképek: Hunyadi hollója gyűrűvel, Csehország büszke oroszlánja, a szerbek vadkanfeje, a szerémi szarvas, a turulmadár, a moldvai marha, a bolgár agarak. Az égitestek: nap és hold Erdély jelvényében, a mesterséges kép: a kardos kar felvillantása vizuális élményt kiváltó költői leírás.

A heraldikai képsorok már-már túlsorduló tarkasága, lendületes sorolása után szinte hirtelen méltóságteljes tempóra mérséklődik a bevonulás, amikor egyszerű, dísztelen barna öltözékben, szerény mosollyal lassan lépdelő lován megjelenik a király. Egyetlen dísze a lángoló szem, s a „fényes lélek”, amely „homlokán sugároz”. Itt a heraldika nem csak historikus háttérül szolgál, hanem a képi és hangulati ellentéttel csodálatos poétikai megoldásra ad módot, amely erőteljes hatást vált ki, az igazi értéket, az eszményi világot teszi hangsúlyossá.

A politikai elnyomás miatt az allegória művészi hatásával gyakran él költészetében Tompa Mihály. 1850-ben írott Aratás után c. versében így ír:

*„Midőn a víg szüret zajától
A völgy, halom csakúgy kacag,
Száz röppentyű szikrázva röpked,
S megdördülnek a mozsarak.
Sajtóba jó a sárga furmint
S az érett fekete gohér,
Gerezdiből szűrünk vörös bort,
Olyan vöröset, mint a vér.”*

Hogy mit tartogat az ősz, arra a sárga és fekete színek utalnak. Világos kapcsolat van a képsor közvetlen és mélyebb, rejtettebb értelme között.

A címertani emlékek, fogalmak iránti figyelem 20. századi írónknál, költőinknél sem csökkent. Használatuk kézenfekvő a historikus háttér megjelenítésére, értelmezési problémát sem jelent.

Illyés Gyula Dózsa György c. drámájában (II. felvonás, 2. kép) a címszereplőt a főrangúak sorába emelik, negyven paraszti porta urává teszik, átnyújtják nemességéről a „kutyabőrt”. Majd egy tekercset adnak át, ezen szavak kíséretében:

*„Íme nemesi címerednek rajza:
A levágott kar, markában a karddal.*

Vedd, s öltsd fel a lovagság jeleit”-t, s pallóssal érintik Dózsa vállát...

A III. felvonás 3. képében parasztjaihoz így szól a vezér:

*„Ismertek. Bár nem kutyabőrre írt
címerrel mutatkoztam be, hanem
azzal, amelyet sebhelyeim írtak
saját bőrömrre”*

A heraldikai jelképek költői szókészletbe emelése a mögöttes tartalomnak tömör, pontos megfogalmazását segíti:

*„...az éber egyház
ellenünkben is ugyanazt a pajzsot
és dárdát emeli, mint az eretnek
Husz esetében, és azóta mindig”*

(II. felvonás, 3. kép)

A védekezés és támadás, a magas rangot jelentő származás, az el nem múló igazi hatalom kifejezésére, az azonosításra alkalmas rejtett megjelölésre idézünk példákat Reviczky Gyula költészetéből:

*„Hétágú korona van címeremben,
Lelkem, mint vérem, büszke és szabad”*
(A pénz)

*„Királyi koronák törekenyebbek,
Mint legkisebb betűje nagy nevednek”*
(Wagner Richard)

*„Egy magyar ifjú, szép, deli, bátor,
Küzd a halállal, messze honától.
Szíve keresztény, karja vitéz volt.-
Hejh, hogy örül vesztenek a félhold!”*
(Varázsereklje)

Magyar könyörgés c. versében Füst Milán a megsebzett szívű, elvengült, megalázott népnek iránymutatást kér, s „megtört kis erőnk” összegyűjtéséhez a vitézség jelképét, s mindezt az ismétléssel nyomatékosítja:

*„Ó mért nem küldöd sugárodat,
Ó mért nem küldöd sugárodat,
Isten, mennyei kardodat.”*

Az égi fegyver, amelyet Isten nyújt, gyakori ábrázolás a képzőművészetben. Itt a királyi jelvényt a költő a népnek segítségül kéri.

A megtöretettséget, a megcsonkítottságot, az elbizonytalanodást, az örök harcot Sáránci József Frontátvonulás c. versében szintén kardszimbolikával fejezi ki:

*„Ki helyett élünk mi itt
e számárfüles országlapon?!”*

...

*féltében félek egymagam
bűvölnek bika-hatalmak
ó hazám révült Európa
Te kicsorbult tompa kardvas”*

Egyszer majd szép lesz minden – mondja Kányádi Sándor versének címe. A félelmet szerelmünk levetkezi, sőtétben sem kell rettegünk, szenvedésünk elmúlik, s

*„büszkén viseljük szegény
nélküli koronánkat”*

A hagyományőrzést és hagyománytiszteletet, mint magatartásformát dicsérte Csanádi Imre, amikor megverselte a kuruc brigadéros, Esze Tamás armálisát, aki 1708-ban az igazságos harc érdeméül kapott címet II. Rákóczi Ferenctől.

Címerleírása nem száraz képi felsorolás, érzelmekkel telíti a címerképet, a kerekalpu pajzsban

szemben álló fegyveres hajdú alakját. A költemény megírásának indítéka a méltó utód, a magyar függetlenségi harcok tudós kutatójának, a 70 éves Esze Tamás történésznek a köszöntése volt. Ez esetben a tudatformáló erőnek, a történelmi korok és generációk egybekapcsolódásának is jelképe az armális.

Kálnoky László műfordító, lektor és költő, a szükséges feladatvállalást keresve ősei méltó utóda akart lenni. Fájjalta, hogy elmúlt az a kor, midőn ősei lóra pattantak és kardjukkal írhatták nevüket a magyar történelembe. Kifejezési eszközül a címerszimbolikát választja:

*„Itt örök hazát védett az örök ős,
Családi címerem kardos, törökfős,
Miért, hogy éppen bennem hallgatott el
S szunnyad a sok, vérembe költözött ő?”*

Város- és önarckép 1955 c. groteszk versében történelmi idő-meghatározóként használ heraldikai elemet:

*„Bár lennék boldog pörsenés
gyógytornász egyengette háton,
légy a kávéház asztalán,
hol a címersas két feje
zártkörű klubot alapított”*

Eddig még nem idézett jelentéssíkja tárul fel Garai Gábornál a verscímben emelt címer szónak. A megalázó, kínos helyzetek sorozata után, erkölcsi válságban vállalja a költő a küzdelmet. Mint a múltban az ellenféllel való harc kezdetekor, ő is címerként, képletesen felemeli már eltávozott költőtársa (Simon István) kezét. Így segít, bátorít, ad erőt a mindig bizakodó, derűs eszmetárs:

*„s kezded címerként emelem magasba,
hamis papírok szent cáfolatául:
lássák, miképp lett mégis más, és mégis
önmaga hívebb mása ez az ország
emberöltőnyi feltámadásban.”*

Szécsi Margit jelképrendszerének kedvelt, gyakran alkalmazott eleme a heraldika. Sajátos művészi kifejezőerőt fedez fel benne. Címer c. versében az elevenen ható címerképek idézésével találja meg a lehetőséget arra, hogy a világhoz való viszonyát, belső szabadságát, emberi tartását tömören, mindössze hat sorban kifejezhesse:

*„Se oroszlán, se olajág,
se cifra mező –*

*címerembe uram, uram,
se pénz, se erő,
de én hállok a világgal,
nem énvelem ő.”*

A magányérzet elleni belső küzdelmét, önmegtartó igyekezetét heraldikai képpel, s a színszimbolika alkalmazásával festi. A Bitaraj c. költeményében a városi heraldikában használatos jelképből, a folyók jelzésére utaló „kék trikósávok”-ból alkotja meg saját beszélő címerét, amelyet pajzstartó angyalként két keze őriz:

*„Mellemen a kék trikó-sávokkal a feszes folyókkal
zsebemben aranypérez-virággal a remény eleven címere
leszek*

*Két kezem a két angyal Ó ha összehajlik
Teremteni méltó égövet földindul az én seregem
Magány Magányom Ama napokat feketével arannyal
becsíkozd Villogó és zord fegyenced vagyok
Kírontani magamból hova
Viselni a rabruhát hol éljek?”*

A címertant poétikai eszközül használja az egyén és a történelem viszonyát elemző Új heraldika c. versfolyamában. A lexikális adatok hosszas sorolása helyett három sorban lepergeti egész történelmünket:

*„A címerállat – halmazok
jegyzik égboltra a hazát!*

...

Úr-forgás, Új Heraldika!”

Az elesetteket a csatamezőn címereik alapján azonosították, a szakirodalom szerint kb. a 16. században szorultak ki a címeres pajzsok, sisakdíszes sisakok a harcmezőről. A címerek tovább éltek, a társadalom különböző helyzetű csoportjai kezdték használni azokat.

A verseihez hasonlóan, rajzaiban is jelképteremtésre törekvő Nagy László illusztrációt készített Szécsi Margit előbb említett Új heraldika c. költeményéhez. A képet uraló legkülönbözőbb alakú pajzsokon a versből megfejthető jelentésű ábrázolások láthatók. (Nagy László: Szárny és piramis. 1980. 35.)

A leggyakoribb állati címerkép, egy oroszlán, pajzsát elhagyva a kép teljes szélességében fekszik elnyúlva, fejét előrenyújtott mellső lábain pihenteti. Magatartása nem sugároz erőt, cselekvő indulatot, talán a „devalválódott világ” teszi?

Nagy László metaforikus-látomásos képeitől nem idegen a heraldika, egész líráját áthatja vizuális érzékenysége. Hisz a szóban, „*Hiszem azt is, elvezet a pecsétek mögé, ahol éppen rám várnak a titkok*”. Költészete alakult, de embersége, hűsége rendületlen maradt, szinte attól kezdve, hogy gyermekkorában először lépett ki „pajzs nélkül” a télbe.

Balassi Bálint lázbeszéde c. költeményében így jellemzi nagyra tartott elődjét:

„Ördög már veletek, oltottmész-ruhám dörög,
zsinórzata villám, nem esem hanyatt, se orrlag,
angyalaim karolnak égbe, s majd krónika csácsog:
címere hárfa – hungarus volt, istentelen.”

A falak négyszögében és A város címere születésének körülményei ismertek, az 1956-os forradalom és szabadságharc idején, illetve hatására születtek. A felhalmozódott társadalmi feszültség az idegen megszállás alatt álló országban nemzeti tragédiában robbant ki. „*A tragédia előtti mozgalomban tán csak verseim vettek részt... A költészet kifejező és megítélő hatalom, de nem megoldó ... Személyem vonakodott, mert glédába kerültem volna sokakkal, akik verseimért még nemrég rám fintoztak és üldöztek is: a másodszori átnyergelőkkal, akik majd harmadszor is átnyergelnek. Tisztelet és becsület néhány kivételnek... A fegyverek idején és után is lefoglalt feleségem betegsége, majd tüdővérzése. Kétfelől értek olyan csapások, hogy még jobban megöszültem.*”

Mesterien fogalmazza meg az említett két versben a kimondhatatlant, de a heraldikai szimbólumok feloldhatók, a „*fekete katona*” csak értelmezhető:

„végzetes vízszintesekkel
elkészült a város címere újra,
cirkalma lesz a füst és fohász,
mert eljön a fekete katona,
eljön a fekete katona.”

A jelvény megalkotásának szükségességét az előző szakaszokban indokolja, valamennyi „*mert*” szóval kezdődik, s a kusza élet, a tótágast álló világ megrendítő képsoraival válságos idők látomásos megjelenítésével folytatódik. A betegség okán való bezártság megrendítő sorait idézzük.

„*Meghalni se tudtál,
te csak az asztalra buktál,
beborultál,*

*torkolat-tüzek, láncok,
sikoly-címeres lányok,*

*üszöktől cirmos virágok,
komor vagányok,
s küllők, cserepek forgatagába
egy árva hajszálat se küldtél,
csak beleöszültél,
csak beleőrültél.*

*Szabályos télben
itt állsz egyedül ébren
a falak négyszögében
ágyúdörejként visszhangzó köhögésben,
lélekben is fázva.
késekkel koronázva...”*

A stiláris eszközök ily módon való párosítása a feszültség, a lelki vívódás erőteljesebb kifejezését szolgálja, kiváltképp a hallgatásra kényszerítettség állapotában.

A történelem, a politika korlátai ellenére is tudott a „*tilos*”-ról, az említhetetlenről beszélni 1980-ban írott Föld-tan c. versében Kossuth-díjas költőnk, Nagy Gáspár. A címer fő hordozója a pajzs, ennek versbe emelésével utal Magyarország megcsonkítására:

„*Úgy kikalapálták, edzették,
hogy úgyszólván szinte sík lett,
bemérték, átszabták, eladták:
nem maradt rajta hű hegy,
csak heg maradt, mélyedés
ágyában szunnyadó herma –
érte szót, hangot emelni,
költővitézek, ki mer ma?”*

Az eddigiek is bizonyítják, hogy költőink sokszíniően használtak és használnak heraldikai fogalmakat. Az irodalmi barokk stílusban a jelképek, a címerek, zászlók felsorakoztatása, részletező leírása fokozta a tetszetős külsőséget, díszítettséget, a vizualitás előhívói. Jól megfeleltek a mozgalmasság-élmény igényének is.

Századunkban inkább sűrítő erejének költői felhasználását érezzük dominánsnak. A műnek nemcsak a képi megjelenítését segíti, hanem gazdagítja, színesíti a szókészletet, szóhasználatot, az alkotói eszköztárat, mintegy nyomatékokat adva a mondanivaló lényegének kimondásához. Szécsi Margitnál és Nagy Lászlónál eszköz az erőteljes kifejezési lehető-

ségre, az expresszionista képalkotásra, a stílus dinamizálására.

„Az írás mágia. Mi a mágia?... Hát igézet, varázslat. Keverék szóból, álomból, jelképből, érzésből, keverék, bűvös jegyek egyvelege, melynek visszaható ereje van az életre, éppen úgy, ahogy az életnek szóalkotó, jelkép-elevenítő ereje van. Az írás varázslat, ha nem tudnád.” (Márai Sándor: Mágia. 1941)

A jelkép-elevenítő erőre idézek két leheletfinom megoldású sort. Az Egy úr Velencéből c. verses játékában, amely 1756-ban játszódik, a toscanai szegény grófkisasszony, kezét nem a szép szavakkal viaskodónak adta, hanem az aranyakkal és ranggal fizető öreg úrnak, ki „aranyfüstje volt címerének”.

1943–1944-es Naplójában rövid bejegyzést ír: „Magyarország címerét két lebegő angyal tartja. Már csak e két angyalban bízom. Igaz, ez nem csekélység.” Márai versben, prózában, drámában egyaránt használt heraldikai elemeket. Ősei a 17. században Magyarországra bevándorolt szászok. II. Lipót császár jutalmazta meg nemességgel öregapját, akit „bányagróf Kristóf” néven tisztelt a család, és a máramarosi kincstári bányákat igazgatta. A szabadságharc alatt találta meg a család magyar szívét, 1848 augusztusában Kossuth minisztériumának végzése alapján magyarosították nevüket. „Meggyőződésükre, viselkedésre mániákus magyarok voltak, különösen apám és mérnök öccse, aki állandóan gyűjtötte a családi címereket, koronákat rajzoltatott, megtervezte apám és anyám egyesített címerét... A dzsentrinek tűnő viselkedés ellenére került a megyei társaságot, nem találta helyét az osztályok között.”

Nemcsak az Egy polgár vallomásaiban ír őseiről, hanem verseiben is említi őket. A műfaj követelményeinek megfelelően sűrítetten. Társadalmi helyzetjelző a „sáfrányos csipkekeszkenő” vagy az „elfakult csipkegallér”, netán egy kéz felidézése is:

„Sujtásos köntösujja lágy
Ráncából, kékeres kezének íve mellére hull.”

Milyen egyértelműen más alakot fest, mint Tornai József Veres Pétert megidéző sora: „Te kérgesujjú szellem” (Ősök).

Márai gyakran emlékezik vissza őseire, életére, s mindarra, amit tőlük, általuk kapott: műveltséget, az alkotás parancsát, a múlt értékeinek őrzését, egy életformát és mentalitást – mindazt, amit röviden polgári értékrendnek hívnak. Az értékmentés feladatát az értékmentés parancsa veszi át – írja. Meg le-

het-e menteni az értékeket, az értékrendet megőrizve az egyén és a történelem kataklizmái közepette? Az értékteremtés, a múlt visszahívása a család alkotó, jelent formáló ereje. „Hiszek a magyar középosztály hivatásában a megváltozott új világban is.”

Dolgozatom befejező részében csupán egy bizonyos származásra utaló jelvény, a férfiak viselte családi gyűrű ismétlődő felbukkanását kívánom nyomon követni prózájában és lírájában.

„Aki nemes volt és szegény
címergyűrűs ujjával zongorázott
Beethovent és csak nézte a világot”

A nagyapát idéző versében (Családi portré) használja az individuális, megkülönböztető jelet, amely a társadalom számára láthatóvá teszi az ősi rangot, s egyben kötelez!

„Endre bácsi igazgatta a bankot, a dzsentrijelvényekből talán nem is őrzött meg erre az életre egyebet, mint a pecsétgyűrűt.”

Az Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946 egyik zaklatott bejegyzését idézem: „1944. március 19-én számomra az Állam átváltozott ellenséges erővé, mely ellen minden módon védekezni kellett, védekezni, ahogy tudok ... 1944. április 4-én, mikor elrendelték a sárga csillag kötelező viselését, szegyenemben lehúztam ujjamról apám címeres gyűrűjét és egy fiókba dobtam: nem akartam »megkülönböztető jelvényt« viselni egy időben, mikor mások szegyenfoltot viselnek. Két eszterdeje ennek. Most kezembe akadt a gyűrű és felhúzzom. Halott apám kezéről húzták le, nagyapám, dédapám viselte. Én is viselem most már, amíg lehúzza valaki ujjamról. Két év alatt sok minden történt, sokat tanultam.” Márai nem ismerte a megalkuvást, s mivel nem volt a társadalomnak kivető ereje, tudta, hogy van, ami több, mint a politika, s az az igazi, a végső cselekedet, a magatartás. Magatartással felelt valamire, amire szavakkal nem volt módja válaszolni. A részvét, a segítőkészség, a jobb emberi érzés nem fáradt el benne.

S végül még egy említést teszek a címeres pecsétgyűrűről, amivel íme mi mindent meg tudott fogalmazni! A halálra felkészülést így: „Lehúzni a gyűrűt, az órát, mellékes mozdulattal, szórakozottan eldobni mindent, amit az életben gyűjtöttünk... lehúzni a gyűrűt, az órát, lassan elejteni mindent, amiről azt hittük, hogy nem tudunk élni nélküle... hallani még a világot, de már nem figyelni oda, emlékezni még, de már mosolyogni, mert nem fáj lehúzni a gyűrűt, az órát, ... a címe-

ket, a feladatokat, ... eloltani minden fényt, egyedül lenni, már nem is dideregni, elaludni, aludni.”

Saját értékőrző magatartását sem érzi többé hitelesnek, gyanítja, hogy kiüresedtek a formák, amelyekhez ragaszkodik, a jelvénynek már nincs semmi jelentősége. Bár mindig is úgy tartotta, hogy „*az ember maradjon hűséges azokhoz, akikkel származás, nevelés, érdek, emlék összekötözte. Az életmód mögött ugyanis kultúra van.*”

Az egyén, a közösség önmagát határozza meg a vállalt jelképekben. A címer a történelmi hitelességet

őrzi, benne él a köztudatban, költői eszközként modern életérzések kifejezésének stilisztikai eszközeül is szegődhet. A közéleti líra értelmét a közösség, a nemzet szolgálata, a fennmaradás hitének erősítése adja. Így találkozik a heraldika és a szépirodalom. A népet nemzetté kovácsoló múlt jelképeinek őrzése a nemzeti tudat ápolásának egyik kívánatos módja.

Mohos Márta

IRODALOM

Bertényi Iván: A Toldi szerelme heraldikája. *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei.* 1963. 295–325.

Bertényi Iván: Kis magyar címertan. Bp., 1983.

Kertész Manó: Szokásmondások. Bp., 1985.

Listi/usi László: A nemes Magyarország címeréhez. In: Listi László munkái. Bp., 1891. 581–582.

Mohos Márta: Die Heraldik in der ungarischen Literatur. In: *Acta contionis heraldicae municipalis hodiernae anno 1988. in oppido Keszthely habitae.* Keszthely, 1990, Festetics-Kastély.

Petőfi-Szótár. I. Bp., 1973.

Vértessy Jenő: Arany János heraldikája. Turul, 1908. 69–75.

A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG 2001. ŐSZI ELŐADÁSAI

1. október 11.

Szluha Márton: Vas megyei nemesi összeírások.

Elnök: Bertényi Iván

2. október 25.

Lakatos Sarolta: A Kállay-család története.

Elnök: Pandula Attila

3. november 15.

Bárdossy Péter: A Bárdossy család története.

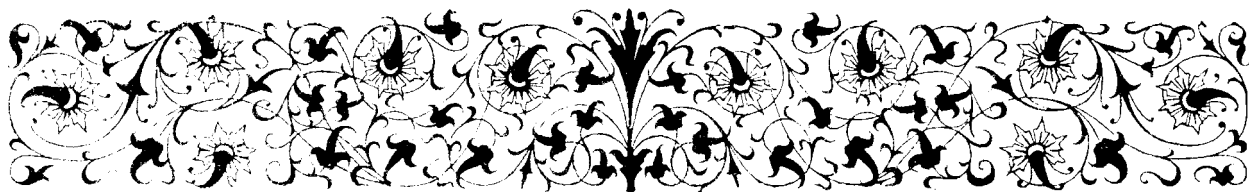
Elnök: Harmath Arisztid

4. november 29.

Kollega Tarsoly István: Genealógiai kutatási lehetőségek Magyarországon.

Elnök: Nyulásziné Straub Éva

Az előadások helye: Zászlómúzeum, Bp., József krt. 68. (bejárat a Nap utcából), az előadások 5 órakor kezdődnek.

FESTÉSZET A MAGYAR HERALDIKÁBAN

Az első teljes, azaz pajzsból, sisakból és sisakdíszből álló címert adományozó oklevelünk kiállítása Zsigmond király nevéhez fűződik, és 1398-ban kelt, kedvezményezettje a Csentevölgyi család.¹ Ez az oklevél pátens formában íródott, és rányomott pecséttel hitelesítették. Az adomány a címert leírja, de nem hagy ki helyet a címer megfestésére, és szövege sem utal arra, hogy a címer megfestésének lehetősége felvetődött volna.

Mai ismereteink szerint IV. Vencel cseh király volt az első, aki festett címerképes oklevelet adományozott 1392-ben. Hazánkban az új típusú adománylevél első fennmaradt példánya a Zsigmond király által 1405-ben a Tétényi család részére adományozott címereslevél, amely az oklevélben leírt, és annak közepén megfestett címert adományozza.² Az oklevél privilegialis formában, függő pecséttel készült. (A cseh adománylevél után igen hamar megjelent a magyar kancelláriában kiállított első festett címerképes oklevél, és ebben feltehetően szerepet játszott az, hogy IV. Vencel Zsigmond testvére és vetélytársa volt.)

A címereslevelek elkészítésénél elvileg egy, a címertanban jártas festő működött közre. A középkori magyar kancelláriai számadáskönyvek többsége sajnos elpusztult, csak II. Lajos királytól (1516–1526) maradt ránk egy számadáskönyv, amelyben bizonyos János nevű festő szerepel, akinek a kancellária munkadíját fizetett egy címerkép elkészítéséért. Az általános gyakorlat az volt, hogy a díjat a megadományozott a kancellárián fizette be. A megrendelő pénztárcájától függött, hogy a különböző képességű festők közül melyiket tudta megfizetni. A tehetősebbek nem csak magasabb színvonalú munkát kaptak, de az oklevél kezdő sorait, esetleg az oklevél széleit is dí-

szították a mesterrel. Az elkészült címerképek és oklevéldíszítések mindig a kor festészeti stílusjegyeit viselik magukon. A művészi kivitel alapján az 1405–1918 közötti időszak képi megfogalmazásait *négy korszakra* oszthatjuk.

Az *első korszak* a kezdetektől az 1480-as évekig tart. Az ekkor készült címereslevelek a kora és késő gótikus festészeti stílus jegyeit tükrözik. Radocsay Dénes a Zsigmond király által adományozott 85 oklevél művészettörténeti elemzése alapján kimutatta, hogy bár ezek közül 69 nem magyar területen készült, többsége a magyar heraldika terméke.³ Radocsay a névtelen festők munkáit stílusjegyek alapján csoportosította, és ennek alapján négy mester munkájának tulajdonítja a Konstanzban készült címeresleveleket. E korszak címerképeire a heraldikailag egyszerű megfogalmazás, a derűs színösszeállítás, a takarók keskeny, lendületes, merész ívű vonalvezetése jellemző, a címerképek háttere, a szőnyeg indádszekkel megrakott. A címerképek egy részét kettős keretelés övezi: a külső téglalap formájú keretet egy négykaréjos belső keret övezi, amely a gótikus ablak formáját idézi. Az említett szerkesztés egyik legismertebb darabja a Nagymihály család 1418-as oklevelén látható címerkép.⁴

A 15. század második felében Magyarországon a letűnő gótika helyét fokozatosan vette át a reneszánsz a kultúra minden területén. Az 1460-as években azonban még nem működtek az itáliai mesterek Magyarországon, még nem készültek Budán kódexek, és a címereslevelek díszítése még gótikus stílusjegyeket mutat, mint például a bodfalvi Bod család 1460-as, a szerdahelyi Huszár család 1466-os, a Montefalco család 1478-as vagy a Mérey család 1474-es oklevelének írása és címerképének festészeti megfogalmazása.⁵

A 1470-es évek elejéről van információ az első itáliai származású miniátor budai tevékenységéről. Valószínűsíthető, hogy az ún. *első firenzei címerfestő* Blandius miniátorral azonos. Ettől a miniátortól származnak 1471-től az újonnan vásárolt Korvinákba és könyvekbe festett királyi címerek.

Az „*első firenzei címerfestő*” budai tevékenységének megkezdése után mintegy 10 évvel jelent meg először az új művészeti stílus okleveleinek díszítésében, és ettől kezdve beszélhetünk a magyarországi címereslevél-festészet második korszakáról.

A *második korszak* az itáliai reneszánsz festészet hatására készült címerképek időszaka (1480-as évektől), amely már átvezet az élő heraldika korából a hanyatló heraldika korába. A reneszánsz művészet – Európában másodikként – előbb toscánai, majd firenzei mesterek révén Mátyás király udvarában nyert pártfogó támogatásra. Mátyás budai udvarában könyvfestőműhelyt létesített, ahová itáliai miniátorokat hívtatott. A kódexek illusztrálása mellett – kellő díjazás ellenében – a miniátorok oklevelek díszítését is végezték. Az említett „*első firenzei címerfestő*” munkáiban jellegzetes pajzstartó puttók és virágornamentika figyelhető meg. Feltehetően követője, vagy tanítványa – akit a korszak jeles kutatója, Balogh Jolán a „*második firenzei címerfestő*”-ként említ – átvette és alkalmazta mestere egyéni címer- és puttóábrázolási stílusát. Művészeti hatásuk a 16. század elejéig érvényesült a címereslevél-festészetben.

A Korvina-műhelyben tevékenykedő mesterek közül elsőként a székesfehérvári püspök, Kálmáncsehi Domokos Breviáriumát⁶ illusztráló *Francesco de Castello* ecsetjének nyoma fedezhető fel ránk maradt címereslevélen. A művészettörténészek stílusjegyek és az ecsetkezelési technika összevetése alapján kimutatták, hogy az 1481-ben készült Török-címereslevél és a Breviárium miniátora azonos. A színes virágdíszítésben a felső-itáliai miniátoriskola hatása érezhető, de még gótikus hagyományokkal ötvözve. A Török-címereslevél⁷ e kettősségével a reneszánsz címereslevél-festészet első darabja. Az oklevél kezdő sorának és a Breviárium lapszéli díszítésének motívumai azonos elemekből tevődnek össze, ezekkel azonos díszítésű az ugyanebben az évben készült, Lindvai Bánffy Miklós részére kiállított adománylevél⁸ díszítése is.

A Török-címereslevélben adományozott takaró – ismereteink szerint – az első, ahol a takaró jobb és bal oldali ága különböző színű, az is egyedi, hogy a medve fején a korona kék, és ezzel összhangban a sisakon is kék korona nyugszik.

A 15. század végéig a pajzsbeli ábrázolás megőrizte a gótikus stílusjegyeket, azonban a háttér (szőnyeg) és a lapszéli díszítés, valamint az oklevél írása már reneszánsz stílusú. Mátyás uralkodása idején a Korvina-műhely miniátorai a könyvdíszítés mellett inkább a nagyobb művészi szabadságot adó, és több jövedelmet biztosító birtok- és címadományozó, valamint kinevezési okleveleket díszítették, mint a címeresleveleket.

Mátyás király halála után a Korvina-műhely a megrendelések számának gyors csökkenése miatt el-sorvadt. A jól képzett mesterek szétszóródtak a világban, néhányuk azonban Budán maradt, és címereslevél-festészettel kereste kenyerét. Ezzel magyarázható, hogy Jagelló-uralkodóink idején teljesedett ki a reneszánsz címereslevél-festészet, magával hozva a heraldikai szabályokat, a művészi kivitel alá rendelő címerképek megjelenését.

Az itáliai reneszánsz hatására kidolgozott címereslevelek címerképei a természetes ábrázolás felé mutatnak, jelentős részükben a takaró, a szőnyeg és a külső díszek kidolgozásában érvényesül a reneszánsz stílus, de néhány ekkor készült címerünk pajzsbeli ábrázolása is elszakadt a heraldikai megfogalmazástól. A miniátorok ecsetje nyomán a pajzsban életképek, gyönyörűen megkomponált jelenetek rajzolód-tak ki, amelyeknek azonban azon túlmenően, hogy pajzsban szerepelnek, nincs köztük a címerhez. Ilyen magas színvonalú művészi alkotás a királyi vadászatot megőrkítő 1520-as Bicskey-címer, vagy az 1514-es Radák-címerben szereplő két harcos alakja, de említhetjük az 1607-es gersei Pethő-címert⁹ is, amelynek címerállatai természetes ábrázolásúak, és sisakdíszként II. Ulászló trónon ülő, élethű portréja szerepel, mellette egy fatalapzaton állnak gyermekei, a későbbi II. Lajos (nem élethű) és Anna (I. Ferdinánd későbbi felesége).

A királyi kancelláriában tevékenykedő miniátorok között kiemelkedő a *Cassianus kódex*¹⁰ miniátorának munkássága. E festő minden valószínűség szerint *Fra Zoa Antonio Cateneo, Madocsaai abbé*¹¹. Alkotásainak jellegzetessége a sisaktakarók akantuszleveles ki-képzése, amely tanítványai munkáin is feltűnik. A Korvina-műhely korábbi mestereinek hatása is egyértelműen kimutatható alkotásain, éspedig a sötétbordó háttér és az arany fűcsomók jellegzetes díszítő-elemként történő szerepeltetésében. A mesternek jelenleg 16 címereslevele ismert. Ábrázolásmódja a pajzsön kívüli díszítésben lendületes, szimmetriát kedvelő, színeiben élénk. Az egyik első, és egyben

legszebb alkotása az 1607-ben készült Drágffy-címereslevél.¹²

A reneszánsz miniátorok közül említést kell még tenni a *Radák-címereslevél festőjéről*. A névtelen mestert a művészettörténészek a Bakócz-monogramistaként említik. Mindkét szakterület a maga területének egy híres munkájáról nevezte el a miniátort. A Radák-címereslevél festőjének 20 alkotása maradt fenn a Bakócz Tamás püspök számára 1514–1525 között illusztrált Gradualén (Szertartáskönyvön) kívül.¹³ (Pl. Kanizsai László, Kanizsai Dorottya, Dobay, Jeszenszky, Imreffy, Desseffy, Forgách család.¹⁴) Alkotásai mind az oklevél és a szőnyeg, mind a címer kivitelében kiérlelődött reneszánsz stílust mutatnak, címerképeinek jellegzetessége a sisakdísz hiánya, amelyet a takaró kialakításával ellensúlyoz. A magyarországi reneszánsz miniatúrafestészet kiemelkedő darabjai ezek az alkotások még akkor is, ha heraldikailag erősen kifogásolhatók.

A Habsburg-uralkodók alatt kibocsátott, a reneszánsz festészet stílusjegyeit magukon viselő alkotások 1533-tól 1612-ig, I. Rudolf uralmának végéig készültek. Ebben az időszakban kiemelkedő I. Rudolf címerfestőjének, *Bocskai Györgynek* az oklevéldíszítése. Munkáin az iniciálék és az uralkodó nevét és címeit tartalmazó sorok közötti díszítés magas művészi színvonalat képvisel.

A mohácsi vész után a budai műhelyben tanult mesterek közül néhány kézjeggyel találkozunk még a Szapolyai János udvarában készült munkákon, de 1540-ben az utolsó volt budai miniátor is Bécsben dolgozott már. Az 1526-ban három részre szakadt országban nem egységes a reneszánsz festészet hatásának lezárulása. Az ország nyugati részén, a Habsburg-uralom alá került területeken a 17. század második évtizedében zárult le a reneszánsz oklevéldíszítés korszaka, Erdélyben azonban sajátos helyi művészi hagyományokkal örvözve 1690-ig élt tovább e stílus.

Az erdélyi reneszánsz művészetet, ezen belül a címereslevél-festészet és az építészetben alkalmazott díszítő festészet közötti kapcsolatot Balogh Jolán művészettörténész tárta fel és adta közzé az 1960-as években.

Az erdélyi reneszánsz festészet a helyi, apró virágmintás díszítés elemeit építette be az oklevelek címerképe, valamint a fejedelem nevét és címfelsorolását tartalmazó sorok díszítésekor. (Hasonlóan díszített I. Rudolf kancelláriájából, a 16. század utolsó harmadában kikerült oklevelek többsége.) Gyakran az oklevelek szélein is feltűnnek e díszítő elemek. A

takarók itt is vaskosak és telítettek, a címerkép többi része azonban alkalmazkodik a heraldikai szabályokhoz. A művészi kiteljesedés a keret és a szőnyeg díszítésében jelentkezik. Több címerkép készítője összefüggésbe hozható a gyulafehérvári fejedelmi palotában dolgozó mesterekkel. Természetesen a hosszú periódus nem jelentett egyenletes művészi és heraldikai korszakot. János Zsigmond (1556–1571), Báthori Zsigmond (1585–1597, 1598–1599, 1601–1602), és Báthori András (1599) fejedelemsége után mindkét vonalon jelentős minőségi romlás következett be. A fejedelmi kancellárián készült oklevéldíszítésben a mélypont – amikor a címereslevél-adományozás részben bevételi forrás, részben „fizetőeszköz” lett – (I.) Apafi Mihály fejedelemsége (1661–1690) alatt következett be.

A művészi kivitel szempontjából a *harmadik csoportba* a barokk festészet hatására készült címerképek tartoznak. E korszak oklevéldíszítésének fő sajátossága, hogy a túldíszített keret, a háttér (szőnyeg) és a takaró kidolgozása mellett összhatásában háttérbe került a címer, mintegy mellékmotívumává vált a festménynek. Ennek a szerkesztésnek egyik klasszikus példája az 1628-ban készült Bornemisza-oklevél címerét befogadó oldal díszítése. A díszítésben megjelennek a puttók bájos alakjai, és a pajzstartók túlhangsúlyozott figurái válnak uralkodóvá a képen. A pajzson belüli ábrázolás általában heraldikailag megfelelő, azonban ez az az időszak, amikor a címeregyesítés nélküli, rendkívül összetett címerek váltak divattossá, ahol a pajzson egyszerre több sisak is szerephez jutott.

Míg a reneszánsz oklevélfestészetben a pajzstartók és a virágmintás oklevéldíszítés érdemel kiemelt figyelmet, addig a barokk festészet hatása alatt készült címeresleveleknél a címerképet övező keret sarkainál megjelenik Magyarország és társországainak címere, tükrözve e címerek fejlődési szakaszait. A díszítés másik jellegzetessége az uralkodó portréjának gyakori szerepeltetése. Különös figyelmet érdemel, hogy a könyv formájú okleveleknél a lapszéli díszítésben város és tájkép ábrázolása válik gyakorivá. Kiemelkedő művészi értékű az 1548-ban készült, lap formájú Oláh-címereslevél,¹⁵ amelyben V. Károly német-római császár, II. Ulászló, II. Lajos és felesége Habsburg Mária, I. Ferdinánd és felesége Jagelló Anna, továbbá Oláh Miklós családtagjai, valamint több tájkép kapott helyet, a címert övező, kétoldali, lapszéli miniatúrák között. Hasonlóan egyedi díszítésű az 1762-es Joannovics Vidák család részére ké-

szült oklevél,¹⁶ amelynek címert tartalmazó lapját 14 ország és tartomány címere díszíti. A könyv széles lapszéli díszítéseiben pedig Mária Terézia, Lotharingiai Ferenc és 14 gyermekük arcképét helyezték el, ezenkívül megörökítették Bécs, Karlóca, Pétervárad és Temesvár látképét.

A *negyedik korszak* a 19. század közepétől 1918-ig tartott. Ebben az időszakban a címerek kivitele és szerkesztése visszakanyarodott az élő heraldika korának mereven stilizált formájához, elszakadt a gyak-

ran változó festészeti stílustól. Ez utóbbi a könyv formájú oklevelek lapszéli díszítésében jut csak érvényre. A címereslevelek festésére szakképzett festőket alkalmaztak. Ferenc József idejéből két udvari címerfestőt kell megemlíteni: Krahl Edét és Kovács Erzsébetet. Krahl 1878–1914 között a kiadott okleveleknek mintegy 70%-át látta el kézjegyével.

Nyulásziné Straub Éva

FELHASZNÁLT IRODALOM

Balogh Jolán: A művészetek Mátyás király udvarában. I–II. Bp., 1966, ill. III: Die Anfänge der Renaissance in Ungarn. Matthias Corvinus und die Kunst. Graz, 1975.

Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance. I. (1460–1541). Kolozsvár, 1943.

Balogh Jolán: Giulio Gioivo Magyarországon. *Művészettörténeti Értesítő*. 1984/3.

Hoffmann Edit: Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékééről. *Magyar Könyvszemle*. 1925. 28–51.

Hoffmann Edit: Régi magyar bibliofilek. Bp., 1929. 181. (Bakócz monogramista, Bakócz Graduale).

Hoffmann Edit: Franciscus de Castello Ithalico de Mediolano és szerepe a budai könyvfestő műhelyben. *Magyar Művészettörténet*. IX. (1933) 42–46.

Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541. Schallaburg, 1982 (Kiállítási katalógus).

Radocsay Dénes: Gótikus magyar címereslevelek. *Művészettörténeti Értesítő*. 1957. 271–294. – A cikk végén a szerző által felkutatott 1405–1489 közötti címereslevelek katalógusát adja.

Radocsay Dénes: Az utolsó budai miniátorok. Magyarországi reneszánsz és barokk. *Művészettörténeti Tanulmányok*. Bp., 1975. 137–152.

JEGYZETEK

¹ Csentevölgyi család, 1398. október 16., jelzete: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) DL 50.509.

² Tétényi család, 1405. április 15., jelzete: MOL DL 64.122.

³ *Radocsay Dénes*: Gótikus magyar címereslevelek. *Művészettörténeti Értesítő*. 1957. 271–294.

⁴ Nagymihályi család, 1418. március 29., jelzete: MOL DL 85.682.

⁵ Bod család, 1460. február 21., MOL DL 73.414, Huszár család, 1466. február 6., MOL DL 50.533, Montefalco család, 1478. május 27., MOL DL 50.535, Mérey család, 1474. május 23., MOL DL 49.353.

⁶ Országos Széchényi Könyvtár Kod. lat. fol. 446.

⁷ Török család, 1481. november 26., MOL DL 50.536.

⁸ Zágráb, Archiv Hrvatske; Turul IX. (1891) 58.

⁹ Bicskey család, 1520. július 13., MOL DL 72.296., Radák család, 1514. január 18., MOL DL 67.255., Pethő család, 1507. szeptember 22., MOL DL 86.051.

¹⁰ Párizs. Bibliothèque Nationale, Cod. lat. 2129.; *Balogh Jo-*

und die Kunst. Graz. 1975. (a továbbiakban: Balogh 1975) 277.

¹¹ *Balogh Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában. Bp., 1966. I. 487.; Balogh 1975: 225–228.; Hoffmann Edit: Régi magyar bibliofilek. Bp., 1929. 93.

¹² Drágffy család, 1507. március 28., MOL DL 108.128.

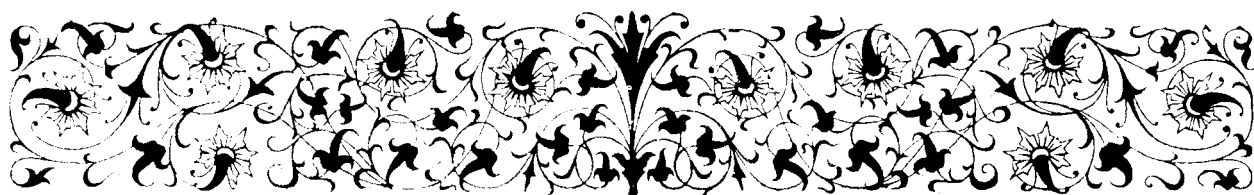
¹³ Bakócz Graduale (1514–1520) őrzési helye: Esztergom, Főegyházmegeyei Könyvtár.

¹⁴ Kanizsai László, 1519. március 12., MOL DL 24.772, Kanizsai Dorottya, 1519. június 25., MOL DL 24.773, Dobay család, 1519. június 9., MOL DL 50.251, Jeszenszky család, magánkézben, Imreffy család, 1523. november 11., MOL DL 93.845, Dessewffy család, 1625. április 9., MOL DL 74.770, Forgách család, 1525. május 27., MOL DL 60.103.

¹⁵ Oláh család, 1548. november 23., MOL P 108, hg.Esterházy It., Rep. 2–3. Fasc. K. No 162.

¹⁶ Joannovics Vidák család, 1762. december 3., MOL R 64.

lán: Die Angage der Renaissance in Ungarn. Matthias Corvinus

RENDJELEK A MAGYAR ÁLLAMI HERALDIKÁBAN*

Egyetemes kitekintés

Sajátos, sokrétű kapcsolódású részterületei a heraldikának és a falerisztikának a rendjelekkel és kitüntetésekkel feldíszított címerek.¹ Általában elterjedt külföldi szakterminológiában „lovagrendi heraldiká”-nak nevezik ezt a tárgykört. A téma fontos részterülete, a rendjelekkel, mint a címertartozékokkal ékesített államcímerek története.

A rendjelekkel ékesített államcímerek előzményei, a középkorban, az egyházi lovagrendek heraldikájában figyelhetők meg. Így pl. a *Johannita Lovagrend* (később *Máltai Lovagrend*) történetének korai szakaszában – de különösen az ún. rodoszi korszakban – gyakorlat volt a családi címerek, s a Rend jelvényével ékesített címer (pajzs) egymás mellé helyezése. A Rend jelvénye ezt követően, gyakran megjelent a Rend tagjainak családi címereiben (is). A nagymesterek a 15. századtól kezdődően használták az előkelőbb pajzsmezőben a Rend jelvényét, más pajzsmezőben pedig saját családi címereiket vagy annak egyes részleteit. A *Német Lovagrendi* nagymesterek, egyedi, nagymesteri kereszttel ékesített címereket Frigyes szász herceg nagymesterségétől kezdődően (1498–1510) használták.

A kialakuló különféle világi lovagrendek (lovagi társaságok) esetében az uralkodó (rendi szuverén) – természetesen – saját (országcímerét) az adott rendjellel díszítette. Egészen kiemelkedő rendjelek (pl. Aranygyapjas Rend) esetében az adott ordót elnyerő külföldi uralkodó is az elnyert elismerést használta, esetenként saját (ország-) címerével kapcsolatosan is.

A rendjelek későbbi fejlődéstörténete során az egyes világi lovagrendekből átalakult, részben azok

mintáját követve létrehozott – korai – érdemrendeknél a rendi szervezet által használt pecséteken szereplő címerábrázolások szoros kapcsolatot mutatnak az alapító rendi szuverén címerével. Elsősorban olyan rendek esetében figyelhető ez meg, ahol – legalább formálisan – fennmaradt a Rend lovagi társaság (testület) jellegű karaktere. Az itt alkalmazott címerek, sokszor századokon keresztül változatlanok, nem követik az államcímer változásait. Így pl. az Aranygyapjas rend esetében hosszú időn keresztül fennmaradt a régi burgundiai címer használata. Vagy pl. – 1693-tól kezdődően – hasonló gyakorlat figyelhető meg a dán Elefánt Rend, valamint Danebrog Rend esetében is.

Egyes uralkodók (uralkodóházak) időről-időre viselték bizonyos egyházi lovagrendek nagymesterségét. Így említhető a Habsburg-család esetében a Német Lovagrend, illetve a Romanov-család esetében a Máltai Lovagrend. A nagymesterség jeleként az államfők címerén e rendjeleket – láncon vagy szalagon – a pajzs körül helyezték el.

Léteznek olyan rendjelek, ahol a rendi szervezet élén (is) álló államfőt különleges kivitelű, egyedi rendi lánc illeti meg. (Pl. az 1802-ben létrehozott francia Becsület Rend.) Természetesen ez is megjelenik az adott állam heraldikájában.

A nagymester (általában) örökös (örökletes) államfő, a rendelkezése alatt álló rendjelek jelvényeivel, láncjaival, szalagjaival övezte címerét, a 16–17. századtól kezdődően.

Az újabb kori monarchiák államcímerein (s más hatalmi jelvényein, jelképein) állandó alkotóelemként szerepelnek az adott uralkodóhoz tartozó rend-

* A szerző ezúton köszöni meg Nyeső József (Konstanz) és Tóth Csaba (Magyar Nemzeti Múzeum – Éremtár) uraknak a tanulmány összeállításához nyújtott önzetlen segítségét.

jelek, az olyan elismerések, amelyeknek az adott uralkodó „ura”. Kérdés, hogy az adott államnak csak egyes, vagy valamennyi rendjele megjelenik ezeken a címerábrázolásokon. Nem érdektelen utalni arra, hogy a kora újkorban sokszor kis államok is nagyobb számú rendjellel bírtak (pl. német, illetve olasz fejedelemségek).

Kezdetben csak egy, később azonban több rendi lánc pajzs körüli elhelyezése is felmerült. Először Franciaországban, miután az 1469-ben alapított *Szent Mihály Rend* láncát után, az 1678-ban létrehozott *Szentlélek Rend* láncát is ráhelyezték az államcímerre. Sőt a későbbiekben, bizonyos értelemben a tárgykörben iránymutatónak tekintett Franciaországban, amikor újabb rendeket – érdemrendeket – hoztak létre, így 1693-ban a *Szent Lajos Rendet*, illetve 1759-ben a *Katonai Érdemrendet*, ezek jelvényei már nem kerültek az államcímerre. Csupán a két tényleges – öspróbához kötött tagságú – „ordres du roi” ábrázolása került az államcímerre, a mai értelemben vett érdemrendek pedig nem.

Megjegyzendő, hogy a női rendjeleket nem jelenítették meg államcímereken.

Több rendjel – mint az uralkodó nagymesterségeire utaló szimbólum – megjelenítése államcímernél a Habsburg–Lotharingiai-házhoz kötődik. Lotharingiai Ferenc császár csak a tradicionális Aranygyapjas Rendet, illetve a toszkán Szent István Rendet alkalmazta államcímerein, függetlenül az ő korában létrehozott, a Habsburg–Lotharingiai-házhoz kötődő további rendjelektől. Fia, II. József császár címerábrázolásain, az új rendjelek, a *Katonai Mária Terézia Rend* (1757) és a *Magyar királyi Szent István Rend* (1764) is megjelennek.

A Nápoly-Szicíliai Kettős Királyság Szent Januarius Rendjének 1738-as alapításakor írta elő először rendi Statutum az államcímernél rendjellel való ékesítését.

Általában az államcímereken a legmagasabb (vagy a két legelőkelőbb) rendjel szerepelt láncon, szalagon vagy ún. badge formájában (pl. Anhalti Hercegségek, Nagybritánia, Orosz Császárság). A 18. század végétől egy sor országban helyezték államcímerre (legalább az ottani ún. nagy címerekre) az ott adományozásra kerülő összes rendjelet. Díszjeleket, kitüntetések, s más alsóbb elismeréseket azonban nem. (Pl. Bajor Királyság, Bádeni Nagyhercegség, Hannoveri Királyság, Nápoly-Szicíliai Kettős Királyság, Oszmán Császárság, Porosz Királyság, Svéd Királyság.)

Megjegyzendő, hogy az államcímereken elhelyezett falerisztikai jelvények esetében heraldikailag elfogadott két rendi lánc koncentrált elhelyezése, illetve (több) rendi lánc torlódó megjelenítése is.

A rendjelek kiemelt szerepe abban is megnyilvánult, hogy gyakran ábrázolták őket államfők személyi zászlóin (standár), illetve szimbólumként megjelennek egyes államok hadilobogóin is. A 20. században létrehozott államok címereiben viszont gyakorlatilag nem szerepelnek az adott államok rendjelei.²

A magyar és a magyar vonatkozású államcímerek falerisztikai kapcsolatai

Zsigmond kora

1. ábra. Magyarország címere a Sárkány Rend jelvényével. (A Grünenberg-féle címereskönyv alapján).

A Sárkány Rendet 1408-ban megalapító magyar király, európai összehasonlításban is példát mutatott a címerpajzsot övező, pajzstartó (Sárkány Rendi jelvény) sárkány típusának megteremtésében. Ugyanígy hozzá kötődik a címer mellett jelvénytípusú, hatalmi szimbólumként megjelenő (Sárkány Rendi jelvény) sárkány alakja is. Nem érdektelen mindezek tükröződése a korabeli állami (uralkodói) heraldikában sem. Rendjelvények következetes használata, Zsigmond heraldikai reprezentációjában, nemzetközi összehasonlításban is a legkorábbiak közé tartozik, illetve bizonyos értelemben példa nélküli. Sárkány Rendi jelvények, állami, uralkodói címerekkel kapcsolatos használata, részben Zsigmond német-római királyi, illetve német-római császári méltóságával kapcsolatos. A tárgykörben eddig ismertté vált Sárkány Rendes államcímér (uralkodói címér) ábrázolások ezen falerisztikai jelkép kiemelt, folyamatos, elterjedt használatát sejtetik.

Zsigmond császári kettős felségpecsétjének (1433–1437) előlapján a császár fejének bal oldalán a Sárkány Rend jele, az egyenlőszárú kereszt, a trónon ülő uralkodó lábainál pedig jellegzetes, gyűrű alakú sárkány látható. Zsigmond birodalmi pecséten történő rendjelhasználata unikálisnak tekinthető.³

Zsigmond császár és magyar király 3. magyar királyi kettős felségpecsétjének előlapján (1433–1437), a címergyűrűben a két felső és a két középső pajzs között (a kettőskeresztes magyar címér, illetve a cseh címér között) a Sárkány Rend jelvénye (sárkány, hátán lángkereszttel) látható.⁴

A konstanzi zsinat kapcsán keletkezett, és először 1483-ban kiadott, ún. Grünenberg-féle címerkönyvben Magyarország címere esetében az államcímér jellegzetes alkotórészei a pajzspár felett elhelyezett, a sisakdísszel, sisaktakaróval párhuzamosan, mindkét oldalon megjelenő, egymással szembe forduló Sárkány Rendi jelvények. A jellegzetes, hátán vörös kereszt, a farkát saját nyaka köré tekerő sárkány alakja, felette lángkereszttel⁵ (1. ábra).

Luzern város egyik kapujának 1412-es évszámmal ellátott címerében, a német királyi sasos pajzs alatt, a pajzstalp közepe alatt látható a jellegzetes Sárkány Rendi sárkány ábrázolása (itt lángkereszt nélkül).

A Suki család által támogatott szováti (Suatu) középkori, (ma unitárius) templom egyik boltozati zárókövén, a Sárkány Rend jelvényével körülfogott, kettőskeresztes pajzs figyelhető meg. Minden valószínűség szerint ez az ábrázolás országcímér⁶. A fenti, s az itteni más heraldikai ábrázolások a korabeli ural-

kodói pecséteken látható címerekkel állnak rokonságban.

Zsigmond többféle címere, címerváltozata ismert különböző lelőhelyekről (a budai várból, a vértesszentkereszti bencés apátságából, a visegrádi királyi palotából), nagyobb számban előkerült kályhacsempékről. Ezek a rendjelvényvel ékesített, állami (uralkodói) címerek elterjedt használatát tanúsítják.

Így pl. a király sisakdísze mellett elhelyezett Sárkány Rendi jelvények két változata is ismert Budáról. A cseh címér szárnyas sisakdísze látható, oldalain egy-egy Sárkány Rendi jelvényel.⁷

Egy vértesszentkereszti kályhacsempén a magyar sávokkal és a cseh oroszlánnaal négyelt, dőlt pajzs felett, a sisakból kinövő, szárnyas sisakdísz mellé, a csempe sar-kába helyezték az összetekeredő sárkány alakját.⁸

Ismeretesek Sárkány Rendes pajzstartókkal ellátott különféle államcímér-ábrázolások kályhacsempéken. Így a magyar sávokkal és a birodalmi (brandenburgi?) egyfejű sassal négyelt pajzs⁹, a magyar sávokkal és a cseh oroszlánnaal négyelt pajzs,¹⁰ a brandenburgi sasos pajzs.¹¹ Megjegyzendő, hogy ezeken az ábrázolásokon a pajzstartó Sárkány Rendi sárkányábrázolások döntő része heraldikai jobbra néz, de előfordul heraldikai balra tekintő ábrázolás is.¹²

Habsburg-korszak

A 16. századtól a 20. század elejéig Habsburg-királyok ültek a magyar trónon. Időről-időre folyamatosan használtak különféle magyar címereket, illetve olyan címereket, amelyeknek fontos alkotórésze a magyar államcímér, illetve különböző kapcsolódó címerek (is). Ezeknek a címerábrázolásoknak, mindvégig alkotóeleme az Aranygyapjas Rend lánc, illetve a 18. századtól kezdődően más rendjelek is.

Az alábbiakban szeretnék bemutatni egyes, a tárgykörbe tartozó, jellemző példákat. Az adott címer típusok áttekintésére hasznos forrás a korabeli numizmatikai anyagban megjelenő államcímér-ábrázolásoknak anyagsoportja.

A II. Mátyás által használt egyik címervariáns esetében a kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén koronás négyelt pajzs, szív-pajzssal, a szív-pajzsban az osztrák-burgundiai címerrel. A nagypajzs 1. és 4. mezéjében a magyar sávokkal, a 2. és 3. mezőben a cseh oroszlánnaal. A sas szárnyairól lelógó, kissé stilizált, Aranygyapjas Rendi láncsal, a pajzstalp közepe alatt bárányal (rendjelvényel).¹³

A II. Mátyás által használt másik címervariáns esetében, a kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén négyelt pajzs, szív-pajzzsal. A szív-pajzsban az osztrák-burgundiai címerrel. A nagypajzs 1. mezőjében a cseh, a 2. mezőben a dalmát, a 3. mezőben a horvát, a 4. mezőben a szlavón címerekkel. A sas szárnyairól lelógó (kissé stilizált) Aranygyapjas Rendi láncsal, a pajzstalp közepe alatt báránnyal (rendjelvényel)¹⁴ (2. ábra).

2. ábra. II. Mátyás-kori címer
– féltalléron (1615)
(Magyar Nemzeti Múzeum
– Éremtár)

3. ábra. III. Ferdinánd-kori
címer talléron. (1638)
(Magyar Nemzeti Múzeum
– Éremtár)

II. Ferdinánd egyik címervariánsa: a kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén, koronás négyelt pajzs, szív-pajzzsal. A szív-pajzsban az osztrák-burgundiai címerrel. A nagypajzs 1. és 4. mezőjében a magyar sávokkal, a 2. és 3. mezőben a cseh oroszlánnal. A sas szárnyairól lelógó (kissé stilizált) Aranygyapjas Rendi láncsal, a pajzstalp közepe alatt báránnyal (rendjelvényel).¹⁵

A III. Ferdinánd által használt címervariánson a kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén koronás magyar államcímerrel. A pajzs körül, kétfejű sas szárnyairól lelógó (kissé stilizált) Aranygyapjas Rendi láncsal, s a pajzstalp közepe alatt (különösen stilizált, csak jelzésszerű) báránnyal (rendjelvényel)¹⁶ (3. ábra).

A III. Ferdinánd által használt más címerváltozat a kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén (korona nélküli) magyar államcímer. A kétfejű sas nyakai mögül lefüggő Aranygyapjas Rendi láncsal, amely kissé stilizált kivitelű. Megjegyzendő, hogy ennél a címernél csak a láncot jelenítették meg, a bárányt nem.¹⁷

Az I. Lipót által használt címervariánson kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén koronás, ovális négyelt pajzs, szív-pajzzsal. A szív-pajzsban az osztrák-

burgundiai címerrel. Az 1. és 4. mezőben a magyar sávok, a 2. és 3. mezőben a cseh oroszlánnal. A sas szárnyairól lelógó (némileg stilizált) a pajzstot teljesen körülvevő Aranygyapjas Rendi láncsal. A pajzstalp közepe alatt báránnyal (rendjelvényel)¹⁸ (4. ábra).

A Mária Terézia által használt magyar címervariánson koronás magyar kiscímer. A pajzsfő jobb szegletéből kiinduló és a pajzsfő bal szegleténél végződő – lényegében részleteiben is aprólékosan kidolgozott – Magyar királyi Szent István Rendi lánc. A pajzstalp közepe alatt magyar királyi koronáról lefüggő rendjelvényel. Ezt az ábrázolást lehet – tárgykorunk szempontjából – a legkarakterisztikusabbnak tekinteni¹⁹ (5. ábra).

4. ábra. I. Lipót-kori címer
negyed talléron (1701)
(Magyar Nemzeti Múzeum
– Éremtár)

5. ábra. Mária Terézia-kori címer
talléron (1767)
(Magyar Nemzeti Múzeum
– Éremtár)

6. ábra. II. József-kori címervariáns háromszoros
aranydukáton (1773)
(Magyar Nemzeti Múzeum – Éremtár)

A II. József által használt címerváltozat esetében a kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén két koronával lefedett négyelt pajzs, koronás szív-pajzzsal. A szív-pajzsban az osztrák-burgundiai címerrel. Az 1. mezőben Magyarország, a 2. mezőben Csehország, a 3. mezőben Burgundia, a 4. mezőben Toszkána címereivel. A pajzsfő jobb szegletéből kiinduló, a pajzsfő bal szegletéig tartó (csak kismértékben stilizált)

Aranygyapjas Rendi láncal. A pajzstalp közepe alatt báránnyal (rendjelvénnel). Ezt követően, belül, a pajzstalp elejéből kiinduló, a pajzstalp hátsó részéig tartó szalagról lefüggő (erősen stilizált) Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztel. Ezen belül, a pajzstalp elejéből kiinduló, a pajzstalp hátsó részéig érő – gyakorlatilag vízszintes – erősen jelzesszerű Magyar királyi Szent István Rendi láncrészlettel, a pajzstalp közepe alatt lefüggő nagykeresztel²⁰ (6. ábra).

A II. József nagypecsétjének hátoldalán látható címerábrázoláson, a kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén két koronával lefedett, három egymásra helyezett, összetett pajzs. A kétfejű sas nyakáról leógó Aranygyapjas Rendi lánc, a pajzstalp közepe alatt báránnyal (rendjelvénnel). Ezen belül a pajzstalp jobb szögletéből kiinduló, a pajzstalp bal szögletéig tartó szalagkivágaton egymásra helyezett, keresztbe fektetett szalagon a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztje. A pajzstalp elejétől kiinduló, a pajzstalp hátsó részéig tartó – vízszintes jellegű – láncrészleten a Magyar királyi Szent István Rend nagykeresztje.²¹

Természetszerűen falerisztikai jelképek államcímeren való megjelenítése a 18–19. század fordulójától kezdődően, az akkori – többszöri – címerrendezéseknél, változtatásoknál hangsúlyosabb szerepet kapott a korábbiaknál. Folyamatosan használták a Habsburg Birodalom tradicionális, illetve – létrejöttüket követően – az ez idő tájt alapított rendjeleket (hierarchiájuk sorrendjében). Megjegyzendő, hogy női rendjel ekkor sem került államcímerre.

Az ausztriai császári cím (1804-es) felvétele és az azzal kapcsolatos címerrendezés során, a nagy titkos (s a kis titkos) pecséten megjelenő államcímer, kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén két koronával fedett, három egymásra helyezett összetett pajzs. A sas szárnyairól leógó Aranygyapjas Rendi lánc, amely kívülről körülöleli a pajzsot. A pajzstalp közepe alatt báránnyal (rendjelvénnel). A pajzstalp elejéből kiinduló, a pajzstalp hátsó részéig tartó szalagkivágaton egymásra helyezett, keresztbe fektetett szalagokon, a pajzstalp közepe alatt a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztje. A pajzstalp eleje alatt, a pajzstalp jobb szögletéből kiinduló, a pajzstalp közepénél végződő lánckivágaton a Magyar királyi Szent István Rend nagykeresztje. A pajzstalp hátsó része alatt, a pajzstalp közepe alól kiinduló és a pajzstalp bal szögleténél végződő szalagkivágaton a toszkán Szent István Rend keresztje.²²

Az 1804-es magyar bírói pecsét címerábrázolásánál a kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén a Szent

Koronával lefedett magyar középcímer látható, a különféle rendjelek elrendezése egyező az előzőekkel.²³

Az 1804-es császári nagypecsét (is) látható címerábrázoláson. A kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén elhelyezett pajzs esetében a pajzsfő jobb szögleténél, illetve a pajzsfő bal szögleténél a pajzs mögé benyúló, s a pajzsot körülölelő (kissé stilizált) az Aranygyapjas Rendi lánc ábrázolása. A pajzstalp közepe alatt a báránnyal (rendjelvénnel). A pajzstalp jobb szögletéből kiinduló és a pajzstalp bal szögleténél végződő szalagon a pajzstalp közepe alatt egymásra helyezett, keresztbe fektetett szalagokon a Katonai Mária Terézia Rend (kissé stilizált) nagykeresztje. A pajzstalp elejéből kiinduló, a pajzstalp hátsó részénél végződő – kissé stilizált – lánckivágaton a Magyar királyi Szent István Rend nagykeresztje.²⁴

Az 1804-es középcsét államcímer-ábrázolásán a kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén elhelyezett pajzs körül láthatók falerisztikai jelképek. A sas szárnyairól leógó – kissé stilizált – Aranygyapjas Rendi lánc, a pajzstalp közepe alatt báránnyal (rendjelvénnel). A pajzstalp jobb szögletéből kiinduló, a pajzstalp bal szögleténél végződő szalagkivágaton a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztje. Felette, a pajzstalp alatt lánckivágaton a Magyar királyi Szent István Rend nagykeresztje.²⁵

A német-római császárságról való lemondás, s az azt követő 1806-os címerrendezés során alkalmazott nagypecséten látható államcímer. A kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén elhelyezett nagy pajzs körüli rendjelek. A pajzsfő jobb szögletéből kiinduló, a pajzsfő bal szögletéig tartó, a pajzs mögé benyúló (kissé stilizált) Aranygyapjas Rendi lánc, amely körbeöleli a pajzsot. A pajzstalp közepe alatt báránnyal (rendjelvénnel). Felette a Német Lovagrend (kissé stilizált) keresztje. A pajzstalp jobb szögletéből kiinduló és a pajzstalp közepénél végződő, rozettás szalagkivágaton a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztje. A pajzstalp bal szögletéből kiinduló, a pajzstalp közepéig tartó (kissé stilizált) lánckivágaton a Magyar királyi Szent István Rend nagykeresztje.²⁶

Az 1806-os császári középcséten látható államcímer-ábrázoláson a kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén a Német Lovagrend nagymesteri keresztjére helyezett középpajzs körül figyelhetők meg falerisztikai jelképek. A sas szárnyairól lefüggő, a Német Lovagrendi nagymesteri kereszt felett áthaladó (kissé stilizált) Aranygyapjas Rendi lánc, a pajzstalp közepe alatt a báránnyal (rendjelvénnel). A pajzstalp jobb szögletéből kiinduló, a pajzstalp bal szögletéig tartó,

a pajzstalp közepe alatt rozettás szalagon a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztje. A pajzstalp elejéből kiindulva, a pajzstalp hátsó részéig érve, a Magyar királyi Szent István Rend nagykeresztje lánckivágaton. Maga a nagykereszt a pajzstalp közepe alatt. Az utóbbiak a Német Lovagrendi nagymesteri kereszt, alsó keresztzára felett vannak.²⁷

Az 1807-es magyar királyi nagypecsét hátlapján látható államcímér-ábrázoláson a kiterjesztett szárnyú, kétféjű sas szárnyairól lefüggő (kissé stilizált) Magyar királyi Szent István Rendi lánc, a pajzstalp közepe alatt a nagykeresztrel. A pajzstalp elejéből kiinduló, a pajzstalp hátsó részénél végződő (kissé stilizált) Aranygyapjas Rendi lánckivágat, a pajzstalp közepe alatt a báránnyal (rendjelvénnnyel). A pajzstalp eleje alatt, az onnan kiinduló, s ott véget is érő szalagkivágaton a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztje.²⁸

Az 1815-ben létrehozott ún. császári középpecsét államcímér-ábrázolásán a kiterjesztett szárnyú, kétféjű sas mellén elhelyezett pajzs körül láthatók falerisztikai vonatkozások. A sas szárnyairól függ le az Aranygyapjas Rend (kissé stilizált) lánc, amely körülöleli a pajzsot, a pajzstalp közepe alatt a báránnyal (rendjelvénnnyel). Ugyaninnen kiindulva, részben alóla, részben azt lefedve, szalagon a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztjének jelvénye, a kereszt a pajzstalp közepe alatt. A pajzstalp jobb szögletéből kiindulva, a pajzstalp bal szögleténél végződve a Magyar királyi Szent István Rend (kissé stilizált) lánc, a pajzstalp közepe alatt kissé felkunkorodó ábrázolása a nagykeresztrel. A pajzstalp alatt, abból kiinduló, a pajzstalp közepénél végződő lánckivágaton az Osztrák császári Lipót Rend nagykeresztje. A pajzstalp hátsó részéből kiinduló, s a pajzstalp közepénél végződő lánckivágaton az Osztrák császári Vaskorona Rend I. osztálya.²⁹

Az I. Ferenc magyar király pecsétjén látható címérábrázoláson a pajzsderékből kiinduló, s ott végződve (valóság-hű) hosszú, a pajzsot körülölelő lánckivágaton az Aranygyapjas Rend. A pajzstalp elejéből kiinduló, a pajzstalp hátsó részéig érő szalagon a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztje. A pajzstalp közepe alatt, egymásra helyezett szalagcsokron magával a keresztrel.

A pajzstalp eleje és a pajzstalp közepe között (kissé stilizált) lánckészleten a Magyar királyi Szent István Rend nagykeresztje. A pajzstalp közepéből kiinduló, s a pajzstalp hátsó részénél végződő szalagkivágaton a toszkán Szent István Rend keresztje.

7. ábra. I. Ferenc magyar király pecsétjén látható címér (gipszmásolat)
(Magyar Országos Levéltár – Pecsétgyűjtemény)

8. ábra. V. Ferdinánd pecsétjén látható címér (gipszmásolat)
(Magyar Országos Levéltár – Pecsétgyűjtemény)

Éz utóbbi két rendjel insigniája a Katonai Mária Terézia Rend szalagjára helyezett.³⁰

Az 1836-os címerrendezéskor létrehozott császári nagy- (és közép-, illetve kis-) pecsét államcímér-ábrá-

zolásain látható falerisztikai vonatkozások lényegében megegyezők.

A nagypecsét államcímer-ábrázolása: a kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén elhelyezett nagy pajzs körül láthatóak különféle rendjelek. A kétfejű sas nyaka mögül kiinduló valóságű, részleteiben is kidolgozott Aranygyapjas Rendi lánc fogja körül a pajzsot. A pajzstalp közepe alatt lefüggő báránnyal (rendjellel). A pajzstalp jobb szögletéből kiinduló, s a pajzstalp bal szögletéig tartó szalagon a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztje. A pajzstalp elejéből kiinduló, a pajzstalp hátsó részéig tartó (teljesen valóságű), középen kissé bekunkorodó formában a Magyar királyi Szent István Rend lánc, a pajzstalp közepe alatt a nagykereszt. A pajzstalp elejéből kiinduló, a pajzstalp közepénél végződő (valóságű) lánctagon az Osztrák császári Lipót Rend nagykeresztje. A pajzstalp közepéből kiinduló, a pajzstalp hátsó részén végződő (valóságű) lánctagon az Osztrák császári Vaskorona Rend I. osztálya.³¹

Az 1836-os magyar nagy titkos pecsét (V. Ferdinánd kori) államcímer-ábrázolásán a kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén elhelyezett pajzs körül láthatók falerisztikai vonatkozások. A sas szárnyairól lefüggő – kissé stilizált – a pajzsot körülölelő Magyar királyi Szent István Rendi lánc, a pajzstalp közepe alatt a nagykereszt. A pajzstalp elejéből kiinduló, a pajzstalp hátsó részéig tartó szalagkivágaton a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztje. A pajzstalp közepe alatt, kissé stilizált formában Aranygyapjas Rendi lánc kivágaton a bárány (rendjelvény): A pajzstalp eleje alatt kiinduló, s ott végződő lánc kivágaton az Osztrák császári Vaskorona Rend I. osztálya. A pajzstalp hátsó része alatt, onnan kiindulva, s ott végződve, lánc kivágaton az Osztrák császári Lipót Rend nagykeresztje.³²

Ennek a címernek változata tanulmányozható V. Ferdinánd egy másik pecsétjén. A kétfejű sas szárnyairól lelógó, a pajzsfő elejétől a pajzsfő hátsó részéig tartó (némiképpen stilizált), az egész pajzsot körbeölelő Magyar királyi Szent István Rendi lánc, a pajzstalp közepe alatt a nagykereszt.

A pajzstalp elejéről kiinduló, a pajzstalp hátsó részénél végződő szalagkivágaton a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztje. A pajzstalp közepe alatt lefüggő kereszt. Ráhelyezve a pajzstalp eleje alatt (stilizált) kicsiny lánc kivágaton az Osztrák császári Vaskorona Rend I. osztálya. Ráhelyezve a pajzstalp hátsó része alatt (stilizált) kicsiny lánc kivágaton az Osztrák császári Lipót Rend nagykeresztje³³ (8. ábra).

Az 1836-os nagy kis titkos pecsét,³⁴ illetve a magyar bírói pecsét³⁵ falerisztikai vonatkozásában egyező a nagy titkos pecsét államcímer-ábrázolásán látható változattal.

1850-től ismeretes egy sajátos, falerisztikai jellegű államcímer (felségjelvény) változat. Az osztrák császári korona alatt, koronás kétfejű heraldikai sas, címer nélkül. A sas jobb karmában kardot és jogart, bal karmában pedig országalmát tart. A sas nyakában, mellén, farkán a Habsburg Birodalom legfontosabb rendjelei, kitüntetései láthatók, némiképpen stilizált formában, bizonyos, hangsúlyozott mértékbeli eltérésekkel.

A sas nyakában, kiemelten nagy méretben látható az uralkodóház ún. házi rendjelének, az Aranygyapjas Rendnek szalagos változata.

A jobb oldalon, a szárnyra akasztva a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztje, a bal oldalon ugyanígy a Magyar királyi Szent István Rend nagykeresztje (középkeresztje?).

A sas jobb lábánál az Osztrák császári Lipót Rend középkeresztje.

A sas bal lábánál az Osztrák császári Vaskorona Rend I. osztálya (II. osztálya?).

A sas farkánál, jobbra az Erzsébet Terézia Katonai Alapítvány jelvénye, balra – női csokor szalagon – a Csillagkereszt Rend.

A sas farka közepén, az Arany Vitézségi Érem, szalagról lefüggő két példánya. A jobb oldali a hátlap, a bal oldali az előlap képével.

Hangsúlyozandó, hogy ezen az ábrázoláson – szokatlan módon – olyan elismerések is megjelennek, amelyek más esetekben soha: pl. a Csillagkereszt Rend, illetve az Erzsébet Terézia Katonai Alapítvány jelvénye, valamint az Arany Vitézségi Érem³⁶ (9. ábra).

Az 1866-ban bevezetett (s 1915-ig használt) császári közép címeren láthatók újabb falerisztikai vonatkozások: a kiterjesztett szárnyú, kétfejű sas mellén elhelyezett pajzs körül tanulmányozhatóak rendjelek. Valamennyi (kissé stilizált) ábrázolás a kétfejű sas fejei mögül – a szárnyon – indul ki, s a másik oldalon ott is végződik. Kívül az Aranygyapjas Rend lánc, a pajzstalp közepe alatt a báránnyal (rendjelvény). Ezt követi a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztjének szalagja, a pajzstalp közepe alatt a kereszt. Ezután a Magyar királyi Szent István Rend lánc következik, a pajzstalp közepe alatt a nagykereszt. A pajzsfő elejétől kiinduló, s a másik oldalon ugyanott végződő rendi láncrészleten az

Osztrák császári Lipót Rend nagykeresztje. Maga a kereszt a pajzstalp közepe alatt látható. A pajzstalp eleje alatt az Osztrák császári Vaskorona Rend I. osztályának jelvénye függ le. A pajzstalp hátsó része alatt az Osztrák császári Ferenc József Rend nagykeresztjének jelvénye függ le. Megjegyzendő, hogy ennél az ábrázolástípusnál az egyes jelvények lefedik egymást³⁷ (10. ábra).

Az 1836-os kiscímer, amelyet 1867-től a közös intézményeknél is használtak, a kiterjesztett szárnyú, kétféjű sas mellén elhelyezett pajzs körül, a szárnyakról lefüggő formában mutatja az Aranygyapjas Rend (valószínűsíthető) láncát. A pajzstalp közepe alatt a báránnyal (rendjellel).³⁸

Az Altenburger Gusztáv által 1874-ben tervezett magyar középcímeren, a pajzstalp elejétől kiinduló, és a pajzstalp hátsó részéig tartó, kissé stilizált lánc kivágaton a Magyar királyi Szent István Rend nagykeresztje. A pajzstalp közepe alatt a rendi lánc díszes középtagjáról lefüggő nagykeresztrel³⁹ (11. ábra).

A korszak legvégén, az 1915-ös, átfogó címerrendezésnél létrehozott új, közös közép-, illetve kiscímereknél merültek fel, részben újszerű falerisztikai megoldások: A középcímer esetében, jobbra az osztrák,

balra a magyar középcímerek között, kiemelkedő, kisebb pajzsban a Habsburg–Lotharingiai-ház ún. genealógiai címerét ábrázolták. Ennél, a pajzsfőből kiindulva, s ott is végződve, a pajzsot körülvevő, az uralkodó-ház ún. házi rendjelének, az Aranygyapjas Rendnek valószínű hű lánc látható, a pajzstalp közepe alatt a báránnyal (rendjellel).

Közvetlenül alatta, a két pajzs között, egymást némiképp takarva, a három legmagasabb érdemrend (teljesen valószínű hű) jelvénye. Így szalagkivágaton a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztje, lánc kivágaton a Magyar királyi Szent István Rend nagykeresztje, illetve – ugyancsak lánc kivágaton – az Osztrák császári Lipót Rend nagykeresztje.⁴⁰

A kiscímer esetében a két nagyobb címer között, középen ábrázolt ún. Habsburg–Lotharingiai genealógiai címer esetében, a pajzsfőből kiindulva, s ott is végződve, a pajzsot körülvevő az Aranygyapjas Rend (valószínű hű) lánc, a pajzstalp közepe alatt a báránnyal (rendjellel).⁴¹

A magyar államcímer ezt követő fejlődésénél már nem került sor rendjelek, kitüntetések címertartozékként történő alkalmazására.

Pandula Attila

JEGYZETEK

¹ *Pandula Attila*: Falerisztika, egy alig ismert történelmi segéd tudomány. In: *Nagy Ádám* szerk.: A numizmatika és a társtudományok. /I./ – Konferencia Szegeden 1993., Szeged–Bp., 1994. 32. II., 34., IV. *Üő.*: Orden und Auszeichnungen – Besondere Spiegelbilder der Geschichte. In: *Autengruber, Michael* szerk.: Das Erste und Zweite Gunzenhäuser Phaleristik – Symposium. Offenbach am Main 1997. /I./ (Offenbacher Phaleristisch Studien Band I.) 19. 2., 24. V.

² *Vö. Neubecker, Otfried*: Ordensritterliche Heraldik. (Eine Übersicht), I. „INFO” Nr. 14. (II. évf. 2. sz.) Februar 1981. 20–21.; Ua. II. „INFO” Nr. 15. (II. évf. 3. sz.) März 1981. 19–21.; Ua. VI. „INFO” Nr. 19. (II. évf. 7. sz.) Juli 1981. 24., 26.; Ua. XV. „INFO” Nr. 31. (V. évf. 1. sz.) Februar 1984. 27–28.

³ *Kéry Bertalan*: Kaiser Sigismund – Ikonographie. Wien–München 1972. 128., 97. illusztráció (itt a jegyzetben a továbbiakban: ill.) előlap.

⁴ Uo. 129–130., 101. ill.

⁵ *Grünenberg, Conrad von*: (Stillfried-Alcantara. újrakiadó): Wappenbuch – volbracht 9. IV. 1483. Görlitz 1875. I. Lief. 3. XIX. Der Kung von Ungarn. *Vö.* XIX. címer ill.

⁶ *Kelemen Lajos*: Művészettörténeti tanulmányok. I. Bukarest, 1977. 119.

⁷ *Holl Imre*: Középkori kályhacsempék Magyarországon. II.

In: Budapest régiségei. XXII. Bp. 1971. (a továbbiakban: Holl 1971.) 168. IV. 11. típus, 131. ill.

⁸ *Mezősiné Kozák Éva*: A vértesszentkereszt bencés apátság gótikus kályhacsempéi. II. In: *Communicationes archaeologicae Hungaricae*. 1984. 193. – 6. típus. 2–3. ill.

⁹ *Holl Imre*: Középkori kályhacsempék Magyarországon. I. In: Budapest régiségei. XVIII. Bp., 1958. (a továbbiakban: Holl 1958.) 234. – II. I. típus. 37. ill.; Holl 1971.: 163–164., – I. 12. típus, 115. ill.; *Mezősiné Kozák Éva*: A vértesszentkereszt bencés apátság gótikus kályhacsempéi. I. In: *Communicationes archaeologicae Hungaricae*. 1981. (a továbbiakban: M. Kozák 1981.) 184. – I. 12. típus, 22. ill.

¹⁰ Holl 1958. 243. – V. 5. típus, 65. ill.; M. Kozák 1981. 25. jegyzet, 186. – II. 3. típus, 2., 4. ill.

¹¹ Holl 1958. 243. – V. 5. típus 65. ill.

¹² *Iránsné Melis Katalin*: Művesség és tárgykultúra. Kályhacsempék. In: *Beke László–Marosi Ernő–Wehli Tünde* szerk.: Művészet Zsigmond király korában. II. Katalógus. Bp., 1987. 434. T 10. (1410–1430) – Kályhacsempé (budai lelet) – heraldikai balra, 443. T 34. (1410–1420-as) Kályhacsempé (vértesszentkereszt lelet) – heraldikai jobbra.

¹³ *Vö. pl. Huszár Lajos*: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. München–Bp., 1979. 169. 1111. szám, uo. hátlap ill. – Tallér (ezüst) 1617. /K. B./

¹⁴ Uo.: 170. 1117. szám; uo.: ill. hátoldala – Féltallér (ezüst) 1615. /K. B./

¹⁵ Uo.: 174. 1152. szám; uo.: hátlap ill.– Tizenkétszeres aranygulden (arany) 1626. /K. B./

¹⁶ Uo.: 188–189. 1246. szám; uo.: hátlap ill. – Tallér (ezüst) 1638. /N. B./

¹⁷ Uo.: 189. 1247. szám; uo.: hátlap ill. – Tallér (ezüst) 1638. /NNB/.

¹⁸ Uo.: 216. 1415. szám; uo.: hátlap ill. – Negyed tallér (ezüst) 1701. /NB/.

¹⁹ Uo.: 254. 1677. szám; uo.: előlap ill. – Tallér (ezüst) 1767. /K/.

²⁰ Uo.: 276. 1828. szám; uo.: hátlap ill. – Háromszoros aranydukát (arany) 1773. /HG/.

²¹ *Kumorovitz Lajos Bernát*: Die Entwicklung des Ungarischen Mittel- und Grosswappens. „Nouvelles Études Historiques” Klny. Bp., 1965. 326. 9. ill. hátoldal.

²² *Illés József*: A magyar címér és a királyi cím története 1804-től kezdve. Bp., 1910. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből – XXIV. k. 6. szám). (a továbbiakban: Illés i.m.) I. tábla hátlapja 1. ill. (Typ. 6.)

²³ Uo.: I. t. 3. ill. (Typ. 20.)

²⁴ Uo.: 20. 6. ill.

²⁵ Uo.: 23. 7. ill.

²⁶ Uo.: 39. 11. ill.

²⁷ Uo.: 41. 12. ill.

²⁸ Uo.: II. t. 16. ill. (Typ. 36.)

²⁹ Uo.: 60. 19. ill.

³⁰ Magyar Országos Levéltár, V-1. – Pecsétgyűjtemény, Gipszből készült pecsétnyomat-másolatok gyűjteménye. Typ. 24. 227. szám. – I. Ferenc magyar királyi pecsétje.

³¹ Illés i.m.: 70. 23. ill.

³² Illés i.m.: III. t. 30. ill. (Typ. 10.)

³³ Magyar Országos Levéltár, V-1 – Pecsétgyűjtemény, Gipszből készült pecsétnyomat-másolatok gyűjteménye, Typ. 9. 235. szám. V. Ferdinánd nagy titkos pecsétje.

³⁴ Illés i.m.: III. t. 31. ill. (Typ. 29.)

³⁵ Uo.: III. t. 32. ill. (Typ. 27.)

³⁶ Magyar Országos Levéltár, V-5 – Pecsétgyűjtemény, Altenburger és Résző–Ensel-féle címer- és pecsétgyűjtemény, 1. tétel – Ausztria uralkodóinak s egyes családtagjainak címerei. I. Ferenc József osztrák császár címerei. 11. 1. (kézzel) ceruzás számozás Brandt, v. rajza és litográfiája (Bécs), Verlag Ignaz Klag in Wien kiadása „VIRIBVS UNITIS” emléklap. 34,6×27,5 cm. Felső részén, középen, igen érdekes, falerisztikai vonatkozású címerábrázolással. E részlet mérete: 7,5×7,5 cm.

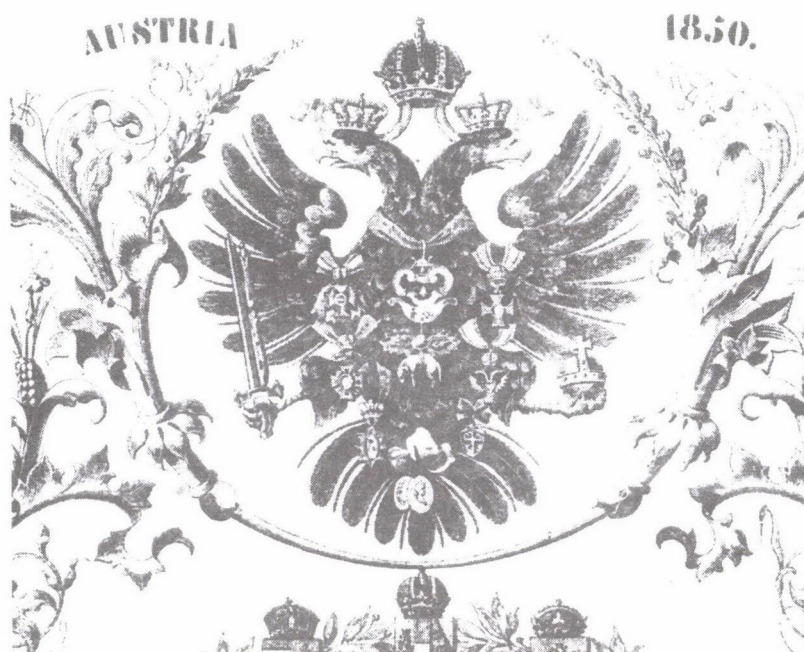
³⁷ *Ströhl, Hugo Gerhard*: Österreichisch–Ungarische Wappenrolle. Wien 1895². IV. tábla.

³⁸ Uo.: V. tábla.

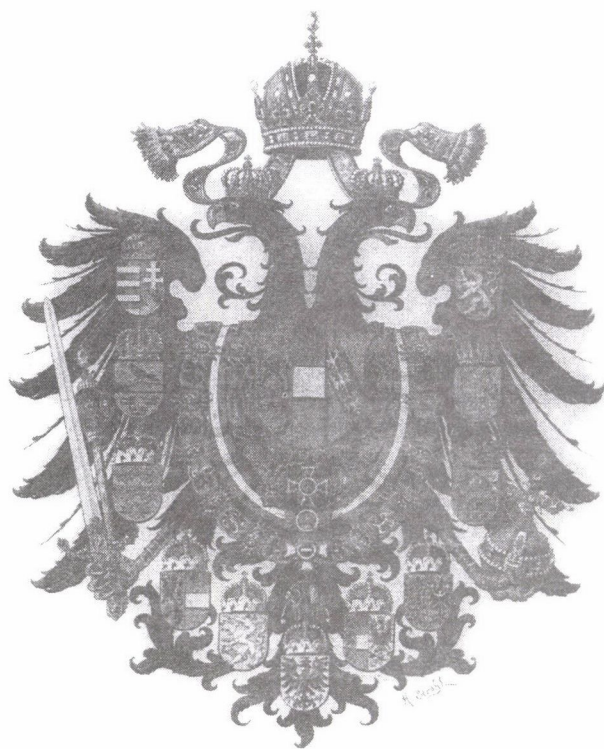
³⁹ Magyar Országos Levéltár, V-5 – Pecsétgyűjtemény, Altenburger és Résző–Ensel-féle címer- és pecsétgyűjtemény, 16. tétel – Magyarország (kis-, közép-, nagy-) címere, zászlaja. színei. 53 számozott lap, Altenburger Gusztáv terve „A magyar szent korona országainak egyesített címere 1874-től. (ceruzarajz, részben vízfestéssel).

⁴⁰ *Ströhl, Hugo/ Gerhard*: Az új osztrák, magyar és közös címerek. Bécs, 1916. V. tábla.

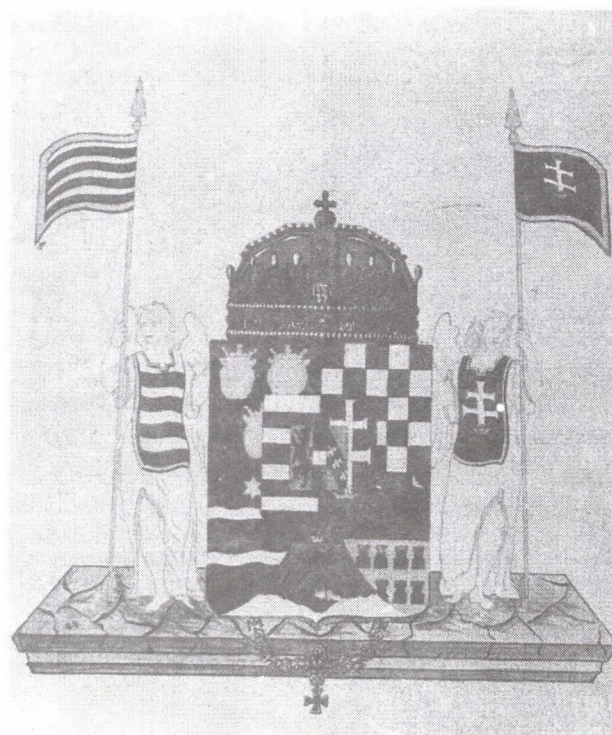
⁴¹ Uo. VII. tábla.

9. ábra. Falerisztika-jellegű államcimer-felségjelvény (1850) litográfiai részlete
(Magyar Országos Levéltár)

10. ábra. Császári középcimer (1866)
(Ströhl nyomán)

11. ábra. Altenburger Gusztáv magyar középcimer-terve (1874)
(Magyar Országos Levéltár)

A PREMONTREI REND MEGTELEPEDÉSE AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARORSZÁGON

A rend korai hazai története a kezdetektől az 1235-i Catalogus Ninivensisig I.

A magyarországi premontreiek Árpád-kori történetének máig használt szintézisét Oszwald Ferenc készítette el: dolgozata 1957-ben látott napvilágot a Művészettörténeti Értesítő hasábjain.¹ Középkorkutatásunk mind a mai napig ezt a tanulmányt tekinti rendtörténeti vizsgálódásai egyetlen lehetséges kiindulópontjának, mert az elmúlt négy évtized eredményeit összefoglaló tanulmány nem rögzíti. Az általunk tárgyalt időszak határait egyfelől a premontrei szerzetesség magyarországi megjelenése, másfelől a rend hazai monostorait tételesen felsoroló legkorábbi ismert kútfőnk, az ún. Második ninivei katalógus 1235-i kelte jelöli ki.² Periódusunk diplomatikai forrásadottságai az okleveles anyag nagymértékű pusztulása miatt általában véve is igen rosszak Magyarországon, ám esetünkben ezt a hiányosságot még tovább súlyosbítja két egyedi körülmény: egyfelől, hogy a nem királyi monostoralapításokat a 15. század előtt idehaza csak akkor foglalták írásba, ha ezt a nemzeti örökösödés rendszere indokolta,³ másfelől, hogy a tatárjárás a rendszerint utak közelébe települő premontrei monostorok levéltáraiban valószínűleg különösen komoly pusztítást vitt végbe.

A fehér barátok magyarországi rendházainak legkorábbi ismert összeírását is külföldi forrás, a „Liber monumentorum ecclesiae Sanctorum Cornelii et Cypriani iuxta Ninive” c. 15. századi kódex őrizte meg. Ez a könyv két önálló katalógusból – helyesebben regesztagyűjteményből – áll, amelyeket csupán sorszámokkal különböztetünk meg egymástól, s nevezük őket Első, illetve Második ninivei jegyzéknek. Előbbi 1240 előtt keletkezhetett, s szövege mindössze egy helyen interpolált. A magyar rendtartomány mo-

nostorai közül azonban csupán egyet említ, a váradhegyfokit, s mivel erről Raphael van Waefelghem parki premontrei kanonok már az 1910-es években bebizonyította, hogy 12. századi alapítású,⁴ az Első ninivei katalógus közlése semmiféle új adatot nem szolgáltat a hazai rendtartomány korai történetéhez.

A Második ninivei jegyzék, amely a generális káptalan 1210 és 1240, de leginkább 1234 és 1239 közötti határozataiból válogat, jóval tarkább képet mutat a kritikai vizsgálat során, s még 1270 körüli interpolációkra is akadhat benne a figyelmes olvasó. Anyagában két magyar vonatkozású regesztát őriz. Szerencsénkre ezek szövege forrástani szempontból teljesen egységes, és ami még ennél is fontosabb, egyértelműen keltezett. Az első feljegyzés András váradhegyfoki kanonok 1234-i prémontréi látogatásáról tudósít, amelynek végén a magyar szerzetes szerkönyvekkel megrakodva tért haza monostorába.⁵ A második regeszta Frigyes hamborni apát 1235-i magyarországi vizitációs körútjának állomásait rögzíti, értékes listát adva ezzel a mondott évben fennálló hazai premontrei monostorokról.⁶ Backmund a két Ninivei jegyzék egészét értékelve kijelenti: „*Omnino independens est in suo genere.*”⁷ A dokumentumok témánkba vágó részleteinek szövegkritikai vizsgálata alapján mi is egyetérthetünk a bajor tudós megállapításával. A Második ninivei katalógus magyar vonatkozású anyaga önálló szövegű, megbízható forrásunk: a helynevek torzult alakjaiban nem találunk olyan *error significativust*, amely alapján más, ismert monostorjegyzékkel való rokonságot feltételezhetnénk, átvételnek vagy kontaminációnak semmi nyoma, s a szöveg közléseit a hazai okleveleinkből ismert adatok egyetlen esetben sem cáfolják. Hiányzik viszont

a jegyzék anyagából a Nyulak-szigetén álló rendház, amelyet már 1225-ben királyi privilegialis említ, ill. az a bényi monostor, amelynek egy 1273-i hiteles oklevél közlése szerint már 1217-ben léteznie kellett.

Dolgozatom készítésekor nem szorítkozhattam az írásos források kizárólagos használatára, mint tette azt a magyar cirkária históriáját elsőként összefoglaló 18. századi névtelentől Oszvald Ferencig a hazai premontrei rendtörténetírás mérvadó vonulatának összes képviselője. A régészeti társtudomány újabb eredményei ugyanis nem egy esetben döntő módon befolyásolják az egyes monostorok korai történetéről kialakított képünket, sőt az is előfordul, hogy okleveles említés híján éppen az építészeti párhuzamok kelteznek valamely rendház alapítását. Céloom tehát az írásos és tárgyi források együttes használatával a tőlem telhető legpontosabb képet rajzolni a magyarországi premontrei cirkária monostorainak legkorábbi történetéről.

Ábrány

A Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt ábrányi prépostságot a szakirodalom sokáig a mai Nyírábrányban kereste,⁸ Györffy György azonban meggyőzően igazolta, hogy a középkori „*Monostorushabraham*” azzal a Margittától délnyugatra fekvő kicsiny községgel azonos, amelynek modern magyar neve Vedresábrány.⁹ Egy 1397-i oklevélben ugyanis Monostorosábrány a Berettyó felső folyásánál elterülő Királyi falu szomszédjaként szerepel.¹⁰ A prépostság alapítója és kegyurai ismeretlenek,¹¹ s az alapítás időpontjára nézve is csak annyi bizonyos, hogy 1235 előtt kellett történnie. Korai történetéről csupán a Második ninivei katalógus tájékoztat minket, ám abból is csak annyi derül ki, hogy az ábrányi prépostságot Pályiról érkezett szerzetesekkel telepítették be, s hogy egyházi főhatósága a váradi püspökség volt. A tatárjárás nyilván súlyos károkat okozott a monostornak, de teljesen nem pusztította el, hiszen Ábrányt nemcsak a Ninivei jegyzék sorolja fel a magyarországi rendházak között, hanem az összes többi 13. századi katalógus is. Régészeti nyoma Vedresábrányban egyelőre nem került elő.

Almás

Az ismeretlen titulusú almási egyház a később Váralmásnak is nevezett falu területén állt,¹² s a váradi püspök lelki joghatósága alá tartozott. Alapításának időpontja és alapítójának személye ismeretlen. Eredetileg bencés apátság volt, mígnem kegyura, Kán nb. László comes a monostort már premontrei rendházként említő Második ninivei katalógus kelte

előtt elűzte birtokáról a Benedek-rendieket. Utóbbiak az őket ért sérelmek miatt a Szentszékhez fordultak, s IX. Gergely 1238. február 11-én kelt bullájában a váradi prépostot, valamint a kubisi és a szentjánosi apátot bízta meg az ügy kivizsgálásával. A pápa leveleiből megtudhatjuk, hogy László comes először Váradhegyfokról való premontreieket hívott Almásra, akik azonban „*bona dicti monasterii dilapidare ac consumere prodigaliter ... presumpserunt*”, majd egyszerűen eltávoztak.¹³ A monostor kegyura ezt követően – a Második ninivei katalógus és IX. Gergely bullájának idézett adatait figyelembe véve: 1235 és 1238 között – kóbor szerzetesekkel, majd saját káplánjaival misézett az elárvult templomban. A Szentszék által elrendelt vizsgálat eredményét nem ismerjük, de akárkiknek is ítélte a pápától kinevezett *ad hoc* bíróság az almási monostort, azok nem sokáig élvezhették a megszerzett javakat, mert a tatárjárás valószínűleg ezt a rendházat is elpusztította. Amikor ugyanis IV. Béla 1249-ben Geregye nb. Pál országbírónak adományozta az „*in comitatu Byhor*” fekvő Almás falut, oklevelében már egyetlen szóval sem említette az itt álló monostort.¹⁴ Régészeti nyomait még nem találták meg.

Bény

A Bényben – modern magyar nevén: Kisbényben¹⁵ – emelkedő premontrei egyház védőszentje Szűz Mária volt. A prépostságot a két Ninivei katalógus leszámítva mindegyik 13. századi rendi összeírás említi: ezekből tudjuk, hogy a monostort Váradhegyfokról érkezett szerzetesekkel népesítették be, s hogy a prépostság fölötti lelki joghatóság az esztergomi érseket illette. Az alapítás időpontjának és az alapító személyének meghatározását csak a hazai levéltári anyagtól várhatnánk, ám a bényi prépostság Árpád-kori történetéről mindössze egyetlen használható oklevél maradt fenn: Hont-Pázmány nb. Amádé fia István mester 1273-i végrendelete¹⁶ – abból pedig csupán annyi derül ki, hogy a monostor már 1217-ben is állt, hiszen a testamentum szövege szerint a végrendelező atya akkor adta a rendháznak Kéménd falut, amikor II. András király kíséretében a Szentföldre indult.¹⁷ A prépostság épületeinek feltárását vezető régész, Alojz Habovštiak irreálisan korai időpontra helyezi az alapítás dátumát, amikor kijelenti, hogy 1135-ben a monostornak már léteznie kellett.¹⁸ A szlovák kutató nyilvánvalóan félreérti Hont-Pázmány nb. Lampert comesnek a mondott évben kelt, kétszeres átiratban ránk maradt oklevelét: abban ugyanis

nem a bényi monostorról van szó, hanem a bozóki bencés monostornak adott bényi földekről.¹⁹ Habovštiak az alapítás általa megállapított, hibás *terminus ante quem*-jéből kiindulva bencés előzményeket feltételez Bényben, ahol a premontreiek megjelenését ezek után egy újabb légből kapott dátumhoz: épp az 1217-i évhez köti. Alighanem a szlovák régész teóriája is befolyásolta Györffy, aki szerint az, hogy az 1235-ben okleveleink szerint már valóban létező bényi monostor nem szerepel a Második ninivei jegyzékben, arra utal, hogy a rendházat eredetileg bencés szerzetesek lakták.²⁰ A közelmúltban elhunyt akadémikus felvetését – Habovštiak hasonló eredményre jutó, ám rendkívül gyenge lábakon álló érvelésével ellentétben – semmiképpen nem vethetjük el, mint eleve hibásat. Az ordóváltás lehetőségével a korai alapítású premontrei monostorok esetében mindig számolnunk kell. Mivel azonban a Frigyes hamborni apát magyarországi vizitációs útjáról szóló oklevelet csupán két évszázaddal későbbi, másolatos tartalmi kivonata révén ismeri a szaktudomány, a bényi monostornak a Második ninivei jegyzék anyagából való kimaradása akár szövegromlással is magyarázható. Sőt az sem elképzelhetetlen, hogy a vizitátor maga sem látogatta végig a cirkária összes fennálló rendházát. Teljes bizonyossággal tehát csak annyit tudhatunk, hogy Bényben a 13. században premontrei közösség létezett – hogy ennek voltak-e bencés előzményei vagy sem, az a jelenleg rendelkezésünkre álló okleveles anyag és régészeti leletek alapján megállapíthatatlan. A bényi prépostság temploma helyreállított formában ma is látható.²¹

Bozók

Kevés olyan Árpád-kori premontrei monostorunk van, amelynek alapításáról csaknem egykorú oklevél tájékoztat bennünket: a bozóki ezek közé tartozik.²² III. Béla király 1135-ben kelt privilegiálásában összeíratta a rendház birtokait, s megemlékezett róla, hogy a Szent István király tiszteletére szentelt monostort Hont-Pázmány nb. Lampert comes alapította, mégpedig feleségével, Zsófiával és fiával, Miklóssal közös elhatározásból.²³ Az alapítás időpontjáról már közel sincsenek ilyen pontos adataink, mert ezzel kapcsolatban az idézett oklevél beéri annyival, hogy a *fundatio* II. István uralkodása idején történt.²⁴ A monostor javainak 1135-i összeírásakor a bozóki rendház nem kevesebb, mint huszonhat különböző faluban birtokolt kisebb-nagyobb földeket és szőlőket.²⁵ Ezek hasznát azonban ekkor még nem premontrei, hanem

bencés szerzetesek élvezték. Két korai apátjuknak még a neve is fennmaradt II. Béla király egy másik, 1139-i oklevelében: Sándornak és Crispinusnak hívták őket, az emlékezetüket megtartó diploma pedig arról tájékoztat, hogy az 1135-i privilegiálásban részletesen felsorolt szolganepek közül sokan „*a predicta ecclesia in camerarios regis et armigeros fugerant*”, ám a király rendeletére visszatoloncolták őket.²⁶

Nem tudhatjuk, hogy végül miért távoztak Bozóról a Benedek-rendiek: hogy önszántukból hagyták-e el a rendházat vagy az almásihoz hasonló, botrányos események közepette üzték-e őket onnan ki. A premontreiek érkezését viszont meglepő pontossággal keltezi két pápai bulla. A bozóki monostort a morvatországi Hradiskóról telepítették be a fehér kanonokok, míg Hradiskót a lotharingiai Riévalból. Ez utóbbi apátság 1179-ben és 1181-ben is kérte a Szentszéktől birtokainak megerősítését, s a pápai kancellária által lejegyzett tételes felsorolás természetesen mindkét esetben tartalmazta a Riéval filiációs körébe tartozó valamennyi rendház katalógusát is.²⁷ Az 1151-ben alapított hradiskói és az 1171 körül fundált garábi monostor mindkét oklevélben szerepel, Bozók viszont csak a későbbiben (mint „*ecclesia Sancti regis*”). A riévali apátság a jelek szerint kínosan ügyelt rá, hogy az investitúraharc e különösen feszült időszakában minden birtokát érvényes pápai tanúsítvány garantálja. Kérelmükben aligha feledkeztek volna meg bármelyikről is. Abból tehát, hogy a III. Sándor kancelláriája által kiállított 1179-i okmány még nem szól az esztergomi érsek lelki joghatósága alatt álló rendházról, arra következtethetünk, hogy az akkor még nem volt a premontreieké. A III. Lucius utasítására kiállított 1181-i irat vonatkozó közlése viszont ékesen bizonyítja, hogy ez utóbbi évben már a fehér kanonokok miséztek a monostor templomában. Árpád-kori épületeinek értékelhető maradványai nem maradtak fenn.²⁸

Brassó

A milkói püspök joghatósága alá rendelt brassói női rendházat – akárcsak az erdélyi egyházmegyében álló nagyszebenit – Karl Reinert szerint a 13. század elején alapíthatták, talán éppen az 1211 utáni években, amikor a Német Lovagrend amúgy is sok telepést hívott be Dél-Erdélybe a Rajna-vidékről, Vesztfáliából és mindenekelőtt Szászországból.²⁹ Utóbbi területeken a rend megalapítását követő évtizedekben számos premontrei apácakolostort emeltek, de a 13. század elejére ezek legtöbbször csaknem teljesen el-

néptelenedett. A rend női ágának hanyatlása miatt a veszfáliai cirkária számos közösséget összevont, a szászországi tartomány pedig egész kolostorokat adott át a cisztercieknek. Reinerth feltételezi, hogy az első nagyszebeni és brassói premontrei apácák azon veszfáliai és szászországi nővérek közül kerültek ki, akik nem akartak más közösségbe vagy rendbe átlépni.

Brassóban alapított monostoruk azonban csak néhány évtizeden át működhetett, s talán már a tatárjárás során elpusztult. A Második ninivei katalógust leszámítva egyetlen rendi összeírás sem említi olyan rendházat, amelyet kétséget kizáróan ezzel azonosíthatnánk.³⁰ Titulusa is ismeretlen, pedig ha tudnánk, hogy melyik szent védelmébe ajánlották, talán könnyebben meghatározhatnánk, hogy a város melyik középkori temploma köthető az egykori apácakolostorhoz, ill. hogy egyáltalán köthető-e hozzá a ma ismert egyházak valamelyike is. Az egykor a brassói vár területén álló, 1455-ben elbontott, román kori Szent Lénárt-kápolna közelében nyíló barlang, a *Nonnenloch* neve talán éppen a premontrei apácakolostor emléket őrzi,³¹ bár a művészettörténészek és régészek valószínűbbnek tartják, hogy a középkori várostól kissé távolabb emelkedő, s építészeti párhuzamai alapján a 13. század első felére vagy közepére keltezett Szent Bertalan-templom volt a történelem nélküli rendházé.³²

Cheim

Az egri püspökség területén alapított, s Várad-hegyfokról hívott szerzetesekkel betelepített cheimi rendházat nem tudjuk lokalizálni.³³ Hazai okleveles említése egyáltalán nincsen, így nemhogy a történetét, de még a titulását sem ismerjük.

Csorna

A Szent Mihály tiszteletére szentelt csornai monostor alapítását a legtöbb szerző az 1180 körüli évekre teszi.³⁴ Ezzel a dátummal először Hugo Annalesében találkozhatunk; a magyar szakirodalomban Fuxhoffer révén terjedt el.³⁵ Teljes létjogosultságát azonban csak azután nyert, hogy az 1872-i csornai sematizmus még egy hibás okleveles hivatkozással is megerősítette, kijelentve: „*a prépostság egyik nagylelkű adományozója, Oschl Mihály 1230-ról kelt levelében, mely hiteles másolatban a prépostság birtokában van, úgy hivatkozik ezen évre, mint amelyben a csornai prépostság már meg volt alapítva.*”³⁶ Osl comes 1230-i oklevelében azonban egy szóval sem utal a csornai

alapítás körülményeire: mindössze annyit jelent ki a monostorral kapcsolatban, hogy annak ő a kegyura.³⁷ Hasonló eredményre jutunk, ha megvizsgáljuk azt az 1343-i iratot, amelyet Ortway hoz fel bizonyítékként az 1180-i alapítás teóriája mellett.³⁸ Ebben Osl nb. György fia Miklós és Márk fia János valóban úgy nyilatkozik, hogy Csornán „*monasterium in honore Sancti Michaelis ... per eorundem progenitores existit constructum*”,³⁹ de arra egyetlen szóval sem utalnak, hogy melyik őseik és mikor hozták létre a rendházat.

Mivel a csornai monostor fölötti kegyúri jogok még a 14. században is az Osl nem kezén voltak,⁴⁰ logikus azt feltételeznünk, hogy az alapító is ebből a *genusból* került ki. Az Oslak családi történetét viszonylag gazdag okleveles anyag illusztrálja, a nemzetség sok tagját ismerjük név szerint. Vajon melyikük hozhatta létre a csornai premontrei prépostságot? Hugo Annalesé és Fuxhoffer Monasteriologiája szerint Lőrinc fia István és Lőrinc volt az alapító,⁴¹ az 1872-i csornai sematizmus, mint arról már volt szó, úgy tudja, hogy éppen az 1230-i végrendeletet jegyző Osl comes az, míg Belitzky János amellel érvel, hogy az előbbi szintén Osl nevű apja.⁴² Ezeket az elképzeléseket azonban éppúgy nem támasztja alá semmi, mint az 1180-i alapítás mítoszát. Karácsonyi János a csornai konvent pecsétjének Zsigmond-kori leírását idézve igyekszik bizonyítani azt, hogy az alapító az 1230-i iratban szereplő Osl volt. A pecsét körirata a következő: „*S[igillum] CONVENTUS D[e] CHERNA OSLONI.*”⁴³ Túl azon, hogy a 12–13. századi monostoralapításra egy Zsigmond-kori oklevél semmi esetre sem tekinthető adekvát forrásnak, a leírás két ok miatt sem adhat segítséget az alapítás keltezéséhez. Először is, mint azt egy 1224-i oklevélből tudjuk, az 1230-ban végrendelező Osl comesnek az apját is Oslnak hívták.⁴⁴ Másodsor pedig arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a csornai monostor kegyuraságát birtokló nemzetség neve megegyezett első ismert tagjának nevével. Éppen a már idézett pecsétleírást is tartalmazó oklevél jelenti ki az Osl nembeliekről, hogy „*patroni existunt monasterii antefati*”. Így aztán nagyon is könnyen lehet, hogy a körirat nem az alapító személyére utal, hanem a kegyuraságot gyakorló nemzetségre.

Az alapítás körülményeiről csak annyit tudhatunk többé-kevésbé biztosan, amennyit a Második ninivei katalógus mond a csornai monostorról: hogy első szerzetesei a hatvani anyaházból érkeztek, s hogy közössége a győri püspök lelki joghatósága alá tartozott. A prépostság első említését az a keltezetlen ok-

levél jelenti, amelyben a soproni Corradus fia András részben kegyes adományként, részben száz pensa fizetségért a rendháza iratja Ugsa falu mellett fekvő földjét.⁴⁵ 1228-ban II. András a monostornak ítélt két ekealja földet, amelyet a soproni várjobbágyok megpróbáltak attól elperelni Béla ifjabb királynak a „*novae donationes*” felülvizsgálatára vonatkozó döntése alapján.⁴⁶ Két évvel később Osl comes végrendeletében összeírta a prépostság ösz-szes birtokát, akár tőle, akár mástól nyerte azokat a rendház.⁴⁷ E jegyzék alapján kijelenthetjük, hogy a mondott évre a csornai monostor központi birtokteste nagyjából kialakult; az alapítás időpontjának meghatározásához azonban ez meglehetősen kései *terminus ante quem* semmivel sem visz közelebb.

Az első olyan oklevél, amelyben nem valamiféle birtokügy kapcsán szerepel a rendház, 1236 körül kelt, s benne egy soproni várjobbágy, bizonyos Márton perbe hívja István csornai prépost horpácsi népeit, mert azok megverték őt és Helleus nevű fivérét.⁴⁸ 1237-ben az Osl nb. Zotmar fia Miklós két ekényi földet adott a rendháznak Csornán és egy mansiót.⁴⁹ A prépostságnak a Második ninivei jegyzék keltekor már volt egy leányegyháza: a türjei monostor. Középkori épülete szinte teljesen elpusztult.⁵⁰

Garáb

Ismereteink szerint a Szent Hubertus titulusú garábi prépostság volt az első nem királyi alapítású magyarországi premontrei egyház, a rend kezében lévő első hazai nemzetségi monostor. Az alapítás körülményeiről ezúttal külföldi oklevelek segítségével kaphatunk képet. III. Sándor pápa ugyanis, amikor 1171-ben és 1179-ben megerősítette a lotharingiai Riéval apátságát annak összes birtokában, többek közt „*locum Grabensis ecclesie in Hungaria cum omnibus appendiciis suis que dedit vobis Mendinus Alben-sis ecclesie tunc prepositus*” is felsorolta, s ugyanígy tett 1181-ben III. Sándor utóda, III. Lucius is.⁵¹ Mivel a garábi egyház fölötti kegyúri jogokat a 13. század második felében a Kökényes-Radnót nemzetség bírta, a bullák szövegében szereplő Mendinust történetírásunk Karácsonyi óta Kökényes-Radnót nb. Mikud fehérvári préposttal azonosítja, az alapítás *terminus ante quem*jeként pedig, korábbi okleveles említése nem lévén a monostornak, III. Sándor 1171-i bullájának keltét jelöli ki.⁵² Külön érdekességet jelent a patrocinium megválasztása, mivel ez az első adatunk Szent Hubertus magyarországi kultuszára. A monostor időközben megváltozott: a Második ninivei katalógus

már nem Riéval, hanem Jászó filiájaként tartja számon. Lelki joghatóságot az esztergomi érsek gyakorolt fölötté. Első hazai okleveles említése 1240-ből való, s mindjárt egyértelmű bizonyítékot nyújt arra a szakirodalomunkban teljesen elhanyagolt tényre, hogy a garábi konvent már ekkor hiteleshelyi tevékenységet folytatott. Pedig a mondott évben IV. Béla egyfelől velük íratta át Tamás fia Simon, Endre és Bence részére korábban kiadott adománylevelét, másfelől a garábi prépostot bizta meg azzal, hogy az oklevélnyerőket bevezesse a Heves megyei Lengyend birtokába.⁵³ A garábi szerzetesközösség már 1235 előtt leányegyházat létesített Kökényesen. Az egykori monostor épületeinek fennálló maradványai nincsenek, feltételezett helyükön az 1990-es években szondázó ásatást végeztek.⁵⁴

Hatvan

Az Antiochiai Szent Margit titulusú hatvani prépostság alapítását a korai rendtörténeti hagyomány Báncha nb. István váci püspök, későbbi esztergomi érsek nevéhez kötötte, s az 1240 körüli esztendőkre keltezte.⁵⁵ Ma már biztosan tudjuk, hogy mind a dátum, mind pedig az alapító személye más volt, hiszen Hatvan már a Második ninivei katalógusban is felbukkan, sőt ugyanott már filiája, Csorna is szerepel, ez pedig jóval korábbi alapítást sejtet. Mivel e Heves megyei monostor Árpád-kori okleveles anyaga rendkívül gyér, a kutatás éppen a sokkal kedvezőbb forrásadottságú csornai rendház históriájából kiindulva próbálja meg keltezni a hatvani prépostság létrejöttét, s állapítja meg *terminus ante quem*-ként az 1180-i esztendőt.⁵⁶ Csorna korai történetének azonban éppen az alapítás időszak a leghomályosabb része, melyről legfeljebb századokkal későbbi, kétes hitelű adatok maradtak ránk. Az 1180-i csornai alapítás mítoszát értékelhető bizonyíték nem támasztja alá. A hatvani prépostság legkorábbi történetére vonatkozólag így egyetlen biztos adattal rendelkezünk: a prémontréi anyaház halottaskönyve július 14-én megemlékezik bizonyos Symon Banco-ról, akit a hatvani Szent Margit egyház alapítójának nevez.⁵⁷ Hogy ki volt ez a Symon Banco, nem tudjuk: Oszvald a Nagyhatvani család őséneke véli,⁵⁸ Györffy Bánk bán fiával – vagy vejével, fogadott fiával – azonosítja.⁵⁹ Könnyű dolgunk lenne, ha az Obituare az alapító halálának évét is megadná, ez az adat azonban a 13. századi szerzeteseknek nem volt fontos: ők pusztán azt jegyezték fel, hogy az év melyik napján a rend mely tagjairól és jöteveiről kell megemlékezniük. Az

ismeretlen adománytevő halálát ezek után egyetlen módon keltezhetjük: megnézzük, hogy a Symon Banco-hoz hasonlóan július 14-én elhunytak sorrendje miféle szabályszerűségeket mutat. Waefelghem kutatásai szerint a nevek a halálozás időrendjében követik egymást, s ennek alapján Symon Banco halála nagyjából a 13. század első éveire tehető. Amennyiben a flamand rendtörténésznek igaza van, még erősebb fenntartással kell kezelnünk a hatvani monostor alapításának manapság általánosan elterjedt, amúgy is pusztán elméleti következtetéseken alapuló keltezését, mely szerint a prépostság a csor-

nai leányegyház vélt alapítási ideje előtt, vagyis 1170 körül létesült volna.

A hatvani monostor a váradhegyfoki apátság filiája volt, s az egri püspök gyakorolt fölötté lelti joghatóságot. A tatárjárás súlyos károkat okozhatott a prépostságnak, s talán ekkor semmisültek meg a hatvani rendház első évtizedeinek történetét dokumentáló oklevelek is. Régészeti nyomait a hatvani városháza hátsó traktusába beépített középkori romok közt keressük.⁶⁰

Körmendi Tamás

JEGYZETEK

¹ *Oszvald Ferenc*: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő* 6 (1957) 231–254. (a továbbiakban: Oszvald 1957.) – Jelen dolgozatom a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Tagozatának szegedi döntőjén bemutatott pályamunkám bővített változata. Köszönettel tartozom mindenekelőtt témavezetőmnek, Bertényi Iván tanszékvezető egyetemi tanárnak, továbbá Michel Popoffnak, a párizsi Bibliothèque Nationale de France fősztályvezetőjének, akinek személyes közbenjárása lehetővé tette, hogy a BNF régi-könyv-anyagát használva gyarapítsam dolgozatom forrásbázisát.

² Dolgozatunk azonban egyes indokolt esetekben túllép a kijelölt záró évszámon: elsősorban is akkor, ha az adott rendházat a tatárjárás pusztította el.

³ *Fügedi Erik*: Sepelierung corpus eius in proprio monasterio. A nemzeti monostor. *Századok* 125 (1991) 35–66.

⁴ *Raphael van Waefelghem*: L'Obituaire de l'abbaye de Prémontré. Louvain, 1913. (a továbbiakban: Waefelghem 1913.) 54.

⁵ „Nota, quod frater Andreas canonicus Sancti Stephani Waradiensis in Hungaria anno gratie M^o CC^o XXXIII° tulit secum ad ecclesiam suam pro habenda uniformitate ecclesie Premonstratensis lectionarium, integrum antiphonarium, graduale, missale cum nota, collectaneum, martirologium, calendarium, librum consuetudinum.” (*Norbertus Backmund*: *Monasticon Praemonstratense, id est historia circariarum atque canoniarum candidi et canonici Ordinis Praemonstratensis*. I–III. Straubing, 1949–1956. (a továbbiakban: Backmund 1949–1956.) III. 397., ill. ennek alapján Erdélyi okmánytár. *Codex diplomaticus Transsylvaniae*. Szerk.: Jakó Zsigmond. I. Bp., 1997.) 176. sz.

⁶ Kiadása: Backmund 1949–1956. III. 397–399. és Oszvald 1957. 237.

⁷ Backmund 1949–1956. I. 17.

⁸ Nyírábrányba – vagy korábbi nevén: Felsőábrányba – helyezi az ábrányi monostort pl. *Damianus Fuxhoffer–Maurus Czinár*: *Monasteriologiae Regni Hungariae libri duo totidem tomis comprehensi*. I–II. Pest, 1858–1860. (a továbbiakban: Fuxhoffer–Czinár) II. 3., *Rupp Jakab*: *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre, vagyis a nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve*. I–III. Pest (majd Bp.), 1870–1876. (a továbbiakban: Rupp 1870.) III. 253., *Bunyitay Vince*: *A váradai püspökség története*. II–III. Nagyvárad, 1883–1884. (a továbbiakban: Bunyitay 1883–

1884.) II. 404. és III. 191., *Balics Lajos*: *A Római Katolikus Egyház története Magyarországon*. II. Kálmán királytól az Árpád-ház kihaltáig 1095–1301. 2. rész. Bp., 1890. 270., *Csánki Dezső*: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–III. és V. Bp., 1890–1913. (a továbbiakban: Csánki MTF.) I. 601., *Ortvay Tivadar*: *Geographia Ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIV° e tabulis rationes collectorum pontificorum a. 1281–1375. referentibus eruta digesta illustrata*. Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. I–II. Bp., 1892. (a továbbiakban: Ortvay 1892.) II. 776., *Gerecze Péter*: *Magyarország műemlékei*. II. A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Bp., 1906. 215., *Jakó Zsigmond*: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Bp., 1940. 198–199., Oszvald 1957. 238. p. – Ráadásul Nyírábrányban van is egy Árpád-kori templom, amelyet így az egykori premontrei prépostság épületének vélték (Bunyitay 1883–1884. II. 406–408.).

⁹ *Györffy György*: *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza*. I–IV. Bp., 1963–1998. (a továbbiakban: Györffy ÁMTF.) I. 590. Vedresábrány ma Romániához tartozik, román neve: Abram. – F. Romhányi viszont tévesnek nevezi Györffy korrekcióját, és a Fuxhoffer (helyesebben: Mallyó) által megalapított hagyományt követve Nyírábrányba helyezi a monostort (*F. Romhányi Beatrix*: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Katalógus. [Bp.], 2000. [a továbbiakban: F. Romhányi 2000.] 7.).

¹⁰ Zsigmondkori oklevéltár. Összeállította: Mályusz Elemér. I. Bp., 1951. 5088. sz.

¹¹ A patronátust gyakorló nemzetséget Rupp a Geregye, Oszvald pedig a Gutkeled nemben vélte megtalálni, de az oklevelek egyikük véleményét sem támasztják alá. Az 1365-i okmány, amelyre Rupp hivatkozik (Rupp 1870. III. 253.), valószínűleg nem a Bihar megyei Ábrány premontrei prépostságát, hanem a tolnai Ábrahám ciszterci rendházát nevezi meg mint „*monasterium Beate Virginis de Abraham*” (*Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Buda, 1829–1844. [a továbbiakban: Fejér CD.] IX/3. 514.), hiszen a monostor fölötti kegyúri jogok eladásáról szóló szerződést a felek a somogyvári bencés konvent előtt foglalták írásba. Oszvald szerint Ábrány „*A Gut-Keled nemzetség közös monostora volt*.” (Oszvald 1957. 238.) Mivel a kiváló rendtörténész Nyírábrányban kereste az egykori premontrei prépostságot, feltételezhetjük, hogy esetleg utóbbi falu birtoklástörténetéből kiindulva jutott erre a megállapít-

tásra. Bihar megye nyírségi területein csakugyan jelentős birtokai voltak a mondott nemzetségnek (vö. Győrffy ÁMTF I. 580–581. – térkép), (Nyír)ábrányt azonban csak 1279-ben, a korábbi birtokos, Woyvoda fia Languus halála után juttatta IV. László király az elhunyt sógorainak, Gutkeled nb. Bricciusnak, Györgynek és Benedeknek, valamint az ismeretlen származású Hudus comesnek (Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzé teszi: Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest [majd Bp.], 1860–1874. [a továbbiakban: ÁUO.] IV. 177–179.). A Gutkeled nem tehát még ekkor is csak háromnegyed részben bírta a falut, és újabb negyvennégy évnél kellett eltelnie, míg 1323-ban Briccius fiai végre Hudus comes örökségét is megszerezték (Győrffy ÁMTF I. 590. – Károly Róbert 1325-i megerősítő oklevelére [Dl. 1045] hivatkozva). Backmund ávszesi Oszvald tévedését, sőt még tovább megy: „*Praepositura ... fuit semper sub patronatu generationis de Gut-Keled, ergo supponere licet, illam etiam canoniam fundasse.*” (Norbertus Backmund: *Monasticon Praemonstratense, id est historia circariarum atque canoniarum candidi et canonici Ordinis Praemonstratensis.* 522.) Amennyiben Győrffy György nézete helytálló, és az ábrányi prépostság valóban Vedresábrányban volt, még az sem elképzelhetetlen, hogy kegyurai – sőt akár alapítói is – a Hont-Pázmány nem tagjai közül kerültek ki. Vedresábrány környékén ugyanis rajtuk kívül egyetlen más, 13. századi birtokosra sincsen adatunk – igaz, az ő jelenlétük is csak Fancsikán mutatható ki: ez utóbbit ugyanis 1278-ban Hont-Pázmány nb. Felicián fia, Paznan és Fanchaka elcserezték az atyafiságukba tartozó Marcell fia Mikóval. (Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadja: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. 447.)

¹² Váralmás ma Románia területén fekszik, román neve: Almas.

¹³ ÁUO II. 82. és Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia maximam partem nondum edita Ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. 161.

¹⁴ A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. Szerk.: Erdélyi László–Sörös Pongrácz. 451. és ÁUO VII. 284.

¹⁵ Kisbény ma Szlovákiához tartozik, szlovák neve: Biňa.

¹⁶ A sági konvent 1363-i átírásában: Dl. 3.638. Kiadta: Fejér CD. V/2. 138–9. és VII/2. 29. Kivonatolva: Oszvald 1957. 240.

¹⁷ „... *quandam villam nomine Kemend ... pater suus Omodeus, cum transfretaret cum rege Andrea, pro remedio anime sue, monasterio suo de Ben confirmando donaverat in perpetuum.*” (Dl. 3.638.)

¹⁸ Alojz Habovštiak: Frühmittelalterliche Wallanlage und romanische Bauten in Biňa. Nitra, 1966. (a továbbiakban: Habovštiak 1966.) 16.

¹⁹ „... *comes Lambertus cum uxore sua Sophia et filio suo Nicolao ... in predio suo quod vocatur Bozouk ... coenobium construxerunt, hec igitur sunt nomina prediorum quibus ditata est ecclesia eadem ... octauum predium Byn rex Stephanus dedit filio Hunt iuxta fluium Gron decem aratorum feno et nemore Byn nominato.*” (IV. Béla király 1262. október 13-i átírása a garamszentbenedeki konvent 1566-i átírásában: Dl. 5.775. – További átírásai [Oszvald 1957. 252. 19. jegyz.]: esztergomi káptalan, 1745: Dl. 5.776., pozsonyi káptalan, 1749: Dl. 24.324. Kiadta: Fejér CD. II. 82. és VII/5. 100., Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Ed.: Richard Marsina. I. Bratislava, 1971. 71. és Fuxhoffer–Czinár II. 7. Kivonatolva: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Ed.: Ferdinandus Knauz–Ludovicus Crescens Dedek. I–III. Strigonium, 1874–1924. [a továbbiakban: MonStrig.] I. 86. és Oszvald 1957. 240. Regesztázva:

Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. I–III. Bp., 1923–1961. [a továbbiakban: Reg-Arp.] 59. sz.)

²⁰ Győrffy ÁMTF II. 228.

²¹ A bényi templom a II. világháborúban súlyos károkat szenvedett, de főbb jellemzői még mindig meghatározhatók. Az épület alaprajzi elrendezése és kőfaragványai Gerevich Tibor szerint a III. Béla kori esztergomi palotaépítkezések hatását mutatják (Magyarország románkori emlékei. Bp., 1938. [a továbbiakban: Gerevich 1938.] 63–64.). A kolostorépület romjai a 17. században még álltak, mára azonban teljesen elpusztultak. A monostor körül a régészeti kutatás földsáncok maradványait tárta fel: a prépostság temploma és a hozzá csatlakozó konventház tehát minden bizonyossággal a Hont-Pázmány nem birtokközpontjának falai közt épült. A ma álló templomtól mintegy 500 m-re északra egy korábbi, egyhajós templomépület romjai kerültek elő. Habovštiak ez utóbbi maradványokat a premonstreiek Bényre telepítését megelőző idők bencés apátságához köti (Habovštiak 1966. 16.). Azonban valószínűbbnek tartom, hogy itt egy korai falusi templom romjaira bukkant a feltárás.

²² Bozók ma Szlovákiához tartozik, szlovák neve: Bzovík.

²³ „... *comes Lambertus cum uxore sua Sophia et filio suo Nicolao spe superne remunerationis et pro remedio animarum suarum, in honorem Sancti Stephani regis, in predio suo, quod vocatur Bozouk, glorioso rege Stephano regnante secundo ... cenobium construxerunt.*” (Dl. 5.775.)

²⁴ Oszvald Ferenc a terminus post quem-et bővebb indoklás nélkül az 1124-i esztendőben határozta meg (Oszvald 1957. 240.).

²⁵ „*Hec igitur sunt nomina prediorum quibus ditata est ecclesia eadem: primum Bozouk ... secundum predium Zeverag [~ Szenográd – az adott monostorral azonos megyében fekvő falvak esetében a vármegyét sem itt, sem a továbbiakban nem jelölöm], quod mater Michaelis donavit monasterio cum uno aratro et homine cum uxore et duobus filiis. Tertium predium in villa Badun [~ Badin] et quatuor viros in eodem predio. Quartum predium Kukezu [~ Kökeszi] cum duobus vineis. Quintum predium in Villa Nova [~ Újfalú] et sextum predium, quod vocatur Zeorna [~ Zcorna, Iszkornya], quatuor aratorum sufficiens. Septimum predium iuxta Danubium, quod Sanctus Stephanus rex comiti Hunt dedit ad pascendum animalia, pastoribus autem terram et arandum in villa Chenka [~ Csenke, Esztergom vm.] dedit, usuram viginti aratorum sufficientem. Octauum predium Byn [~ Bény, Esztergom vm.] rex Stephanus dedit filio Hunt, iuxta fluium Gron, decem aratorum, feno et nemore Byn nominato. Nonum vero Paztuch [~ Pásztó], ubi erat regalis curia, dedit rex Ladislaus comiti Lamperto cum sorore sua, quam dederat ei in uxorem ... usuram decem aratorum sufficientem [népekkel] ... Decimum Pauli [~ Páld (Páli)] vocatum ... ad tria aratra, cum fenetis et nemoribus, loco molendini. Undecimum predium Maroth [~ Marót, Pilis vm.], duodecimum vero Kurt [~ Kürt, Nógrád vm.] vocatum, ad septem aratra, iuxta Ipol.” Továbbá szólók az azonosíthatatlan Wouita faluban, a Fejér megyei Szigetfőn és a Pilis megyei Megyeren, földek és népek a Zólyom megyei Ocsován és a Hont megyei Szebelléb, Dopup, Nyék, Szöllős, Csemer, Litva, Darázi, Bori, Gyarmat, Szalatnya és Szobok falvakban, azonkívül 6 ember, kiknek feladata „*cum equis suis servire, curus trahere, secare et metere*”, 2 szabad („*duos liberos homines ... Termes et Lock*”), 5 ügyek („*homines ... quos hungarice vhuq vocant*”), akik szintén lovaikkal, szekérvontatással, kaszással és*

aratással szolgálnak, 3 harangozó, mészárosok, 2 sütő, 2 lovasz, egy sarukészítő, 23 *servus* és meghatározatlan számú szőlőműves („*omnes vinitores cum uxoribus*”). (Dl. 5.775. – A helynevek azonosítását a Györffy által közölt adatok alapján végeztem [Györffy ÁMTF III. 183.], kivéve Újfalu esetében, ezt a *praedium*ot az ÁMTF ugyanis csak 1323-tól ismeri [Uo. III. 262.]

²⁶ Dl. 5.775.

²⁷ Regesta Pontificum Romanorum ab ecclesia condita usque ad annum post Christum natum MCMCVIII. Ed.: Philippus Jaffé. Editio 2-a. Correcta et aucta auspiciis G. Wattenbach, curaverunt S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald. II. Lipsia, 1888. II. 13.494. és 14.580. sz.

²⁸ Balassa Zsigmond borsodi főispán 1520 körül feldúlta a bozói monostort, elűzte a szerzeteseket, majd beült a prépostság jajaiba és várrá építette át az egykori rendházat. Ennek a romjai ma is megvannak, sőt régészeti kutatást is végeztek közöttük az 1960-as években, de a 12–13. századi állapotokat e maradványok alapján bajosan lehetne rekonstruálni. (Súpis pamiatok na Slovensku. I. Bratislava, 1967. 246.)

²⁹ Karl Reinher: Ein bisher unbeachtet gebliebenes Verzeichnis der Klöster des Prämonstratensen Ordens in Ungarn und Siebenbürgen aus der Zeit vor dem Mongolensturm. *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 15 (1966) 177–178. – Györffy ezzel szemben a német lovagrend 1225-i kiűzetése utánra keltezi a brassói alapítást. (Györffy ÁMTF I. 827.)

³⁰ Györffy a premontrei rend 1270 körül keletkezett ún. Schäftlarni monostorjegyzékében szereplő „*Drozsa sororum*” rendházat Brassóval azonosítja (Györffy ÁMTF I. 827.). Ez utóbbi katalógus a Backmund által *Vetus Registrum*nak nevezett forráscsoportba tartozik: azon három rendi összeírás egyike, amelyek pontról pontra ugyanabban a sorrendben említik a magyarországi cirkária monostorait, nagyjából ugyanazokat a névadási hibákat tartalmazzzák, s amelyeknek közös ősforrása nézetünk szerint 1264 után, de legkésőbb 1270 körül keletkezhetett. Drozsa a *Vetus Registrum* mindhárom szinoptikus jegyzékében szerepel, de Györffy ezek közül csak a Schäftlarnit használta. A rejtélyes apácázárda felbukkanása ezekben a rendkívül pontatlan katalógusokban csupán egy dolgot bizonyít: azt, hogy valóban létezett egy többékevésbé hasonló nevű rendház a 13. században. Hogy a „*Drozsa*” névalak mennyiben romlott, ill. hogy Brassóval azonosítható-e, vagy másik, esetleg kettős említésű monostort kell-e sejtenuünk mögötte, az megfelelő okleveles háttér adatok hiányában egyelőre eldönthetetlen.

³¹ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. VI. köt. Barcaság. Bp., 1873. 353.

³² A tatárjárás előtti Brassótól 3 km-re északra, a későbbi Bartholomä városrészt területén álló háromhajós, keresztházaspis templomot 1417-ben említi először írott forrás, akkor már mint a brassói plébános káplánja által gondozott egyházat (Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hg.: Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch. IV. Hermannstadt, 1937. 56.). Okleveles adatok híján csupán a művészettörténeti kutatás segítségére támaszkodhatunk e jelentős kora gótikus épület keltezésékor. A Szent Bertalan-templomot alaprajzi elrendezése és főapszísának kiképzése az ún. kerci körbe utalja. Az erdélyi kora gótika egyik legjelentősebb emlékéhez, az Imre király által 1202-ben alapított kerci ciszterci apátság valószínűleg francia és itáliai iskolán nevelkedett mesterek által emelt templo-

mához hasonlóan a brassói Szent Bertalan-egyház főszentélye is a nyolcszög három oldalával záródik, ugyanolyan megoldású boltozás fedi, s ablakai is a kerccel megegyező kiképzésűek. Mindkét templom főapszísának falmezőit két sor nyílás töri át: a felsőben mind az öt falsíkon egy-egy hatkaréjos körablakot vágtak, míg az alsóban csak a szentély északkeleti és délkeleti oldalán nyílik egy-egy kora gótikus, keskeny ablak, ill. a zárófalon egy ezekhez hasonlóan faragott, de jóval magasabb, csúcsíves ikerablak. Okkal feltételezhetjük tehát, hogy a brassói Szent Bertalan-templom főszentélyén ugyanaz a ciszterci építőműhely dolgozott, amelyik a kerci apátságot emelte. (Entz Géza: Erdély építészete a 11–13. században. Kolozsvár, 1994. 84. p. – Vö. Uő: Le chantier cistercien de Kerc [Cırța]. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 9 [1963] 2–38.)

³³ Charles Louis Hugo rendi annalista és Fuxhoffer az állítólag valaha Borsod megye hevesi határán fekvő Keme faluval azonosítja Cheimet (*Carolus Ludovicus Hugo: Sacri Ordinis Praemonstratensis annales. I–II. Nanceii, 1734–1736.* [a továbbiakban: Hugo 1734–1736.] I. 507. és Fuxhoffer–Czinár II. 15.), de ott ilyen nevű települést sem Györffy, sem Csánki nem ismer – sőt még Fényes Elek sem (Györffy ÁMTF I. 780., Csánki MTF I. 187. és *Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. I. Pest, 1851. 197.*). Esetleg elképzelhető, hogy az Abaúj megyei Kemejen kell keresnünk az egykori monostort.

³⁴ Ortway 1892. II. 798–799., *Belitzky János: Sopron vármegye története. I. Bp., 1938.* (a továbbiakban: Belitzky 1938.) I. 469., *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 1994.* (a továbbiakban: KMTL.) 154. és F. Romhányi 2000. 19.

³⁵ Hugo 1734–1736. I. 593. és Fuxhoffer–Czinár II. 10.

³⁶ A csornai premontrei rend 1872. évi névtára. Csorna, 1872. 11.

³⁷ Dl. 159. – Kiadta: Fejér CD. III/2. 144. és Sopron vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: Nagy Imre. I–II. köt. Sopron, 1889–1891. (a továbbiakban: Sopron vm.) I. 17. A sematizmus összeállítója ráadásul még le is leplezi magát, hiszen az állítólag a prépostság birtokában lévő oklevélre nyilvánvalóan a nyomtatott szövegkiadás alapján hivatkozik, átveve Fejérnek az oklevél címében alkalmazott, hibás névkorrekcióját: Osl comest ugyanis egyetlen korabeli forrásunk sem nevezi Mihálynak. A *Codex diplomaticus* szerkesztője talán a csornai monostor titulusból következtetett arra, hogy az alapítót így hívhatták, feltevésének azonban semmiféle alapja sincs.

³⁸ Ortway 1892. II. 798–799.

³⁹ Sopron vm. I. 172–173.

⁴⁰ 1270-ben a csornai prépost megtiltotta, hogy „*omnes patronos ecclesie sue de genere Osl*” elfoglalják a rendház birtokait (Sopron vm. I. 389–390.). 1280-ban az Osl nb. Herbert comes fia Herbert mester magát és Jakab és Osl comeseket is a Szent Mihály-egyház patrónusainak nevezte (Hazai oklevéltár 1234–1536. Szerk.: Nagy Imre, Deák Farkas és Nagy Gyula. Bp., 1879. 87–88. és Sopron vm. I. 47.). Egy esztendővel később ez ugyanezen *genusből* származó Móric fia Móric comes úgy említi a monostort, mint amelyben ő „*iure et privilegio gaudebat patronatus, sub cuius etiam monasterii cymiterio sibi elegit sepulturam*” (Fejér CD. V/3. 100.). 1343-ban pedig, mint arról más vonatkozásban már szót ejtettünk, György fia Miklós és Márk fia János jelentette ki, hogy Csornán „*monasterium in honore Sancti Michaelis ... per eorumdem progenitores exstit constructum*” (Sopron vm. I. 172–173.).

⁴¹ Hugo 1734–1736. I. 593. és Fuxhoffer–Czinár II. 10.

⁴² Belitzky 1938. 478. p.

⁴³ Fejér CD. X/2. 100. – Hivatkozik rá: *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. II. Bp., 1900. 401.

⁴⁴ Fejér CD. III/1. 465.

⁴⁵ Fejér CD. III/2. 95.

⁴⁶ Fejér CD. III/2. 144. és RegArp 444. sz.

⁴⁷ Di. 159.

⁴⁸ Di. 1027. – Kiadta: Fejér CD. III/2. 96–98. (1226-i, hibás keltezéssel – vö.: *Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*. Bp., 1902. 92–93. és *Oszvald 1957. 241.*) és VII/5. 227–229. (keltezés nélkül).

⁴⁹ Fejér CD. III/2. 95.

⁵⁰ A monostort 1578–1790 közt legalább háromszor átépítették, az 1790-i csornai tűzvészben teljesen kiégett, ezt követően pedig az alapokig visszabontották (*Kozák Károly: A premontreiek építkezései Győr-Sopron megyében a XII–XIII. században*. In: Arrabona. A Győri Xantus János Múzeum Évkönyve 15 [1973] [a továbbiakban: *Kozák 1973.*] 127.). A mai, késő barokk stílusú csornai prépostsági templom anyagából csupán a déli falba beépített dombormű keltezhető a 12–13. századra: Szent Mihály szembenéző, álló alakja, amely jobb kezében irattekercset fog, a balt pedig tenyérrel kifelé fordítva maga elé tartja. Így emeli fel bal kezét a pécsi székesegyház egyik reliefjén a Jézus születése mesterének tulajdonított angyal és a somogyvári bencés apátság kőfaragványán Gábrriel arkangyal is (Gerevich 1938. CLXXX. és CLXXXIV/a. táblák). *Kozák* éppen ezekre a párhuzamokra hivatkozva, pusztán a bal kéz helyzete alapján keltezi a 12. század második felére a csornai domborművet, kijelentve, hogy az egészen bizonyosan a monostortemplom első fázisához készült (*Kozák 1973. 129.*). Nézetünk szerint *Kozák* érvelése nem meggyőző: semmi sem bizonyítja, hogy néhány évtizeddel korábban vagy később nem faraghattak hasonló kéztartású szobrokat és domborműveket Magyarországon.

⁵¹ *Antonius Horváth: De fundatione praepositurae Grabensis.*

Analecta Praemonstratensia 4 (1928) (a továbbiakban: Horváth 1928.) 85. – Mindezt Kőkényes-Radnót nb. Mikud életrajza is igazolja, hiszen a pap-diplomata, aki a garábi alapításkor még csak fehérvári prépost volt, 1176-ban már választott győri püspökként tárgyalt Valter pápai legátussal. (*Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCII. Collegit: Albinus Franciscus Gombos. I. Bp., 1937. 1487. sz.*)

⁵² *Karácsonyi János: Ki építette az első premontrei monostort Magyarországon? Turul 51 (1927) 1–3.*

⁵³ RegArp 694. sz.

⁵⁴ F. Romhányi 2000. 26.

⁵⁵ Fuxhoffer–Czinár II. 23. és Rupp 1870. I. 702.

⁵⁶ KMTL 257. és F. Romhányi 2000. 30.

⁵⁷ „*Commemoratio Symonis Banconis, fundatoris ecclesie Sancte Margarethe in Hungaria.*” (Waefelghem 1913. 67.)

⁵⁸ *Oszvald 1957. 243.*

⁵⁹ Györfly ÁMTF III. 99.

⁶⁰ A hatvani Kossuth Lajos tér 2. és 3. sz. alatti házakba beépített romokról sokáig azt hitték, hogy a 16. századból valók, pedig kőfaragványaik alapján inkább egy többször átépített, késő Árpád-kori templom maradványai: az egyetlen templomhájó északkeleti sarkának, az egyenes záródású szentélynek és az abból észak felé nyíló (valószínűleg sekrestye céljaira szolgáló) kamrának az erősen pusztult falai. A romokat mindenekelőtt két faragványtöredék keltezi, amelyeket jelenleg a Hatvani Múzeumban őriznek. *Kozák* szerint ezek a 12. század végéről valók (Magyarország műemlékei topográfiaja. Szerk.: Dercsényi Dezső. IX. Bp., 1978. 271.), az újabb szakirodalom azonban úgy véli, hogy valamivel később, a 13. században készültek (*Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye*. Szerk.: Horler Miklós. I. köt. Általános helyzetkép. Szerk.: Feld István, Horler Miklós, Koppány Tibor, Lővei Pál, Székér György. Bp., 1988. 200–201.).

KONFERENCIÁK

*Beszámoló a XII. Nemzetközi Heraldikai Konferenciáról
(Groningen, 2001. szeptember 3–7.)*

A Nemzetközi Heraldikai Akadémia két évente megrendezésre kerülő kollokviumának idén az észak-hollandiai Groningen tartomány azonos nevű székhelye adott otthont. A konferencia fő témájául az Akadémia a regionális heraldikát jelölte meg, vagy ahogy Jean-Claude Loutsch, a rangos testület elnöke fogalmazott megnyitó beszédében: a különféle országok címerében mutatkozó, helyenként és területenként eltérő vonások feltárását. A Hans de Boo és Anders Daae által szervezett heraldikai seregszemlén huszonhárom referátum hangzott el, s ezeket hetvenöt résztvevő hallhatta, a világ szinte minden tájáról: Mexikóból vagy Dél-Afrikából ugyanis éppúgy érkeztek kutatók a kollokviumra, mint Portugáliából vagy Norvégiából.

A legnépesebb küldöttséggel természetesen a házigazda hollandok képviseltették magukat: a kis németalföldi állam heraldikájának jellegzetességeit öt előadás mutatta be a konferencia résztvevőinek. Ezek közt különösen érdekes volt Redmer Almának, a Drentjei Levéltár (Drents Archief) munkatársának Groningen tartomány középkori címereiről szóló referátuma, amely egyebek mellett arra is rámutatott, hogy a kommunális heraldika éppen úgy nyögi az írásos dokumentumok, címerlevelek hiányát Európa hazánknál jóval kedvezőbb forrásadottságú nyugati térségében, mint Magyarországon: Alma rendkívül gazdag illusztrációs anyaga is elsősorban a fennmaradt pecsétnyomatok fényképei közül válogatott. A hollandok amúgy remekül kihasználták a nemzetközi konferencia kínálta lehetőséget: Otto Schuttének a tartományi címerekről szóló általános jellegű bevezetője után három, egymásra épülő előadás ismertette Drentje, Groningen és Friesland tartományok heraldikájának helyi fejlődését – a majdan megjelenő – konferencia-

kötet így egyben Németalföld legészakibb csücskének heraldikájáról is minden eddiginél pontosabb, átfogó képet fog rajzolni.

A konferencia magyar résztvevője érdeklődésének megfelelően a középkori témájú előadásokat követte különös figyelemmel. Ezek közt is első helyen kell említeni Georg Scheibelreiter bécsi professzor referátumát az Osztrák Főhercegség 15. század végi nemesi címereiről és Cecil Humphery-Smith brit főherold tanulmányát a legkorábbi angol városcímerekben felbukkanó, vazallusi függésre utaló heraldikai jelekről. Érdekes volt látni, hogy mennyi hasonlóságot mutat két olyan egymástól földrajzilag és kultúrájuk jellegét tekintve is igen távol eső terület heraldikájának középkori fejlődése, mint amilyen Wales és Lengyelország. Michael P. Siddons és Stefan Kuczyński referátumai ugyanazt a motívumot emelték ki mindkét régióval kapcsolatban: hogy ti. a magukat azonos mondabeli őstől eredeztető kelta családok egymástól még a címerek 12. századi megjelenése előtt elszakadt ágai később éppúgy jelezték pajzsaikon a közös származást, mint ahogy az egyes lengyel nagycsaládok tagjai is mindig szigorúan ugyanahhoz a központi címerelemhez társítottak másodlagos megkülönböztető jeleket. Jelen sorok írója szintén középkori témát választott dolgozata témájául: rövid referátuma a magyar városok 1526 előtti pecséteinek védőszent-ábrázolásairól szól.

A heraldikai konferenciák visszatérő kérdése, hogy a címer mint jelkép mennyiben képes megfelelni a modern kor kihívásainak: sokszor azonban a közvélemény eleve megvalósíthatatlan igényeket támaszt a nyolcszáz éves múltra visszatekintő történelmi szimbólummal szemben. A kanadai Claire Boudreau előadásából megtudhattuk, hogy amikor az ezredforduló Újévién Ottawát közigazgatásilag egyesítették agglomerációjá-

nak tizenegy kisebb településével, a főpolgármester internetes szavazásra bocsátotta a kérdést, hogy pontosan mit ábrázoljon, mit fejezzen ki az új címer. A városlakók kívánságainak megfelelően megrajzolt, kék, zöld és ezüst elemeket váltogató, s készítője szándéka szerint a helyi vezetés dinamizmusát jelképező pajzs azonban egyfelől olyan antiheraldikusra sikerült, hogy még megalkotója sem tudott róla címertani leírást adni, másfelől a főpolgármester esztétikai elvárásainak sem felelt meg: az ottawai városvezetés első embere nem is az új címerszörnyet, hanem modern emblémát, ún. logót helyezettett hivatali szobája falára. Érdekes kezdeményezésről számolt be a konferencia zárónap-

ján Jean Gouillard: a francia heraldikus több éve gyűjti az európai országok legmagasabb szintű jelenkori közigazgatási egységeinek, a ma is létező tartományoknak, grófságoknak, megyéknek címereit, s ezeket a közeljövőben díszes gyűjteményes kötetben készül közreadni. A kollokviumot Jean-Claude Loutsch akadályoztatása miatt rendhagyó módon nem a Nemzetközi Heraldikai Akadémia elnökének, hanem az Állandó Bizottság rangidős jelenlévő tagjának, Cecil Humphery-Smith-nek a beszéde zárta.

Körmendi Tamás

*Genealógia, heraldika és a társtudományok jelenlegi állapota és perspektívái (Szlovákiában).
Tudományos konferencia Turócszentmártonban (Martin)
2001. szeptember 5–6.*

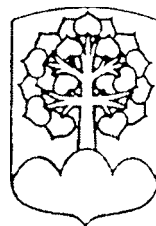
10 évvel ezelőtt jött létre a *Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej*. Ebből az alkalomból nemzetközi tudományos konferenciát tartottak Turócszentmártonban. Ezen szlovákia-, csehországi, lengyelországi, magyarországi előadók, hallgatók vettek részt.

Az évforduló alkalmat adott a történelmi segédtudományok jelenlegi szlovákiai helyzetének áttekintésére, különös tekintettel az elmúlt évtizedre, illetve a jövőbeli feladatok, lehetőségek stb. felvázolására is. A tudományos programban – esetenként párhuzamos szekciókban – 35 előadás hangzott el. A hazai előadók döntően az utóbbi években megnövekedett számú szlovákiai egyetemek oktatóiból, illetve egyes tudományos intézmények, műhelyek munkatársaiból kerültek ki. Nagyobb számú érdeklődő is jelen volt – Szlovákia különböző részeiből – a tanácskozáson.

Milan Šišmiš – titkár – megnyitó beszédében értékelést adott a Társaság 10 éves működéséről. Ennek keretében külön taglalta a jelenlévő Jozef Novák professzornak – a történelmi segédtudományi kutatások szlovákiai nesztorának – a terület, illetve a Társaság körüli szerepét, érdemeit.

A Történelmi Segédtudományok és Levéltár Tanácsék (Pozsonyi Comenius Egyetem) jelenlegi vezetője, Leon Sokolovský professzor szintén tárgyalta az elmúlt 10 esztendő történéseit. Így szólt a különféle szakmai rendezvényekről, konferenciákról, „nyári egyetemekről”, a publikációs tevékenységről, pl. a *Hlas* című szakfolyóiratról. Sokolovský professzor kiemelte – a Cseh-

országhoz fűződő (hagyományos) tudományos kapcsolatokon túl – a magyarországi kapcsolatok szerepét. Szólt a más országokhoz, így pl. a tengerentúli államokhoz kapcsolódó szlovák szakmai kapcsolatokról, (s különösen a heraldikai) sikerekről is.

Maria Stieberová, az egyházi anyakönyvek genealógiai forrásértékéről tartott előadást. Érintette e forráscsoportnak a történelmi demográfia, illetve a történelmi statisztika szempontjai szerinti felhasználhatóságát.

Radoslav Ragač, az elmúlt évtizedekben a szlovákiai levéltárakban folyó genealógiai kutatásokat levéltárosi szempontból elemezte.

Rudolf Marsina professzor a szlovákiai diplomatikáról tartott előadást. Ennek során, bő tudománytörténet is adott, nem hagyva el régebbi és újabb magyar vonatkozások, pl. Szentpétery Imre, Borsa Iván, Györffy György, Kristó Gyula munkásságának említését.

Marta Dobrotková, a történelmi demográfiáról, mint segédtudományról beszélt. Érintette a tudománytörténetet, a témakör főbb forráscsoportjait, az alkalmazási lehetőségeket.

František Žifčák, részletesebb áttekintést adott a szepességi vonatkozású – régi- és újabb – genealógiai kutatások tudománytörténetéről.

Frederik Federmayer a genealógiának az egyetemi oktatásban való alkalmazásáról (felhasználhatóságáról) beszélt.

Peter Nagy a professzionális genealógiai kutatás jelenlegi helyzetéről, lehetőségeiről adott áttekintést.

István B. Kovács Rimaszombat címeréről tartott előadást.

Zdenko G. Alexy Pozsony városi szimbólumainak újabb alkalmazási gyakorlatát tekintette át.

Ladislav Vrtel Heraldika Szlovákiában az ezredfordulón címmel tartott, átfogó előadásában áttekintette a heraldika jelenlegi állapotát, északi szomszédunknál. Szólt a hagyományos és az újabb alkalmazási területekről, azok színvonaláról. Elemzésében elsősorban a rendszerváltozás óta eltelt időszakra koncentrált. Így az (új) állami szimbólumokról, a családi heraldika bizonyos értelmű ismételt megjelenéséről, az egyházi heraldikáról, az iskolai (egyetemi stb.) heraldikáról beszélt.

Legfontosabb aktualitásként a kommunális heraldikáról beszélt. Ismeretes, hogy Szlovákiában (is) jelenleg folyik a települések címeralkotása. Kitért – a fejlett – szlovákiai címerregisztrációra, a Heraldikai Bizottság tevékenységére.

František Oslanský a középkori, egyházi méltóságokat betöltő nemesek címerhasználatáról tartott előadást. Ennek keretében nagyobb számú példát elemzett.

Juraj Radziwill-Anoškin a címerek, nemesi családok nyilvántartásairól, a településcímerek összefüggéseiről értekezett.

Vladimir Rábik a szfragisztkáról, erről a Szlovákiában eddig kevésbé előtérbe helyezett történelmi segédtudományról beszélt. Különösen a távolabbi lehetőségekre fektette a hangsúlyt. Nem utolsósorban, az általa kiemelt magyarországi tudományos eredmények erőteljes figyelembe vételét hangsúlyozta.

Igor Graus, a szlovákiai falerisztikai kutatások jelenlegi állapotáról, ill. fontosságáról, jövőjéről értekezett. Kiemelten utalt a (párhuzamos) magyarországi kutatások fontosságára.

Jelen sorok írója két előadást tartott ezen a konferencián. A megújuló magyar genealógia a XXI. század küszöbén, illetve Napjaink magyar heraldikája címmel.

Őszintén reméljük, hogy a közeljövőben továbbra is fejlődnek a történelmi segédtudományok (különösen pedig a heraldika és a genealógia) művelésének lehetőségei, s hogy a két ország szakemberei között tovább bővülnek a – kölcsönösen gyümölcsöző – szakmai kapcsolatok.

Pandula Attila

*A mormon egyház magyarországi szervezetének
2001. szeptember 14–15-én tartott
genealógiai szimpóziuma*

Szeptember 14-én és 15-én a mormon egyház magyarországi szervezete két napos genealógiai szimpóziomot rendezett, amelyen meghívásuk alapján részt vett a Magyar Országos Levéltár részéről Körmeny Lajos főigazgató-helyettes, Berkes József előadó és Garadnai Zoltán osztályvezető, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság képviseletében e sorok írója, illetve a Hungarogens Családtörténeti Kutatóiroda helyettes ügyvezetője, Haraszi György egyetemi tanár. Az illetékes egyház teljes elnöksége megjelent a konferencián, így Mr. J. Peterson tartományi főnök, Mr. Edward Penn történész, főgenealógus, – aki egyben a rendezvény szervezője volt –, Harald W. Azman a bécsi egyház főnöke, valamint több szomszédos ország reprezentánsa. A helyszín a Mormon Egyház budapesti székháza volt.

Ez az összejevetel hosszas előkészítés eredményeként jött létre. Néhányunk elképzelése szerint az ezredévi ünnepségek méltó kiegészítése lenne egy olyan intézmény, központ létesítése, mely a milleniumi rendezvények után is maradandó emléket állítana ennek az évfordulónak. Megtettük az első szükséges lépéseket, tájékoztunk elképzeléseink fogadtatásáról illetékes levéltári, egyházi, társadalmi körökben. Az elvi hozzájárulások biztatóak voltak, de a pénzügyi alap hiányzott. Lehetett reménykedni, hogy a jubileum költségvetéséből erre is sikerülhet indulótőkét szerezni. Sajnos az árvízi katasztrófa hatalmas összegeket vont el ebből a csomagból, így terveinket módosítani kellett. Egy hungarológiai, kulturális intézménynek az alapításához állami forrásokra nem lehetett többé számítani. Mivel az eredeti elképzelé-

sekben az anyakönyvi filmek kutathatóvá tétele, ill. további kiterjesztésük amúgy is szerepelt, kézenfekvőnek tűnt, hogy ehhez a mormon egyházhoz kell fordulni közreműködésért. A MOL eleve ígéretet tett a szükséges technika rendelkezésre bocsátására, de mi nem csak a hazai, hanem a Kárpát-medencei fogalmakban gondolkodunk. A környező, de akár távolabbi országok anyakönyveihez való gyors hozzáféréshez célszerű lenne, ha a mormonok hazánkban rendeznének be olyan központot, ahol megfelelő leolvasó-géppark és alkalmas körülmények állnak a kutatás rendelkezésére.

Mindezek előkészítéséhez első lépésnek tekintjük ezt a minapi konferenciát. Vendéglátóink részéről Mr. Edward Penn ismertette: miért szükséges a hívek családfájának alapos ismerete, miként kell a kutatást megtervezni, ill. kivitelezni? Mondanivalóját nagyméretű demonstrációs táblákon szemléltette. Ezután Garadnai Zoltán számolt be a MOL óbudai részlegének berendezkedéséről, terveiről, helyzetéről.

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság képviselőjében magam fejtettem ki a mormon egyházzal való együttműködésről alkotott elképzeléseimet. Ráműtattam arra, mennyire fontos és hasznos a nemzeti identitás ápolása a genealógia révén, különösen egy olyan történelmű ország számára, mint hazánk.

A vendégek részéről Berkes József levéltáros szólt fel, ismertette a MOL által nyújtott lehetőségeket és módokat, amelyeket a kutatók igénybe vehetnek. Magas színvonalú beszámolót hallhattunk még Haraszi Györgytől, a hazai zsidóság történelméről, családtörténeti érdeklődéséről. A konferenciát baráti vacsora zárta a Marriott Szálló látványtermében. Végezetül elmondhatjuk, megtettük az első lépést azon az úton – ismételten a mormon egyház hathatós segítségével –, mely a világméretű genealógiai mozgalom hazai kutatási lehetőségeit az érdekeltek közös céljaihoz vezetheti.

Harmath Arisztid Sándor

ENGEL PÁL
1938–2001

A közelmúltban elhunyt Engel Pál kiváló tudós volt, akit a magyar történettudomány, elsősorban a magyar medievisztika a legjelentősebb alakjai között tarthat számon. Mindvégig azok közé a történészek közé tartozott, akik azt vallották, hogy politikai-ideológiai eszmék és kötöttségek helyett a történetírás szakszerűségét és tudományosságát két alapelv következetes érvényesülése biztosíthatja. Egyik alapelve szerint a történész számára a legfontosabb a forrás, s történelmet csak források – lehetőleg a teljes kútfőanyag – alapján szabad írni. Másik alapelve az volt, hogy a tudós számára „a legfőbb parancs a kíméletlen tárgyilagosság”. Egész szakmai munkásságában tudatosan törekedett ezen axiómák maradéktalan megvalósítására.

E történetfelfogásából egyenesen fakadt az, hogy mind szakemberként, mind vezetőként (különböző felelős funkciók és rangok birtokában) következetesen támogatta a kútfőfeltárást és a forráskiadást, amelyek korábban nem tartoztak a tudományirányítás preferált területei közé. Elvi és szakmai pártfogását, amely jelentős mértékben elősegítette ezen munkálatokat, gyakran élvezhették és tapasztalhatták például az Árpád-kori történeti földrajz, a Zsigmondkori Oklevéltár és az Anjou-kori Oklevéltár kötetinek elkészítésében részt vevő kutatók. Segítsége és segítőkészsége előítélet nélkül nyilvánult meg: soha nem azt nézte, hogy ki és hol (melyik fővárosi vagy vidéki intézményben) dolgozik. Mindig azt értékelte csupán, hogy az illető szakember milyen érdemi munkát végez, mit teljesít. Szavai és tettei bizonyították: előtte a történettudomány egy és oszthatatlan, függetlenül attól, hogy kik és hol művelték. Egyedül az eredmény számított. Az MTA Történettudományi Intézetének vezető munkatársaként nemcsak hatéko-

nyan támogatta a forráskutatást, hanem ő maga is tevékenyen részt vett benne. Ezt tanúsítják saját mintaszerű forrásfeltárásai és forráskiadásai, amelyek kiterjedtek 14. századi máltai johannita iratok, 15. századi kamara-összeírások, 16. századbeli török defterek és bácskai jobbágynevek publikálására. Ezek mellett kivette részét az Árpád-kori történeti földrajz és a Zsigmondkori Oklevéltár munkálataiból is.

Történeti műveiben sokféle kútfővel dolgozott. Legkedveltebb forrásai az oklevelek voltak, de mindenkorai témájától függően bőven használt elbeszélő forrásokat (így krónikákat, évkönyveket, legendákat), s acta jellegű iratokat (pl. összeírásokat, deftereket stb.) is. Biztos kézzel bánt a terjedelmes mennyiségű forrásanyaggal, amit az tett lehetővé, hogy kiemelkedő képzettséggel rendelkezett a történeti segéd- és rokontudományok számos ágában. Paleográfiai, epigráfiai, kronológiai, genealógiai, demográfiai, numizmatikai, topográfiai, jogtörténeti és intézménytörténeti ismereteit kiválóan alkalmazta nemcsak a forráskutatásban, hanem sok cikkében, tanulmányában is. Egészen természetes, hogy baráti és szakmai támogatása nem maradt el, amikor a segéd- és rokontudományok egy vagy több területének művelői hozzá fordultak biztatásért, segítségért. Nagy erudícióval és filológiai akribiával készült írásai egyrészt hozzájárultak ahhoz, hogy ezek a stúdiumok visszanyerjék régi presztízsüket és tudományos rangjukat, másrészt munkái mintaszerű példát mutattak a segéd- és rokontudományok magas színvonalú művelésére. Kiváltképpen érvényes ez az archontológiára. Engel Pál ezen disciplina hazai kutatását európai szintre emelte. Az 1301 és 1457 közti időszak magyar világi archontológiáját tartalmazó műve hatalmas alkotás, amely kutató nemzedékek hosszú sora számára nél-

külözhetetlen kézikönyv lesz e másfél évszázados korszak tanulmányozásához. Ha nem készített volna mást, akkor ez a munka, amely 1994-ben az akadémiai doktori címet hozta meg neki, önmagában is nagyra tette volna a nevét a szakmában.

De a magyar történettudomány szerencséjére és javára sok más jelentős mű fűződik nevéhez. Igen gazdag életművet hagyott maga után, amely a helytörténet, a regionális és az országos história legkülönbözőbb kérdéseit taglalja. (Egyébként az Ung megye késő középkori történetéről szóló értekezésével nyerte el még 1985-ben a kandidátusi fokozatot.) Széles körű érdeklődése révén a már említett témák mellett érdekelte őt a gazdaságtörténet és a köztörténet is, de elsősorban és mindenekelőtt a 14–15. század politikai történetével s e korszak társadalmi viszonyaival foglalkozott. Kedvenc témája az arisztokrácia, a főnemesség és általában a nemesség, azaz az uralkodó osztály (miként régebben nevezték), mai nevén a politikai elit hatalmi és társadalmi helyzetének alakulása volt. Nagyfokú érzékenységgel és különös éleslátással vizsgálta a királyi hatalom és az arisztokrácia viszonyát az Anjou- és Zsigmond-korban. Bármire is nyúlt, mindig volt újszerű mondanivalója. Kiváltképpen érdekesek és nagy hatásúak a bárók, a honor-rendszer, a várak és az ispánságok korabeli szerepével összefüggő megállapításai. Sajátos körülményként keveset oktatott egyetemen, de a Zsigmond-korról és Hunyadi János koráról írott – monografikus igényű – jegyzet- és tankönyvrészletei még hosszú ideig a hallgatók korszakbeli tudásának legfőbb alapjait fogják képezni. Ezekből a munkáiból nőttek ki nagyszabású történeti monográfiái. Miközben hazai és külföldi bizottságok fárasztó és idegőrlő munkájában vett részt, tehetsége lehetővé tette, hogy

– saját szakmai termését betakarítva és betetőzve – összefoglaló műveket írjon a magyar középkorról. 1990-ben látott napvilágot a Magyarok Európában című sorozat I. köteteként az a könyve, amely a kezdetektől 1440-ig tárgyalja a magyar történelmet. 2001-ben jelent meg Szent István birodalma című monográfiája, amely ugyanakkor angolul is kiadásra került. Bennük – impozáns nemzetközi háttér felvázolásával – az államalapítástól egészen 1526-ig foglalják a teljes középkori magyar históriával. A vegyesházi királyok korának egyik legkiválóbb hazai ismerője – az 1995-ben akadémikussá választott szerző – e szintézisekben tehát olyan korszakokat is vizsgál, amelyek bevallottan nem tartoztak fő kutatási területei közé. De ezen időszakok tárgyalásakor is nagy forrásanyag ismeretében, világos észérvek segítségével vont le új következtetéseket. Ha közülük néhányal lehet is vitatkozni (kettős honfoglalás, Nyugormorávia, Ajtony stb.), az biztos, hogy e korok kutatóit Engel megállapításai további alapos és elmélyült búvárkodásra készítetik, s ez csak javára szolgálhat a szakmának.

Azt pedig külön is méltatni kell, hogy Engel Pál angol nyelvű – egészen modern szemléletű – könyve külföldön mérvadó lesz a magyar középkor története terén. A nemzetközi szakma ebből fogja megismerni és tanulmányozni középkorunkat s az annak különböző kérdéseiről szóló magyar szakvéleményeket. Biztosra vehető az, hogy a tárgyilagos idegen olvasók és szakemberek körében, akikre főképpen számított Engel, e munka – tárgyilagossága miatt is – komoly sikert fog aratni. Ez az engeli életmű igazi koronája. A kiváló tudós elment, de a nagy mű itt maradt.

Makk Ferenc

VÁCLAV MĚŘIČKA
1915–2001

Elment az európai falerisztikakutatás nesztora, aki igen sokat tett a szakterület modern történelmi segédtudománnyá válásáért, népszerűsítéséért, széles tudományos műveléséért.

Érdekes életutat bejárt, jellegzetes személyiség volt. Hagyományos polgári környezetből származott. A szokásos, kiemelt képzésben részesült, széles nyelvismerettel rendelkezett. Igen szoros kapcsolatban állt egyes Csehszlovákiában élő arisztokratákkal. Így az ottani Schaumburg–Lippe hercegi családdal.

19 évesen jelentkezett dragonyosnak, 1937-ben alhadnagy. Később – megszakításokkal – 1947-ig katonáskodott. Végül százados lett.

Hazája német megszállása idején tolmács, üzletember, lovas-udvari alkalmazott. A 40-es, 50-es évek fordulóján bányában kénytelen dolgozni, majd ismét tolmács.

Az 1950-es évek elején belép a Csehszlovák Néppártba. Rövidesen a párt egyik vezetője lesz. Végül a Parlament, illetve a kormány szolgálatában külügyi, illetve protokolláris feladatokat látott el. Gyakran kísért külföldi útjaikon tolmácsként politikusokat, közéleti személyiségeket.

A családban fennmaradt családi kitüntetésanyaggal kezdve, fiatal kora óta foglalkozott rendjelek, kitüntetések gyűjtésével. Igen jelentős kollekción hozott létre a legkülönbélebb államok elismeréseiből. Az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve Csehszlovákia falerisztikai emlékein túl, pl. előszeretettel gyűj-

tött szerb, montenegrói, illetve francia kitüntetések is, valamint klasszikus német falerisztikai anyagokat. Az egyszerű emlékérmektől a nagykereszttekig minden érdekelte.

Értékes darabjait, gyűjteményét többször publikálta, kiállításokon bemutatta; élete végén különféle múzeumokra hagyta. Gyűjteményének legértékesebb részével a Prágai Nemzeti Múzeumot gyarapította.

Évtizedeken keresztül, nagy számban publikált cseh, német, angol, francia nyelven falerisztikai könyveket, tanulmányokat. Döntően saját alapkutatásai eredményeit. Alapvető, folyamatosan használt – s nyilván még évtizedekig használatban lévő – fontos kézikönyvek szerzője. (Pl. Orden und Auszeichnungen. Prag, 1966., Orden und Ehrenzeichen der Österreichisch–Ungarischen Monarchie. Wien–München, 1974; Faleristik. Prag, 1977; Cernohorska vyznamenani. Praha, 1986; Rad Marie Terezie. Praha, 1985.)

Měřička jó kapcsolatokat ápolt magyar szakmai körökkel is.

1989-ben – a nemzetközi összehasonlításban is legelső – keszthelyi Nemzetközi Falerisztikai Kongresszuson (tekintettel idős korára) fontos, beküldött előadással szerepelt.

Emlékét megtartjuk, példaértékű falerisztikai életművét használjuk.

Pandula Attila

KÖNYVISMERTETÉS

GERD SCHARFENBERG: *Die Orden und Ehrenzeichen der Anhaltischen Staaten 1811–1935.*

Edition Graf Klenau (Graf Klenau Comércio e Investimentos Lda. Madeira és a PHV Phaleristischen Verlag Michael Autengruber közös kiadása), Offenbach am Main 1999, 368 p., 399 (nagyobbrészt színes) illusztráció (Phaleristische Monographien Band 3.)

ISBN 3-932543-4

A jeles német szerző az utóbbi másfél évtizedben, több száz falerisztikai tárgyú tanulmányt, cikket tett közzé. Elsősorban Anhalt vonatkozásában, de más területek (pl. Poroszország), ill. időszakok (pl. a Német Demokratikus Köztársaság) falerisztikája kapcsán is.

Igyekezett a létező teljes vonatkozó forrásanyagot feldolgozni. Tekintettel a meglehetősen speciális témára – egy kis német állam (államcsoport) a tárgyalt időszakban (is) többször változó falerisztikájára –, erőteljesen támaszkodott a helyi gyűjtemények anyagaira. Így egyes múzeumok (pl. Heimatmuseum Ballenstedt, Historisches Museum Köthen, Museum für Stadtgeschichte Dessau, Staatliche Galerie Moritzburg Halle – Landesmünzkabinet), ill. kastélyok (pl. Schloß Bernburg, Museum Schloß Mosigkau, Dessau) kollekcióiban található forrásokra. Támaszkodott más német területek múzeumainak anyagaira is, pl. Deutsches Historisches Museum – Zeughaussammlung Berlin, Kunstsammlungen Veste Coburg. Fontos darabot közöl pl. II. Erzsébet angol uralkodónő gyűjteményéből is. Nagy arányban publikál – különböző – magántulajdonban lévő emlékeket.

Alapvetők levéltári forrásai (pl. Landesarchiv des Landes Sachsen-Anhalt – Orianenbaum –, Geheimes Staatsarchiv Preußisches Kulturbesitz – Berlin –, Dr. Kurt Gerhard Kliemann hagyatéka [Archiv des HEROLD – Berlin]).

A legkülönbébb levéltári anyagokon túl felhasználta a régebbi és újabb (általános, ill. csak anhalti témákkal kapcsolatos) falerisztikai szakirodalom közléseit. Feldolgozta a – vonatkozó – árverési katalógusok anyagát, a kapcsolódó numizmatikai szakirodalmat. Ezen kívül, pl. hivatalos lapok, törvénytárak, jogszabálygyűjtemények, címtárak kapcsolódó anyagait is felhasználta. Beledolgozta a helytörténeti irodalomban felmerült adatokat. Genealógiai irodalmat és emlékiratokban megjelent közléseket is hasznosított.

A műhöz Eduárd anhalti fejedelem, szász herceg írt előszót.

A kötet röviden érint minden olyan, a tárggyal kapcsolatos kérdést, amely az adott német területek történetét részletesebben nem ismerő (akár szakember) olvasó számára elengedhetetlenül fontos. Pl. „Anhalt rövid története” (17–24.), „Az anhalti címer és az országszínek” (25–28.), „Az anhalti uralkodó hercegek. 1811–1918” (29–32.).

Áttekinti és értékeli az Anhaltra vonatkozó falerisztika tudománytörténetét (13–16.).

Szól az egyházi és világi lovagrendek (a területet érintő) történetéről (33–36.). Részletesebb áttekintést ad az előzményekről: „Az anhalti rend (kitüntetésügy) fejlődéséről” (37–68.). Így ír a késő középkori Sarló Rendről, az ún. uralkodói kegyelmi érmek különféle változatairól, a barokk korszak elismeréseiről, az ún. alapítványi rendekről, díszjelekről, II.

(Anhalt Zerst) Katalin orosz cárnő díszjeléről, az anhalti kamarási kulcsról. A különféle elismerések 19–20. századi fejlődési irányairól.

A kötet gerincét alkotó leíró részben a szerző igyekezett minden, a vonatkozó kitüntetésekkel kapcsolatos adatot összegezni. Így a pontos, a Statutumban szereplő megjelöléssel, az alapító személyével, az alapítás időpontjával, az adományozás (tól–ig) évkörével egyaránt foglalkozik. Szól az adományozás céljáról, részletesen leírja az egyes elismeréseket. Adatokat közöl azok kiviteléről, méretéről, súlyáról. Szól a tervezőről, az előállítóról. Érinti a viselési gyakorlatot. Beszél a szalagról. Foglalkozik az adományozási okmányok, az elismerések tulajdonosi mivoltát igazoló dokumentumok kérdésével. Leírja a kiadott példányszámot. Szól a kitüntetettek halálát követő visszaadási gyakorlatról, vagy a példányok örökösöknél maradásáról. Végül az egyes elismeréseknél kiegészítő információkat közöl az adott elismerés történetéről, az egyes prototípusokról, alapmintákról, változatokról. Ír a miniatűrökről, tokokról is.

A leíró részben a szerző szól a Medve Albrecht Házi rendről és a Tudományért Művészetért Rendről (69–166.). Tárgyalja az Anhalt–Dessau Hercegség és Anhalt–Köthen Hercegség (dessauai igazgatás alatt) (közös az Anhalt–Bernburgi Hercegséggel) elismeréseit (167–170.). Külön részben foglalkozik az Anhalt–Köthen Hercegség kitüntetései (171–183.), ill. ugyanennek, dessauai igazgatás alatti elismeréseivel (185–193.), az Anhalt–Dessau Hercegség kitüntetései (195–212.), az Anhalt–Dessau–Kötheni Hercegség tárgykörével (212–242.), ill. Anhalt Hercegség (összállam – 1863–1918) elismeréseivel (243–306.).

Külön fejezet tárgyalja (307–329.) az ún. Anhalt Szabadállam kitüntetéseit a Weimari Németország, ill. a nemzetiszocialista hatalomátvétel időszakában (1935-ig).

A kötetben „katalógus” (lényegében jegyzék) segíti a tájékozódást (332–335.). A 118 tételt felsoroló bibliográfiából (336–341.) 39 „saját termés”, helyenként társszerzővel. A kötetben részletes mutató (342–352.), forrásörző helyek jegyzéke található (353.). A jegyzetek (354–368.) 490 hivatkozást tartalmaznak.

A szerző igyekezett felkutatni és illusztrációkban is megmutatni a legritkább kitüntetések, ill. változatokat is. A tárgyalt anyagot kvalitásos illusztrációkon mutatták be. Többségében a darabok elő- és hátlapja is szerepel.

Dr. Scharfenberg igyekezett a korábbi – pl. összefoglaló jellegű – falerisztikai szakirodalomban megjelent pontatlanságokat javítani.

A szerző több helyen közöl – vonatkozó – archonológiai jellegű adatokat. Így pl. közli a Medve Albrecht Rend tisztségviselőinek listáját (77–78.). Az egyes elismeréseknél mindig közli a magasabb osztályok kitüntetettjeit, más esetekben pedig a kitüntetettek híres képviselőit.

A kötetben jelentős számban kerülnek közlésre anhalti elismerések viselőinek korabeli ábrázolásai (festmények, sokszorosított grafika, fényképek). A bemutatott személyek nagy része az anhalti uralkodóház (házak) férfi és női tagjai. Ezen kívül pl. egyes katonai vezetők, főhivatalnokok is megtalálhatók itt. Az alsóbb társadalmi osztályokhoz tartozó kitüntetettekről azonban csupán néhány kép került közlésre. Az illusztrációk között több igen érdekes, eredeti kitüntetéstervrajz is publikálásra került.

Tekintettel a komplexitásra törekvő feldolgozásra, a recenzens a következőket hiányolja: A szerző – lényegében – csak a legjellegzetesebb adományozási okmányokat (változatokat) mutatja be. Az adományozási tokok, tasakok stb. csupán teljesen áttekinthető formában kerültek bemutatásra. A szerző helyenként részletesebben (is) bemutatott volna – jellegzetes – anhalti kitüntetések (is) tartalmazó ún. pántokat. Nagyobb hangsúlyt fektethetett volna a miniatűrök, ill. azok változatainak (képi) bemutatására is stb.

A jeles német falerisztikus kolléga – nemzetközi összehasonlításban is – fontos, módszertani szempontból követendő, alapvető kézikönyvet állított össze. Műve méltán sorolható korunk különféle nyelveken megjelent, legfontosabb falerisztikai eredményei közé.

Pandula Attila

SZOLVÁSSY LÁSZLÓ: *Adatok gróf Bolza Pálról, a Bolza családról, gr. Bolza Pál szarvasi kastélyáról és kastélyparkjáról. Öntözési Kutató Intézet kiadása, Szarvas, 1999. 71 p., illusztrált + mellékletek*
ISBN 9363 03 7981 3

Érdekes genealógiai, heraldikai vonatkozású publikáció. Fő témája gróf Bolza Pál (1861–1947) élete és pályafutása. A kezdetben katonatiszt arisztokrata 1894-ben kilépett a hadseregből, hazament Szarvasra, ahol gazdaságának, díszkertjének élt. Ő hozta létre az Európa-szerte ismert, páratlan szépségű Szarvasi Arborétumot. A szerző részletesen foglalkozik a szarvasi gróf Bolza-kastély, a park és az arborétum történetével.

A szerző részletesebben bemutatja a gróf Bolza család különböző ágait, a velük rokonságba került főnemesi, nemesi családokat, a család címerének fejlő-

dését, szarvasi temetkezési helyét stb. Így fontosak lehetnek az olyan fejezetek is, mint pl. „A Bolza-család származása és letelepedése Békés vármegyében” (9–16.), „A Bolza-család szarvasi ága” (19–20.), „Átfogó ismertető gr. Bolza Pálról és családjáról” (21–29.), „A szarvasi Bolza-mauzóleum és az újratemetések” (63–67.).

A kiadványt érdekes, vonatkozó képanyag (családi fotók, ill. kastélyképek) tesz ki szemléletessé.

Pandula Attila

„Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére.*

Szerkesztette: PITI FERENC. Szerkesztőtárs: Szabados György. Szegedi középkorász műhely. Szeged, 2000. 725 p.

Az utóbbi évtizedben újra igen kedvelt és elterjedt műfajjává vált az emlékkönyv. 2000-ben a magyar történettudomány a hatvanéves szegedi professzor, Makk Ferenc tiszteletére jelentetett meg emlékkönyvet. A szerkesztők *Köszöntője* és a *Tabula Gratulatoria* után a kötet 48 szerző ugyanennyi tanulmányát tartalmazza. Jelenvaló ismertetés természetesen nem vállalkozhat ezek teljes körű bemutatására, csupán – mintegy ízelítőül – tallóz belőlük.

Almási Tibor az Anjou-kori oklevéltár egy készülő, újabb kötetének anyagából egy oklevéltani érdekességre, a vasvári káptalan 1328. évi – szokatlanul nagyszámú, az azévi magyarországi oklevéltermés mintegy egyhatodát kitevő – átiró okleveleire hívja fel a figyelmet. Bertényi Iván az országbírói intézmény és a királyi különös jelenlét bíróságának kapcsolatát elemezve a középkori magyar igazságszolgáltatás működésének egy fejezetét látatja.

Borsa Iván *A hiteleshelyekről* című tanulmányával a témában való további kutatások néhány fontos feladatát jelöli meg; Tóth Ildikó, Kurecskó Mihály és Kőfalvi Tamás – a szegedi középkorász műhely ilyen irányú vizsgálódásait folytatva – egy-egy hiteleshely középkori történetét mutatják be (boszniai székeskáptalan, Nyitra, Pécsvárad).

A birtok- és családtörténet összekapcsolásával, elszórt okleveles adatok egybegyűjtésével Engel Pál az Aba nemzetség eddig ismeretlen, Alattyáni-ágát mutatja be, Tringli István pedig egy 13–14. századi úri

nemzetség, az Ákos nemzetség Pest megyei ágának feltehetően honfoglalás kori birtoklására világít rá. Heraldikai témájú Szegfű László nagy ívű tanulmánya, amely Makó város középkori címerének eredetét próbálja megmagyarázni.

Zsoldos Attila az Árpád-kor követeinek bemutatásával a korai magyar diplomácia működésébe nyújt betekintést, Petrovics István pedig egy fontos, de ismeretlen belpolitikai mozzanatot, az I. Károly király ellen tervezett első temesvári merényletet ismerteti.

A történeti demográfia nálunk kevésbé kutatott területére vezet el Csukovits Enikő tanulmánya, amely négy magyarországi település példáján a középkor végi Magyarország háztartásainak, ill. családjainak létszámát, összetételét vizsgálja.

Hasznos eligazítónak számít Németh Péter tanulmánya, amely Szatmár megye néhány ismeretlen – középkori települését veszi számba, és az egyszerű lokalizáláson túl felvázolja középkori birtoklástörténetüket is.

Több tanulmány az okleveles és elbeszélő források kritikájához járul hozzá (Kristó Gyula, Gerics József és Ladányi Erzsébet, Thoroczkay Gábor). A kötetben a nyelvtörténet és történeti névtan (Benkő Lóránd, Hajdú Mihály, Mező András, Veszprémy László tanulmányával), ill. az egyháztörténet is képviselteti magát (pl. Blazovich László, Galamb György). Művészettörténeti vonatkozású Tóth Endrének a ma-

gyar koronázási jogar készítése idejét firtató tanulmánya, továbbá Marosi Ernőnek a Szent István alapította székesfehérvári prépostsági templomra vonatkozó elbeszélő forrásokról írt elemzése.

A magyar történelmet tárgyaló tanulmányokon kívül jónéhány merít az egyetemes középkori történet tárgyköréből (Galántai Erzsébet, H. Tóth Imre, Orbán Imre, Szádeczky-Kardoss Samu, Zimonyi István), vagy a kettő érintkezését vizsgálja (pl. Teke Zsuzsa a firenzei-magyar kapcsolatok egy fejezeté-

nek bemutatásával, ill. Szántó Richárd a 14. század végi angol–magyar kapcsolatok taglalásával).

A kötetet Makk Ferenc professzor szakirodalmi munkásságának számbavétele zárja az ilyenkor szokásos felbontásban (I. Könyvek, önálló kiadványok; II. Szerkesztések; III. Tanulmányok, cikkek; IV. Ismeretterjesztő írások, fordítások, szócikkek, előszók; V. Ismertetések, hozzászólások; VI. Interjúk).

W. Kovács András

BOTKA JÁNOS: Jász-Nagykun-Szolnok megye jelképei

Jász-Nagykun-Szolnok megye önkormányzatának kiadása, Szolnok, 2000. 160 p., nagyszámú ábrával, térképekkel. ISBN 963 72042 6 1

A szerző széles forrásfeltáráson alapuló művében részletesen tárgyalja a megye jelképtörténetét.

A jelenleg használatos – 1991-es – megyei címer-ről, zászlóról ír először (23–29.).

A tárgyalt megye esetében elengedhetetlenül szükséges a sajátos történelmi-heraldikai előzmények bemutatása. Ezen belül szól a korábbi szervezetekről, tisztségviselőkről, jogállásról, s természetesen a kapcsolódó jelképhasználatról is (31–54.).

Az (előzmény) vármegyék pecséthasználatát elemzi a Heves és Külső Szolnok címerei 1876-ig c. fejezetben (55–66.) a legfontosabb pecsét- és címerképeket bemutatva. Lényeges, hogy fontos vexillológiai anyaggal is ki tudta egészíteni e tárgykör forrásait.

A jász és kun címeres pecsétek a 15–19. században, a Jászkun kerületek címere és pecsétje (67–98.) gazdag címeranyagot közöl. Megismerkedhetünk, pl. Jászberény (részletezettebb) címertörténetével. De pl. Dorozsma, Fényszaru, Fülöpszállás, Halas, Jászapáti, Jászdózsa, Kisér, Kunmadaras, Kunhegyes, Márialaka, Szabadszállás kommunális heraldikájának múltjával is. Igen érdekes, pl. Kolbász-szék jelképhasználatának áttekintése. Taglalja a Nagykun, Kis-kun, Jász-kerületek címertörténetét. A szerző igyekszik mindent megmagyarázni, ezeknek a kommunális heraldikai emlékeknek az esetében, pl. a korabeli ne-

mesi heraldika kapcsolatait keresi. Itt is használ – fontos – vexillológiai forrásokat is.

A szerző érinti a helyi római katolikus, ill. a református egyházak és intézményeik korabeli heraldikáját is.

Külön fejezet Jász-Nagykun-Szolnok vármegye 1878. évi címere és zászlója (99–109.), ahol a szerző a közvetlen előzményeket is összegzi. Itt is gazdag vexillológiai anyagot közöl.

Az új megye címer- és pecséthasználata 1878–1990-ig (110–122.) című részben elsősorban a századfordulóra koncentrál.

Végül (123–134.) Jász-Nagykun-Szolnok jelképeinek értékelését adja Botka János.

A mellékletek (1–11.) részben vonatkozó források közlései, ill. további illusztrációk (135–150.). A műhöz gazdag irodalomjegyzék tartozik (151–156.). Itt is olvashatunk, pl. a szerző 16 további – vonatkozó – művéről. A kötetben név- és helynévmutató (157–160.) segíti a tájékozódást.

Csak remélhetjük, hogy az elkövetkező években, más megyék esetében is publikálnak majd hasonló színvonalú heraldikai, szfragisztikai, vexillológiai szintéziseket!

Pandula Attila

PETER OHM-HIERONYMUSSEN: Die Mecklenburg-Strelitzer Orden und Ehrenzeichen.
A szerző kiadása, Kopenhagen, 2000. 188 p., nagyszámú színes, ill. fekete-fehér illusztrációval.
 ISBN 87-987887-0-1

A jeles dán falerisztikus bemutatja egy – az eddigi szakirodalomban alig méltatott – jellegzetes német állam, Mecklenburg–Strelitz elismerési rendszerét. Megjegyzendő, hogy ezen állam idén ünnepelte történelmi alapításának 300. évfordulóját.

Mecklenburg 1701-től szuverén hercegség a Német-római Szent Birodalomban. 1815-től szuverén nagyhercegség a Német Szövetségben. 1871-től szövetségi állam a Német Birodalomban. 1919-től szabad állam a Weimari Köztársaságban az 1934-es nemzetiszocialisták általi felosztásáig. 1994-től az egykori hercegség – néhány történelmi területe kivételével – ismét eredeti nevével szerepel a Német Szövetségi Köztársaságban.

A kötet széles, dániai és németországi kutatómunka eredményeként látott napvilágot.

A szerző ír a kamarási kulcsokról (1785–1918), udvarhölgyek kitüntető jelvényeiről, 18. századi udvari rendjelekről (13–18.).

A műben, több archontológiai jellegű részlet is olvasható. Ilyen pl. a rendi szuverének, rendi kancellárok, rendi tisztségviselők jegyzéke (19–20.).

Részletesebb bemutatást kapnak a 19–20. századi vonatkozások. Így a Wend Korona Háziarend („Der Hausorden der Wendischen Krone”) és a hozzá tartozó Arany és Ezüst Érdemkereszt (1864–1918) esetében a szerző leírja a jelvények (fő) típusait – az egyes osztályoknak megfelelően is. Ezek

igen részletesek, kitérnek a méretekre, súlyra, sőt a darabok szerkesztésére, összeállítására is. Megjelennek a korabeli adományozási okmányok (fő) típusai is. Igen érdekes a kitüntetés gyártásának tárgyalása (41–55.).

Alfabetikusan, kronologikusan, részletesen bemutatja a Rend valamennyi hazai, Német Birodalombéli (pl. anhalti, hannoveri, hesseni, lippei, nassauai, porosz, szász, württembergi), ill. külföldi (angol, dán, montenegrói, Osztrák–Magyar Monarchia-béli, orosz, török) kitüntetettjét (45–66.). Megtudhatjuk pl., hogy 1871-ben Schindler, pozsonyi könyvkereskedő megkapta az Ezüst Érdemkeresztet.

Jellegzetes, szélesebb körben adományozott elismerés volt a Mecklenburgi Griff Rend („Der Mecklenburgische Greifenorden”) (1904–1918). A szerző – nagyjából az előzőekhez hasonlóan – tárgyalja ezt az elismerést is. A különböző kitüntetett személyekről azonban csak bő válogatást ad (66–79.).

Részletesebb taglalást kapnak a további (közép és alsó) mecklenburg–strelitz polgári és katonai elismerések is.

E fontos, falerisztikai kötet bemutatásánál a recensens talán a miniatűrök, sávok, tokok, dobozok stb. bemutatásának elmaradását, ill. teljesen periférius tárgyalását hiányolja.

Pandula Attila

KOLLEGA TARSOly ISTVÁN–NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA: A Magyar Országos Levéltár címereslevelei (CD-ROM), Jövő Nemzedékéért Alapítvány (Arcanum Adatbázis Kft.) kiadása, Bp., 2000.

A Magyar Országos Levéltár rendkívül gazdag címereslevél-kollekcióját jeleníti meg a kiadvány.

Az eredeti, ill. korabeli formahű, hitelesített másolatban meglevő címeresleveleket összegzi. A (heraldikai, művészettörténeti, történeti, esztétikai stb. szempontból) legfontosabb (leginkább a 15–17. századból való) címerek színes másolatban kerülnek bemutatásra. 1246 – ugyancsak a MOL-ban őrzött – címer heraldikai rajzban tanulmányozható. Mindkét anyagcsoport, vegyesen, kronologikusan kerül bemutatásra.

Az egyes címereknél – párhuzamosan – közlésre kerülnek a legfontosabb – vonatkozó – adatok. Így a

fő címerszerző(k) neve(i), az oklevél kelte, a kelet helye, az oklevelet kibocsátó uralkodó, az adomány tárgya. A megjegyzés rovatban olvasható pl. a család esetleges későbbi névváltozására vonatkozó adat, vagy ha az oklevél nem eredetiben maradt fenn. Fel tüntetik, ha a dokumentumon hamisítás nyomai észlelhetők. Megjegyzik, ha az oklevélben említés történik a családra vonatkozó, korábbi címeradományra.

Az eredeti címeradományokat tartalmazó oklevélnél közlésre kerül a levéltári jelzet, amely minden esetben a címerszerző nevével és az oklevél keltével együtt értendő.

Pandula Attila

VIRÁG ZSOLT: *Magyar Kastély Lexikon. I. Pest megye kastélyai és kúriái. Perfect Project kiadása, Bp., 2000. 335, nagyszámú illusztrációval, alaprajzzal. ISBN 963 00 4248 7, ISBN 963 00 4249 5*

A könyvvel „debütáló” fiatal szerző, sokéves, alapos kutatás, személyes terepbejárás eredményeként állította össze e kiadványt.

Tervei szerint – azonos formában – Magyarország valamennyi megyéjéről készülne kötet. Megjegyzendő, hogy ilyen jellegű sorozat eddig még nem készült.

A kötet lényegében lexikonszerű címszavakban, Pest megye jelenlegi település elnevezései alatt tárgyalja az ott fellelhető kastélyokat, kúriákat, rokon emlékeket. Gyakorlati útmutatóként utal más műemlékekre, látnivalókra is. A leírt objektumokról, a lehetőségekhez képest mai képet közöl, ill. bemutat az eredeti állapotot tükröző archív fényképeket is. A közlést gyakran egészíti ki, egy-egy jellegzetes épület alaprajzával is.

Az egyes épületeknél részletesebben szól az építetökről, és felsorolja a későbbi tulajdonosokat is. Ismerteti a kastélyok, kúriák II. világháború utáni sorsát, ill. jelenlegi viszonyait.

Éppen e nagyszámú család- és birtoktörténeti adalék miatt ajánlható e mű a genealógiával foglalkozó olvasóknak.

Hangsúlyozandó, hogy a szerző, a lehetőségekhez képest a teljesség igényével állította össze a lexikont, nem csak a műemlékeket, műemlék jellegű épületeket írja le.

Az (általános) művészettörténeti, műemlékvédelmi szakirodalomban nem egyértelmű a „kastély”,

„kúria” stb. fogalma. A szerzőt is foglalkoztatja ennek a kérdésnek a megfogalmazása. Ebből a bizonytalanságból adódik, hogy a műben nem mindig teljesen egyértelmű a szerepeltetett kategóriák anyaga.

Így pl. kérdésesnek vélem a piliscsabai (klotildligeti) – 1926-ban épült – Nagy-kúria bemutatását. Az egykori tulajdonos Nagybacsoni Nagy Vilmos, ismert katonai vezető, honvédelmi miniszter, legmagasabb rendfokozata vezérezredes volt. A szerző, a II. világháború kapcsán „alezredes”-ként emlékezik meg róla, helytelenül. Ugyancsak vitatható a dunakeszi Schön-kúria-villa(?) bemutatása is. Kérdéses ilyen formában, a lényegében felismerhetetlenségig átalakított, kiforgatott emlékek, képen történő közlése (pl. Göd, Arany-kúria; Nyáregyháza, Kozma-kúria; Pencz, Podmaniczky–Vigyázó-kúria).

A kötetet hasznos mellékletek egészítik ki. Pl. a szerző közöl alapvető (278.), válogatott (299.), ill. helytörténeti irodalmat (300–304.). Szerepel az egyes objektumokról adatokat szolgáltató helytörténetes névsora is (298.). A bemutatott anyag részletes, áttekinthető táblázata (278–298.), ill. valamennyi – megyebéli – kastély-, kúriatulajdonos család áttekinthető táblázata is megtalálható (306–314.). A kötetet névmutató zárja (315–333.).

Pandula Attila

70 éves lenne Kállay István

A történelem és a jog határán. Tanulmányok

Kállay István születésének 70. évfordulójára.

Szerkesztette: SEIFERT TIBOR. Budapest, 2001. 277¹

Kállay István, az ELTE hajdani professzora 2001. június 16-án lett volna 70 esztendő. Nemcsak levéltáros volt, hanem az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára is, aki vezette az ELTE Egyháztörténeti Műhelyét, az 1980-as években tevékeny, fontos részt vállalt a Magyar Levéltárosok Egyesülete létrehozásában, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság újraélesztésében, ill. folyóiratunk, a Turul feltámasztásában. 1982-

től 1998-ban bekövetkezett haláláig volt a nagymúltú tudományos társaság elnöke. Szakmai folyóiratokat, könyveket szerkesztett, konferenciákat szervezett. A Tudományos Minősítő Bizottság tagjaként kiállt a segédtudományi témájú (így a genealógiai tematikájú) disszertációk mellett.

A róla emlékező tanulmánykötet megszületése érdekében az ELTE-n dolgozó vagy az egyetemhez

¹ 2001. október 18-án a kötet szerzői és meghívott vendégek jelenlétében adták át az ELTE Tanári Klubjában az özvegynek s a családnak az emlékkönyvet.

kötődő barátainak, kollégáinak, ill. tanítványainak egy része fogott össze. A tanulmányok Kállay István sokágú tevékenységének bizonyos területeihez kapcsolódnak. A kötetet Seifert Tibor, az ELTE kollégiumainak főigazgatója szerkesztette.

A szerkesztő személyes hangvételű bevezetésében tekintette át Kállay Istvánnak a kiskunsági Fülöp-szállásról induló életpályáját, nem feledkezve meg a baráti együttlétekről sem. A műben 23 tanulmányt olvashatunk.

A tanulmányok közül egy (Kertész István, aki az első női olimpiai bajnok kérdésével foglalkozott) az ókorhoz, egy a középkorhoz (Gerics József), egy a 16. századhoz (Gecsényi Lajos), egy pedig (Bertényi Iván) a 17–18. századhoz kapcsolódott. Két munka (Borsodi Csaba, Farkas Gábor) a 18. század történetéhez kötődött. Rottler Ferenc 18–19. századi egyházi történetíróinkról adott áttekintést. A historiográfiát egyébként még egy tanulmány, Szvák Gyuláé képviseli, aki a legutóbbi esztendő k orosz történetírásával foglalkozott. A 19. század történetét két szerző (Benkes Mihály, aki az abonyi közbirtokosságról írt, ill. Galántai József, aki a liberális gondolkodásnak a nemzetiség problémájával szembeni álláspontjáról értekezett) írása szólaltatta meg.

A tanulmányok 60%-a tehát a 20. század történetével foglalkozott. A témák változatosak, hisz a dualizmus korának pedagógus társadalmáról (Szabolcs Ottó), a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Károlyi-kormány együttműködéséről (Kirschner Béla), a 20-as évek legitimista társadalmi egyesületeiről (Kardos József), a II. világháború idején működő vezérkari bíróság ítéleteiről (Vargyai Gyula), Erdei Ferencről (Pölöskei Ferenc), a katolikus egyháztörténet forráskiadási kérdéseiről (Gergely Jenő), az 1945–1989 közötti választásokról (Seifert Tibor), a szocialista országok tudománypolitikájáról (Glatz Ferenc), a Szent Korona Társaságról (Petri Edit) épp úgy olvashatunk, mint az elmúlt 10 esztendőről (Izsák Lajos), napjaink térképészetének dilemmáiról (Klinghammer István) vagy az 1945–1989 közötti magyar-német műszaki felsőoktatási kapcsolatokról (Szögi László).

Sajnos nincs terünk a munka részletes áttekintésére, ám azt, a sajnálatosan kevés (történelmünk régebbi korszakaival foglalkozó) írást, ami a Turul olvasóinak jelentős hányadát esetleg közelebbről érdekelheti, kiemelni.

Gerics József izgalmas kérdést választott tanulmánya tárgyául. Újabb adatokkal és szempontokkal támasztotta alá azt a véleményét (cáfolva az ebben kételkedő nézeteket), hogy az 1298. évi törvényhez kapcsolt tanácshatározat legkésőbb 1300-ban keletkezett. Tanulmánya végén Szűcs Jenőt idézte, aki a döntvényt mintegy az 1298. évi statútumok végrehajtási utasításának tekintette.

Bertényi Iván Révay Péter Magyarország Szent Koronájáról írt munkáját vette bonckés alá. 17. század eleji koronaőrünk írásáról nincs jó véleménye. Megjegyezte, hogy ugyan más forrás híján használták Révayt a 17–18. században, amely tények „mentségül szolgálhatnak a 17–18. századi koronakutatóknak – de semmi esetre sem a 20–21. századiaknak”.

Gecsényi Lajos műve az prozopográfia körébe tartozik, hisz nem csak arra kíváncsi, kik, mikor voltak a magyar kamara tanácsosai, hanem – bécsi levéltári forrásokat felhasználva – életpályájuk vizsgálatával arra a kérdésre is kereste a választ, miképp kerülhettek erre a posztra. Tanulmányát forráspublikációval zárta.

Farkas Gábor a székesfehérvári patrícius családot vizsgálta (főként a 18. század első feléből), vagyis ama kör tagjainak az életpályáját írta meg, akik városi tanács tagjai, a helység bírái voltak. Figyelemre méltó, közöttük néhány magyar is akadt (a németek mellett), miként többen nemességet szereztek. Pandula Attila a magyar királyi Szent István Rend gyémánt díszítménye kapcsán felmerülő problémákról írt. Többek között megállapította, a rend gyémánt díszítményét csupán kevesen kapták, 1764–1918 között mindössze 57-en (köztük pl. gr. Tisza István, br. Wekerle Sándor magyar miniszterelnökök, I. Ferdinánd bolgár uralkodó, Bismarck német kancellár). A szerző részletesen ismerteti a díszítmény jelvényeit. Borsodi Csaba agrártörténeti ihletésű írásában a süttöri uradalom falvainak az úrbéri kilenc pontra adott válaszairól ad áttekintést. Munkájából kiderül, a Nyugat-Dunántúl viszonylag kis területén milyen eltérő jogi helyzetben élt a nagybirtok népe, mely változatosak voltak a földesúri járadékok, a kilenced a 18. század második felében sem volt általános. A kötetet Kállay István működését bemutató részletes bibliográfia zárja.

Draskóczy István

Sigilla regum – reges sigillorum. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétygyűjteményéből.
 Szerkesztő: ÉRSZEGI GÉZA. Szöveg: Érszegi Géza, Sölch Miklós. Fényképezte: Szelényi Károly. Bp., 2001.
 ISBN 963 631 116 1

Elsősorban Szelényi Károly fényképei emelik esztétikai értékévé ezt az államiségünk 1000. évfordulójára készült gondos kivitelű kötetet.

A főleg gipszmásolatokról felvett képeken bemutatott királyi pecsétek elénk tárják mindazon ábrázolásbeli gazdagságukat, amelyet az idő meghagyott. Sőt, ezek az immár közel évszázados másolatok olyan részleteket is megőriztek, amelyek – sajnos – az eredeti példányokról mára eltűntek.

51 pecsétfotó állítja elénk uralkodóink egy részének egykorú portrésorozatát, ugyanakkor a címertani fejlődés érzékeltetése végett esetenként a kettős-pecsétek hátlapját is tanulmányozhatjuk. Ahol indokolt – az aranybulláknál – eredeti példányok fotói élénkítik a sorozatot.

Két másik erénye is van a kötetnek a sikeresen elért elsődleges cél, az esztétikai élményt nyújtó művé-

szi fényképfelvételek bemutatása mellett. Az egyik: pecsétani kutatásunk túlnyomórészt Mohács előtti szfragisztikai emlékeinkkel foglalkozik, a 16. század utáni idők pecsétjei iránt alig mutat érdeklődést. E kötet fotói és leírásai viszont 1835-ig, I. Ferenc uralkodása végéig követik nyomon királyaink pecsétjeit. A másik: tömör, de közérthető nyelven előadott tudományos értékű összefoglalást kapunk lényegében mindarról, ami a pecsétan fogalmába tartozik. 9 szövegközi ábra és egy aranypecsét oklevél színes hasonmása, valamint latin és magyar nyelvű átírása és fordítása teszi még érthetőbbé a szakterületen kívüli érdeklődők számára a szakember által is haszonnal forgatható kötet tartalmát.

Bodor Imre

Budapesti Önkormányzatok Jelképei 2001. Főszerkesztő: Á. VARGA LÁSZLÓ. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2001, oldalszámzás nélkül, számos fekete-fehér és színes ábrával.
 ISBN 963 7323 260

A címben jelölt kis könyvecske az azonos címmel nemrégiben (2001. március 14–április 13.) Budapesten (VI. Eötvös u. 10., I. em., Podmaniczky-terem) nyílt kiállításához készült, vezető gyanánt. Általános címer- és pecsétani bevezetés után rövid összefoglalást kapunk benne – Csorba Csaba tollából – hazai városi, községi pecséteink és címereink történetéről.

A könyv fő részét a főváros és huszonhárom kerületének színes címerábrája és ezeknek leírása alkotja. (Pontosabban csak huszonkét kerület címerét találjuk meg, mert a VII. kerület címere a tervezés állapotában „hősi halált halt” az éppen aktuális pártpolitikai csatározások kereszttüzeiben.)

A kerületi címerek kritikáját Csorba Csaba bevezetője tartalmazza. Kollégám véleményéhez csatlakozva, számomra is az a legszembetűnőbb, hogy szinte valamennyi kerületi címer teljesen eltérő kivitelezésű, megalkotásuknál semmiféle egységes szempont nem érvényesült. Javítás nélkül szinte egyedül csak a VI. kerület címerét (vörös mezőben a pajzs széléig érő arany kereszt, középen oktagonális szalaggal megrakva, utóbbi az Oktogon térre utal) tudnám elfogadni. Kisebb-nagyobb módosításokkal még eléggé

sikerültnek mondanám az I., IV., V., VIII., XV., esetleg még a XXII. kerület címerét. Nehézkes, zsúfolt a II., III., IX., X., XI., XIII., XIV., XVII., XVIII., XX. kerület címere. A II. és III. kerületéből egyszerűsítéssel valószínűleg szép címert lehetne alkotni. Egyszerűen szakszerűtlen a XII., XIX., XXI., XXIII. kerület címere. Nem kevésbé vegyesek a címerleírások, nagyobb részük teljesen „antiheraldikus”.

Azt sem értem, hogy amíg egyes kerületeknél a számozás mellett helyet kapott az illető kerület földrajzi névvel vagy nevekkal való megjelölése is – pl. Vár, Újpest, Ferencváros, Csepel, Budafok–Tétény–Soroksár stb., addig más kerületeknél ugyanez lemaradt (II., XI., XII., XIII., XVI., XVII. kerület). A valamennyi kerületnél szereplő, a kerületek elhelyezkedését mutató térképábra túldimenzionált – a IX. kerületnél még a szövegrészbe is belelóg –, és a IX. kerületből mindenütt XI. kerület lett.

A fővárosi önkormányzatok címerei – csekély kivétellel – egyöntetűen gyengén sikerültek. Talán a címertervezések során, a demokratikusnak tűnő pályázat helyett célravezetőbb lett volna szakemberek véleményét kikérni, és figyelembe venni. Az una-

lomig emlegetett európaiságnak a heraldikai kultúra is része (kellene, hogy legyen). E téren bizony, van még mit tanulnunk.

A témakörünkhöz való kapcsolódás miatt bemutatom egy Budapest Főváros Tanácsa által 1920-ban kiállított – a formanyomtatvány nyilván még 1918 előttről maradt – illetőségi bizonyítvány sajátos címerábráját, amelyen Magyarország angyalok tartotta középcímerét és a főváros címerét egy közös, szeccszíós ízlésű pajzsba helyezték el. A mai címerrajzok grafikai, technikai kivitele messze elmarad e nyolcvan–kilencven esztendő ábra mögött.

Rainer Pál

NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA: *Magyarország címerkönyve. A heraldika alapjai. (Magyarország kézikönyvtára)*
 CEBA Könyvkiadó kiadása, Bp., 2001. 256 p., nagyszámú, részben színes ábrával.
 ISBN 963 9089 82 6
 ISSN 1585 5953

Az elmúlt évtizedek, de a korábbi magyar heraldikai szakirodalom sem volt túlságosan gazdag, átfogó jellegű, összefoglaló kézikönyvekben (ellentétben pl. az angol, a francia és a német szakirodalommal).

A jelenlegi műhöz hasonló jellegű, terjedelmű, átfogó, magyar nyelvű munka Bárczay Oszkár, 1897-es „klasszikus” műve óta lényegében nem látott napvilágot.

Az illusztris szerző, a heraldika, s ezen belül, hangsúlyozottan, a nyugat-európai heraldika általános folyamatához illeszkedve magyar (vagy magyar vonatkozású) heraldikát taglal részletesen.

A szerző művét a heraldikai alapfogalmak részletezésével kezdi.

A kötet első fele részletesen foglalkozik a címer fő részei tárgykörrel. Ezen belül bő bemutatást kapnak pl. a mesteralakok, vagy a heroldalakok, ill. a címerképek. A szerző nem titkolt célja, hogy kézikönyvével segítse a – jelenleg is folyó – hazai kommunális és más címeralkotást, azaz általánosan használják a „gyakorlati heraldikában”, avagy a heraldika „mint alkalmazott tudomány” keretében.

Ennek során kiforrt, klasszikus képeket idéz ábrában s írásban egyaránt. A könyv elolvasása után, a – potenciális – címertervezők remélhetőleg szakszerű, megalapozott információkat nyerhetnek tevékenységükhöz.

A könyvben olvashatunk a „sisakról”, „sisakdíszről”, a címer külső díszeiről. A szerző egy rövid összegzés erejéig kitér a címerképek szimbólumtartamára is. Olvashatunk a címertörésről, a címerleírás gyakorlatáról.

A kötet második fele a magyarországi címerhasználat legfontosabb jellegzetességeit, ill. – elengedhetetlenül tárgyalandó – témaköreit foglalja össze (146–216.). Így ír a magyar címerhasználatról, címeradományozásról (a kezdetektől 1918-ig). Ezen belül külön taglalja a címereslevelek fejlődéstörténetét a 14. századtól 1918-ig, a címeradományozás gyakorlatát, a címereslevél-festészet korszakait. Külön fejezetben foglalkozik a címerjog (1918-ig tartó) fejlődésével (152–154.).

A magyar államcímertörténetének (s ehhez kapcsolódóan valamelyest az ún. társországi címerhasználatnak) részletesebb bemutatása is olvasható a műben (155–165.). Ezen fogalmak kialakulásától napjaink gyakorlatáig.

A kommunális címerhasználatról írt részben (166–197.) szó esik a megyei címerhasználat múltjáról (166–174.). A szerző, a Királyi Könyvek alapján közli az egyes vármegyei címerek legfontosabb adatait tartalmazó katalógust. A városi címerhasználat legfőbb jellegzetességeiről szintén ír a szerző. Itt is közöl – a Királyi Könyvek alapján – egy részletesebb katalógust a legfontosabb, ill. valamilyen szempontból karakterisztikus város címerek adataival. Ennek részeként, áttekint kerületi, széki címereket is. Szó van a napjainkban ugyancsak aktuális községi címerek történetéről is, s ebben a vonatkozásban az Országos Községi Törzskönyv Bizottság (1898–1954) működéséről. A kommunális heraldika, magyarországi, 1945–1990 közötti legfontosabb vonatkozásaira is kitér a szerző (194–197.).

Külön részben szerepel az egyházi címerhasználat. Ezen belül lényegében elsősorban a római katolikus egyház címerhasználatát (így egyházi méltóságok, egyházi intézmények stb. címerhasználatát ismerteti a szerző [198–206.]). Igen rövid kitekintés olvasható a református és evangélikus egyház heraldikai vonatkozásairól is (206.).

Megjegyzendő, hogy a szerző még érintőlegesen sem ír, más egyházak (pl. ortodox) magyarországi címerhasználatáról.

Straub Éva a „nemesi és polgári címerek” részben taglalja a nemzetségi címerek, családi címerek, nemesi címerek anyagát. Röviden polgári címerekkel is foglalkozik.

A műhöz gazdag irodalomjegyzék tartozik (219–222.). Ebben 149 tétel olvasható. A magyar nyelvű munkákon túl, a tárgyhoz szorosan kapcsolódó an-

gol, német, olasz, román és szlovák publikációkat is találhatunk e jegyzékben. Sajnos egyes címerleírásoknál – különösen külföldi munkáknál – néhány zavaró nyomdai hiba maradt a műben.

A kötet igen gazdag képanyaga megfelelő elmélyülésre ad lehetőséget a heraldika igen színes, rendkívül változatos világában. Igen jó segédanyag, bárminemű heraldikai ábra megrajzolásához.

A szerző letisztult, elfogadott, többnyire ismert címereket közöl illusztrációként. Némiképp zavaró, hogy egyes illusztrációk nem feltétlenül kapcsolódnak szöveggörnyezetükhöz. Így pl. a magyar heraldikáról szóló szövegrészeknél többször is egyetemes heraldikai vonatkozások jelennek meg az illusztrációkon.

Pandula Attila

Településeink címeres pecsétjei a Magyar Országos Levéltárban (CD-ROM).

Szerkesztő: *KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN. Tarsoly Kiadó (Argumentum Adatbázis) kiadása, Bp., 2001.*

Az Országos Törzskönyvbizottságot az 1898. évi IV. tc. alapján, 1898-ban állították fel. Az 1898. évi IV. tc. 5. §-a rendelkezett a törvényhatósági és községi pecsétek használatáról. A témakör felügyeletét a Belügyminisztérium látta el, alatta működött az Országos Törzskönyvbizottság. Megjegyzendő, hogy az Országos Levéltár – heraldikai, szfragisztikai – szakvéleménye alapján a Belügyminisztérium döntött a korabeli (címeres) pecsétek engedélyezéséről.

A Magyar Országos Levéltár V 5 Altenburger-Réső pecsétgyűjtemény elnevezésű fondjában 1100 darab, 1898–1912 között keletkezett, egységesen rajzolt, s a történelmi Magyarország egész területéről származó pecsétrajz maradt fenn.

Összehasonlításuképpen megjegyzem, hogy a Magyar Szent Korona országainak területén – 1914-ben – 14 986 települést tartottak nyilván. Tehát, ezen jóváhagyott címeres pecséteknek a köre a korabeli települések 10%-át sem reprezentálja.

Az egyes címeres pecsétek rajzánál szerepel a település korabeli neve, közigazgatási beosztása. Közlik az esetleges községgyesítésre (névváltozásokra) vonatkozó adatokat.

A mai Magyarország területére eső településeknél a mai megyeterület neve is közlésre kerül. Az elcsatolt országrészekre eső települések esetében az országnév is jelezve van, ahová ma tartoznak.

Pandula Attila

Zsigmondkori oklevéltár VII. (1419–1420). Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette BORSA IVÁN. Budapest, 2001. 726 p.

(A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok. Sorozat-főszerkesztő: Varga János. 37.)¹

2001-ben fordulóponthoz jutott a nagymúltú forráskiadványnak, a Zsigmond-kori oklevéltárnak a kiadása. Épp 50 esztendeje annak, hogy Mályusz Elemér útjára

bocsátotta az első kötetet. Nem csak a kerek évforduló ad jelentőséget az időpontnak, hanem az a körülmény is, hogy még ennek a könyvnek is azok a regeszták képezték

¹ 2001. október 15-én mutatta be a Magyar Országos Levéltárban a Zsigmondkori oklevéltár VII. kötetét Tringli István, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos titkára. A bensőséges légkörű összejövetelen Borsa Iván beszélt a kiadvány múltjáról, a szövegkiadás problémáiról, megemlékezett a nemrég elhunyt Engel Pálról, míg C. Tóth Norbert az oklevéltár folytatásával kapcsolatos tervekről számolt be. Az újabb kötet megjelenésére néhány évet majd várni kell, ugyanis a munkálatok első lépéseként egy hosszabb periódus teljes anyagának az áttekintését tervezik az oklevéltár munkatársai.

az alapját, amelyet a magyar középkorkutatás nagy alakja készített. A Magyar Országos Levéltár 1978-ban kapcsolódott be a vállalkozásba, s attól kezdve Borsa Iván gondozta a kiadást, egészítette ki a mályuszi anyagot.

A munka a korszakra vonatkozó hozzáférhető teljes forrásanyag átvizsgálásával született meg. Készítői feldolgozták például a Pozsony Városi Levéltár Protocollum actionale kötetét, a bécsi egyetemi anyakönyveket, bekerültek a Bécsben őrzött Erdődy Galgóczi-levéltár oklevelei is. Pozsony város gazdag gyűjteményéből figyelembe vették a Gazdasági Könyvek bejegyzéseit.

A mű hagyományainak megfelelően a levéltári forrásfeltárást alapos könyvészeti anyaggyűjtés egészítette ki. Az oklevéltárban a hagyományoknak megfelelően a már kiadott oklevelek csupán rövid regesztában olvashatók, ahol felhívják a közreadók a figyelmet arra, miben tér el az eredeti a kiadástól. A munka elején találjuk meg azoknak a műveknek a felsorolását, amelyeket eme két esztendő okleveles anyagának az összegyűjtésekor és feldolgozásakor az oklevéltár munkatársai felhasználtak. Régebbi művek mellett olyanok is fellelhetők, amelyek a legutóbbi években láttak napvilágot (pl. Szakály Ferenc: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt /1314–1525/*. Szekszárd, 1998). A gyűjtés – úgy látszik – az 1998. évvel zárult le, az ezután megjelent publikációk felhasználására nem volt lehetőség.¹

Ugyan az anyaggyűjtés és a kivonatolás fő szempontjai ma is a Mályusz Elemér által lefektetett hajdani elveken nyugszanak, ám Borsa Iván már arra törekedett, hogy az adott időszakból minél több okmány tartalmi kivonatával ismerkedjenek meg az olvasók. Így az okmánytár újabb kötetei mind teljesebb képet adnak az adott korszakról, mind pontosabban tükrözik az időszak oklevéltermését.

Jól tükrözi ezt a tényt a kivonatok számának a gyarapodása. Az I. kötet 13 esztendőről (1387–1399), az akkori (1951-ről van szó) szűkre szabott lehetősé-

¹ Óhatatlan, hogy a szomszédságban megjelent, szűk körben terjedő kiadványok közül egy-egy ki ne maradjon, ám ez a körülmény természetesen a mű értékét és használhatóságát nem befolyásolja. Így fedezte fel véletlenül a recenzens a Romániában megjelent hátszegi okmánytár hiányát, amelyben a 6. sz. okmány rövid román nyelvű tartalmi kivonata lelhető fel (megjegyezzük a hátszegi okmánytár szerzői január 19. tájára datálták az oklevelet a helyes január 2. helyett). *Izvoare privind evul mediu Românesc. Tara Hategului in secolul al XV-lea (1402–1473)*. Intr., ed. Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop, Ioan Dragan. Cluj-Napoca, 1989. A VI. kötetben a 132. sz. alatti oklevél ebben a kiadványban teljes szövegével olvasható. Uo. 42. sz.

gek mellett 6234, a II. (1956-ban és 1958-ban látott napvilágot a két félkötet) 11 évről (1400–1410) 8155 tartalmi kivonatban tudott képet adni. A III. kötetben (1411–1412) ezzel szemben 3209, a IV-ben (1413–1414) 2862, az V-ben (1415–1416) 2581, a VI. kötetben (1417–1418) 2703 regeszta (1417-ből 1338, 1418-ból 1365) található. A Zsigmondkori oklevéltár jelenlegi könyve 2460 regesztát tartalmaz (az 1419. évet 1218, az 1420. esztendőt 1242 kivonat képviseli). Azt mondhatjuk, az 1419–1420-as évekről tanúskodó kivonatmennyiség a legkisebb. Ebből a két esztendőből úgy látszik kevesebb oklevél maradt fenn. Pedig az udvari bíróságok 1419-ben sokat dolgoztak. Székesfehérvárott kezdtek meg Vízkereszt nyolcadán a bíraskodást, és az utolsó oklevél június 9-én kelt itt. Zsigmond, aki hat esztendei távollét után tért haza, alig elnökölt azonban a presentia regian. Eme hosszú bíraskodási időszak 114 oklevele közül mindegyiknek a regesztáját megtaláljuk az oklevéltárban.

A regeszták bővebbek lettek (pl. a perlevelekről szóló összefoglalások a per minden fázisára kitérnek, az okmányokban előforduló nevek mindegyike olvasható, a méltóságsort jelzik stb.), és több lett a latin és a német nyelvű részlet is. A határjárásokat teljes szövegükben kapja kézhez az olvasó. Különösen hasznos és nélkülözhetetlen, hogy az oklevéltár készítői feloldották a hátlapokon található rövidítéseket. Több megjegyzést írtak magukról az oklevelekről.

Míg Mályusz Elemér a hitbér és jegyajándék kiadásáról szóló okmányokat kihagyta, a III. kötetből kezdve már az ilyen típusú oklevelek is helyet kaptak a regeszták között. Az ügyvédvalló leveleknél feltüntették a kiadvány szerzői az ügyvédül választott személyek nevét. Kiemelendő, hogy a királyi, nádori stb. (s hiteleshelyi) emberek nevével is találkozunk az újabb kötetekben. A mutató (pl. a most megjelent VII. kötetben) megyék szerinti bontásban pontosan utal a királyi, nádori stb. emberekre. A társadalomtörténet kutatója mellett különösen a családtörténet művelőinek jelentenek nélkülözhetetlen segítséget ezek az oklevéltípusok.

Nehéz számba venni, hogy mi mindenre lel az oklevéltárban a kutató. Az alapos és részletes tárgymutató segít az eligazodásban. A családtörténet vizsgálói új adatokat találnak például a Csicseri, a Veres nevű famíliákra, a Csirke családra, amely az Abaúj megyei Kisidáról származott át a Heves megyei Alattyánba, a Parlagiakra, hogy csak néhány példát idézzünk. A 28. sz. regeszta tájékoztat röviden (hisz a Turul 1884. évfolyamában napvilágot látott) arról,

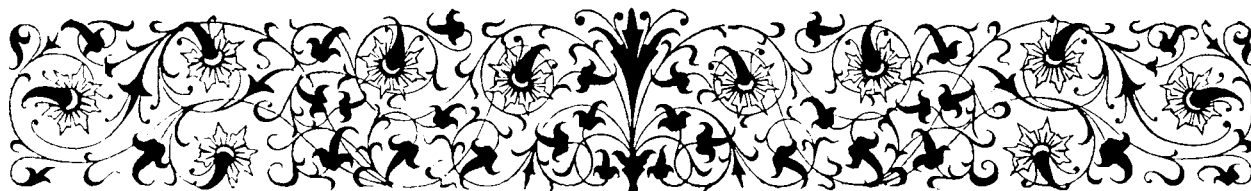
hogy Zsigmond Passauban Kisfaludi Andrásnak és rokonainak címert ajándékozott. A pecsétten művelőjének sem okoz csalódást a kiadvány. A mutató részletes kimutatást tartalmaz a korszakban található pénzekekről (megjegyezzük, néha-néha az aranyforintok közé sorolták a csak forintokról szóló adatokat).

Az Árpád-kor és az Anjou-korszak kutatójának sem érdektelen az oklevéltár. 13 esetben IV. Béla, 6–6 kivonatban V. István és IV. László, 2 regesztában III. András, 6 alkalommal I. Károly, 24 helyen Nagy

Lajos kiadványára hivatkoztak az oklevélszövegek. A szlavóniai okmányok némelyikében várjobbágyokra, várnemesekre bukkanunk.

Elmondhatjuk, hogy Borsa Iván és munkatársai (Hermann Zsuzsanna, néhai Szent-Györgyi Mária, C. Tóth Norbert, a mutató elkészítésében közreműködő Judák Margit) értékes, pontos könyvvel gazdagították a magyar középkortudományt. A mű lektora néhai Engel Pál volt.

Draskóczy István

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

2001. március 29-én a budapesti Millenniumi Szalonban nyílt meg a jeles címerfestő-művész, Polgár Marianne „Egyházi-, főpapi címerek” című reprezentatív kiállítása. A bevezető előadást dr. Bertényi Iván professzor, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság elnöke tartotta.

Z RÉVAIOVSKÝCH ZBIEROK

JÚL - OKTÓBER 2001

A turócszentmártoni (Martin) Slovenské Národné Muzeum – Muzeum Andreja Kmetában 2001. július–október között érdekes kiállítást rendeztek, a (turóci) Révay grófok egykori gyűjteményeiből. Elsősorban 17–19. századi családi tárgyak, ill. a család

(egykor híres) műgyűjteményének egyes darabjai szerepeltek a kiállításon. Ezek az emlékek egykor a család turóci kastélyait, várait ékesítették (pl. Blatnyica, Mosóc). E darabok még 1918 előtt a család adományaként kerültek jelenlegi őrzési helyükre.

2001. augusztus 6-án ünnepelte 80. születésnapját Dr. Nagybákay Péter (Budapest). Ez alkalomból tisztelettel köszöntjük a magyarországi céhes heraldika – insigniológia jeles művelőjét.

A veszprémi Gizella Királyné Múzeumban „Árpád-kori oklevelek Veszprémben” címen nyílt 2001. augusztus 17-én kiállítás. Köszöntőt mondott dr. Márfi Gyula, veszprémi érsek, a kiállítást Kuti Csaba, a megyei közgyűlés elnöke nyitotta meg. A kiállított anyagot dr. Solymosi László professzor mutatta be. A kiállított darabok, a Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár, a Veszprém Megyei Levéltár, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum tulajdonából származnak.

Pécsett tartották a Magyar Numizmatikai Társulat és a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága szervezésében, 2001. szeptember 14–16. között, a „Numizmatika és a társtudományok V.” című tudományos konferenciát. Ennek keretében „Falerisztikai szekció” is ülésezett, illetve több szfragisztikai előadás is elhangzott.

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság elnöksége Díszoklevelet adott át dr. Vajay Szabolcs díszelnöknek 80. születésnapján.

A Johannita Rend Magyar Tagozata 2001. október 9-én Vajay Szabolcs tiszteletbeli Komendátor 80. születésnapja alkalmából ünnepi fogadást adott a Tagozat budapesti székházában. Kacsóh Balázs, a Johannita Rend Magyar Tagozatának vezető Komendátora méltatta a Professor munkásságát.

2001. október 18-án az ELTE Tanári Klubban megemlékeztek dr. Kállay Istvánról, aki július 16-án lett volna 70 esztendő. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság (1983-as) újjáalakító elnöke tiszteletére Emlékkönyv jelent meg, amelyet a megemlékezés alkalmával mutattak be.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2002-re változatlanul 1000 Ft + ÁFA, azaz **1120 Ft**, melyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére az előfizetési díj – a magas postaköltség miatt – ettől eltérő: a tengeren túlra (légiposta költséggel) **30 USA \$**, Európában **25 DM**, vagy **25 svájci frank**. Az előfizetés bankszámlaszáma:

Postabank és Takarékpénztár Rt. „**11991102-02103006-00070010**”
Magyar Történelmi Társulat – Turul.

TURUL (LXXIII) No. 3–4.

2000

ZUSAMMENFASSUNG

Géza Szentmártoni Szabó stellte die Genealogie seiner eigenen Familie, die der Familie von Szentmártoni oder Szabó zusammen. Der erste bekannte Ahne war der aus Preßburg (Pozsony – Bratislava) nach Siebenbürgen entstammte János Szentmártoni, der für seine Kriegsverdienste 1677 vom Fürsten Mihály Apafi den Adelsstand und das Wappen erlangte. Einer seiner Söhne – ein Schneiderlehrling – floh zur Zeit der Kurutzerkriege nach Ungarn, ließ sich in Gégény im Komitat Szabolcs und später im nahe liegenden Demecser nieder. Ihre fraglich gewordenen Adelsrechte konnten sie erst nach langer Prozedur in den 70-er und 80-er Jahren des 18. Jhs. anerkennen lassen. Die adligen Familienmitglieder von protestantischem Glauben beschäftigten sich in ihrer Szabolcser Heimat vorwiegend mit Wirtschaft, einige von ihnen übten handwerkliche Gewerbe aus. Später schwärmten sie auch in ferner gelegene Gebiete des Landes, und einige stiegen in die Reihen der Intelligenz (Notar, Lehrer, Pastor, Parlamentsabgeordneter, etc.) auf.

László Berényi erschließt in seinem Aufsatz die Vermögensverhältnisse des Vizegespanns des Komitats Pozsony, Ferenc Eszterházy (†1604), der den Aufstieg der Familie Eszterházy einleitete. Er stellt fest, daß dieser hervorragende Ahne der Familie Eszterházy – im Gegensatz zu der allgemeinen Behauptung der Fachliteratur – ein ziemlich wohlhabender Adliger war, der sich mit Landwirtschaft, Vieh- und Weinhandel und auch Gutpachtung beschäftigte.

János N. Fodor behandelt die Geschichte des Szólátmonostorer Zweiges des Geschlechts Gutkeled

im Zeitalter der Anjou Dynastie, und überblickt dabei ausführlich deren Vorgeschichte in der Arpaden-Zeit und stellenweise auch die genealogischen Abzweigungen im 15. Jh. Von den deutschstämmigen Gutkeleds sind die Báthorys als hohe staatliche Würdenträger am besten bekannt, und ein Familienmitglied, István, Fürst von Siebenbürgen, wurde sogar zum König von Polen gekrönt. Obwohl ihr Stammsitz das Dorf Gut (heute Guttamási) im Komitat Fejér war, lagen ihre bedeutendsten Güter in Nordosten Ungarns, in den Komitaten Szabolcs und Szatmár, und einige in den südwest-ungarischen Komitaten Körös und Somogy. Im 14. Jh. teilten sie sich auf zahlreiche Zweige und etwa 30 Familien. Der dargestellte Zweig umfaßt die Familien Keresztúri, Bacskai und Berencsi. Die meisten von ihnen waren vermögende Komitatsadlige, aber einige ihrer Mitglieder bekleideten auch höhere staatliche Würden, oder versuchten sich von ihrer Umgebung abzuheben, indem sie sich zu Familien mächtiger Hochadligen gesellten.

Gábor Merényi-Metzger berichtet über eine Porträtgalerie der Obergespäne, die vor 1945 das Komitatshaus Békés in Gyula zierte. Von den 22, zwischen 1732 und 1917 amtierenden Obergespänen kann man von 15 mit Gewißheit behaupten, daß ihr Porträt einst vorhanden war. Der größte Teil der Bilder wurde nach 1945 vernichtet. Zur Zeit bewahrt das Ferenc Erkel Museum in Gyula nur drei Porträts, und von einem vierten blieb eine Photographie erhalten.

Gábor Farkas liefert die kurzen Lebensläufe der zwischen 1692 und 1849 amtierenden Vizegespannen des Komitats Fejér.

ZUSAMMENFASSUNG

Imre Bodor veröffentlicht unter dem Titel "Die Siegel des Arpaden-Hauses" den ersten Teil eines größeren Vorhabens. Dieser überfällige, seit langem fehlende Überblick enthält das Bild und Beschreibung der Siegel der Könige, Königinnen, gekrönten Königssöhne, wobei auch über die Sigillierungsverfahren, Material und Farbe der Siegel, Siegelinschriften, Siegelbilder, Siegeltypen berichtet wird.

László Berényi versuchte mit Hilfe des bis jetzt zum Teil vernachlässigten Quellenmaterials mehrere Irrtümer und Unstimmigkeiten über das Gefecht, das am 26. 05. 1652 am ungarisch-türkischen Grenzgebiet bei Vezekény (ehemaliges Komitat Nyitra, heute Velike Vozokany, Slowakei) stattfand, aufzuheben, zu erklären und zu korrigieren.

Antal Zelmos Nagybakay ergänzt und präzisiert anhand von österreichischen und ungarischen Archivquellen die im "Turul" 1997. Heft 3-4 erschienene Geschichte seiner Familie zwischen den 18. und 20. Jh. Diese wohlhabende bürgerliche Handelsfamilie Nagybakay (ursprünglich Rickl) wanderte aus der Gegend von St. Pölten nach Ungarn (Ofen - Buda, Debrezin - Debrecen) ein.

Der Diskussionsbeitrag von László Solymosi verharret weiterhin gegenüber der Behauptung Gyula Kristó ("Turul" 2000. Heft 1-2) bei seiner Meinung, die er schon im "Turul" 1999. Heft 3-4 erörterte, daß die kirchliche Jurisdiktion über Somogy im 11. Jh. fortdauernd von dem Bistum von Veszprém ausgeübt wurde, wobei der Abt von Pannonhalma nur das Zehntrecht besaß. Er wiederholt noch ein Mal auch die Möglichkeit, daß das Gebiet Somogy bei

Beibehaltung seines Namens und seiner Einheit - nach der Niederwerfung des Aufstandes von Koppány im Jahre 997 - an Veszprém angeschlossen wurde, und dann nach 1009, aber noch zu Lebzeiten Stephans des Heiligen mit der Wiederherstellung seiner Selbstständigkeit zum Komitat organisiert wurde.

Attila Zsoldos, den die Diskussion von László Solymosi und Gyula Kristó zur Abhandlung "Über die Entstehung des Komitats Somogy" bewegte, ist der Meinung, daß das Komitat Somogy nach der Niederwerfung des Aufstandes von Koppány, aus dem riesigen Gebiet von Kolon, das ursprünglich das Siedlungsgebiet des Stammes Bulcsú war, organisiert wurde. Seiner Annahme zufolge geschah dies ähnlich wie im Falle des Komitates Csanád, dessen Verlauf in der Geschichte von Ajtony überliefert wurde. Seiner Ansicht nach, und er stützt sich dabei auf die Daten von Osvát Laskai und des Anonymen Karthäusermönches, war Koppány nicht nur ein Herzog von Somogy, sondern auch von Zala. Aus dem Gebiet Kolon entstanden dann Mitte des 11. Jhs., vielleicht zur Zeit Andreas I., mehrere Komitate, bzw. Gespanschaften: Somogy, Zala, Segesd. In der Frage der kirchlichen Jurisdiktion akzeptiert er den Standpunkt von László Solymosi.

Erzsébet Ladányi macht neue polemische Bemerkungen zu der, zwischen Ihr und András Borsy, Pál Engel und András Kubinyi in den Jahrgängen von 1998-2000 in den "Militärgeschichtlichen Mitteilungen" entfachten Diskussion über das Militärwesen zur Zeit des Königs Sigismund von Luxemburg.

TARTALOM

Gerics József köszöntése (Solymosi László)	73
Gerics József műveinek bibliográfiája (1994–2001) (Összeállította: Thorockay Gábor)	74

1. Értekezések, önálló cikkek

Kard és koszorú – Tallózás ezer év katonai jelképeiből c. konferencián 2000-ben elhangzott előadások, I. rész

Bertényi Iván: A magyar heraldika a 13–19. századi szépirodalomban	77
Mohos Márta: Heraldika a 19–20. századi magyar irodalomban	83
Nyulásziné Straub Éva: Festészet a magyar heraldikában	89
Pandula Attila: Rendjelek a magyar állami heraldikában	93
Körmendi Tamás: A premontrei szerzetesrend megtelepedése az Árpád-kori Magyarországon (A rend korai hazai története a kezdetektől az 1235-i Catalogus Ninivensisig), I.	103

2. Kisebb rovatok

Konferenciák

Beszámoló a XII. Nemzetközi Heraldikai Kollokviumról. Groningen, 2001. szeptember 3–7. (Ism.: Körmendi Tamás)	112
Genealógia, heraldika és a társtudományok jelenlegi állapota és perspektívái. Tudományos konferencia Turócszentmártonban (Martin) 2001. szeptember 5–6. (Ism.: Pandula Attila)	113
A mormon egyház magyarországi szervezetének 2001. szeptember 14–15-én tartott Genealógiai szimpóziuma (Ism.: Harmath Arisztid Sándor)	114

Nekrológok

Engel Pál 1938–2001 (Makk Ferenc)	116
Václav Měříčka 1915–2001 (Pandula Attila)	118

Könyv- és CD-ROM ismertetés

Gerd Scharfenberg: Die Orden und Ehrenzeichen der Anhaltischen Staaten 1811–1953. (Ism.: Pandula Attila)	119
Szolvássy László: Adatok gr. Bolza Pálról, a Bolza családról, gr. Bolza Pál szarvasi kastélyáról és kastélyparkjáról (Ism.: Pandula Attila)	121
„Magyarok eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc (Ism.: W. Kovács András)	121
Botka János: Jász-Nagykun-Szolnok megye jelképei (Ism.: Pandula Attila)	122
Peter Ohm–Hieronymussen: Die Mecklenburg-Strelitzer Orden und Ehrenzeichen (Ism.: Pandula Attila)	123
Kollega Tarsoly István–Nyulásziné Straub Éva: A Magyar Országos Levéltár címereslevelei. CD-ROM (Ism.: Pandula Attila)	123

Virág Zsolt: Magyar kastély lexikon. I. Pest megye kastélyai és kúriái (Ism.: Pandula Attila).....	124
A történelem és a jog határán. Tanulmányok Kállay István születésének 70. évfordulójára. Szerk.: Seifert Tíbor (Ism.: Draskóczy István).....	124
Sigilla regum – reges sigillorum. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből. Szerk.: Érszegi Géza (Ism.: Bodor Imre)	126
Budapesti önkormányzatok jelképei. Főszerk.: Á. Varga László. (Ism.: Rainer Pál)	126
Nyulásziné Straub Éva: Magyarország címertára. A heraldika alapjai. (Ism.: Pandula Attila)	127
Településeink címeres pecsétjei a Magyar Országos Levéltárban. CD-ROM. Szerk.: Kollega Tarsoly István (Ism.: Pandula Attila).....	128
Zsigmondkori okmánytár VII. (1409–1420) Szerk.: Borsa Iván (Ism.: Draskóczy István).....	128

Hazai és nemzetközi hírek

Hazai és nemzetközi hírek	131
Előfizetési felhívás 2002-re	132
A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2001. őszi előadásai.....	88